23/M46

Nikolaos MATSOUKAS

TEOLOGIA DOGMATICĂ ȘI SIMBOLICĂ
IV

DEMONOLOGIA

EDITURA BIZANTINĂ

Nikolaos MATSOUKAS

Tratat de demonologie

Iar când Eu, cu Duhul lui Dumnezeu, scot pe demoni, iată a ajuns la voi Împărăția lui Dumnezeu.
(Matei 12, 28)

Dumnezeu şi diavolului îi dăruieşte totdeauna cele bune, dar acela nu vrea să le primească.
(Sf. Ioan Damaschinul,
Dialog împotriva maniheilor, PG 94, 1573B)

La plus belle ruse du diable est de nous persuader qu'il n'existe pas.
(Charles Baudelaire)

23/M46

Nikolaos MATSOUKAS
Universitatea din Tesalonic

TEOLOGIE DOGMATICĂ ŞI SIMBOLICĂ

Volumul IV

DEMONOLOGIE

Traducere de:
Preot Prof. Dr. Constantin COMAN
Preot Drd. Cristian-Emil CHIVU

UNIVERSITATEA "VALAHIA"
TÂRGOVIŞTE - ROMÂNIA
BIBLIOTECA TEOLOGIE
Nr. Inv. 8477

EDITURA BIZANTINĂ
BUCUREŞTI

Coperta: Maria COMAN
Tehnoredactare: Corina VÂNĂTORU

Traducerea a fost făcută după

ΝΙΚΟΥ ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ Δ
Ο ΣΑΤΑΝΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1999

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
MATSOUKAS, NIKOS
Tratat de demonologie/Nikos Matsoukas. - Bucureşti
Editura Bizantină, 2002
ISBN 973-9492-40-1

235.2

Copyright © EDITURA BIZANTINĂ
ISBN 973-9492-40-1

Nota editurii

Apariția unui tratat de demonologie la Editura Bizantină va surprinde, fără îndoială, pe cititori. De aceea simțim nevoia să ne justificăm acest gest, deşi explicațiile pe care le oferă autorul însuşi în prologul cărții sale ni se par a fi absolut convingătoare. Tratatul de demonologie datorat teologului şi filosofului grec contemporan Nikolaos Matsoukas, profesor de dogmatică la Facultatea de Teologie a Universității din Tesalonic, este o premieră în peisajul teologiei ortodoxe. Semnificativ este, de asemenea, şi faptul că profesorul grec a socotit de cuviință să încorporeze teologiei dogmatice ortodoxe un capitol extins de demonologie, căruia să-i dedice un volum întreg, cel de al patrulea al sintezei sale de Teologie Dogmatică. Lipsa acestui capitol din tratatele de dogmatică ortodoxă – ca, de altfel, şi lipsa de preocupări a teologilor ortodocşi contemporani în direcția unei demonologii – este nejustificată după părerea autorului nostru şi, desigur, inconsecventă cu atenția pe care o acordă problemei răului atât Sfintele Evanghelii cât şi teologia patristică în ansamblul ei. *Vom căuta în zadar o demonologie (corectă)* – constată autorul - *în toată această desfăşurare a conținutului învățăturii de credință creştină. În evident contrast, dacă cineva ar face o lectură chiar succintă a Evangheliilor sinoptice,*

ar constata că, în ciuda unor deosebiri între ele, cuvântul şi activitatea lui Hristos se concentrează asupra Patimilor, asupra Crucii şi Învierii Lui, acte care desfiinţează stăpânirea diavolului şi a legiunilor acestuia. De altfel, într-o perfectă şi consecventă continuitate cu datele biblice, sunt izbitor de caracteristice cuvintele Sfântului Ignatie Teoforul: „Sârguiţi-vă, deci, să vă adunaţi mai des în Euharistia lui Dumnezeu şi spre slava Lui. Căci atunci când vă adunaţi des, sunt nimicite puterile Satanei..."

Dacă este necesar un tratat de demonologie, acesta nu poate fi elaborat decât din perspectiva teologiei dogmatice şi însumat acesteia, pur şi simplu pentru că o perspectivă corectă asupra demonologiei nu poate fi oferită decât de o raportare a acesteia la ansamblul teologiei dogmatice ortodoxe. În acest sens, opinia autorului este foarte categorică: *Este cu neputinţă să vorbească cineva corect din punct de vedere teologic despre Satana şi despre diavoli ignorând învăţătura dogmatică a Bisericii. Cu alte cuvinte, nu poate exista o demonologie independentă. Cine este Satana cu legiunea lui de diavoli, care este proveniența lui, care este rolul lui şi care este direcţia spre care se îndreaptă sunt întrebări arzătoare cu răspunsuri empirice, imprimate în întreaga dramă a creaţiei şi a mântuirii lumii. Nu sunt puţini aceia care cred că Satana, un vizitator extrem de neplăcut şi nedorit, un parazit corupător care vine dintr-o lume necunoscută şi întunecată, pătrunde samavolnic în lumea noastră, în însăşi istoria dumnezeieştii iconomii. Nu există, însă, o altă lume, necunoscută şi întunecată. Satana este una dintre făpturile îndurerate ale creaţiei. De aceea, dogmatica, una dintre materiile teologice de vârf, are primul cuvânt în ceea ce priveşte pe Satana şi pe diavoli.*

Argumentele de mai sus îl determină pe profesorul Matsoukas ca, înainte de a trece la tratarea propriu-zisă a demonologiei, să facă o expunere a teologiei dogmatice ortodoxe în punctele ei principale. Cu riscul de a se repeta, autorul reia în rezumat teme tratate în volumele anterioare ale dogmaticii sale pentru a-l feri pe cititor să abordeze demonologia independent de teologia Bisericii sau, eventual, din perspective

teologice neortodoxe. De altfel, raportarea la teologia dogmatică va fi prezentă pe tot parcursul lucrării. Cititorul va avea astfel posibilitatea să se familiarizeze cu teologia profesorului Matsoukas, care se particularizează printr-o viziune extrem de cuprinzătoare, unitară şi dinamică în acelaşi timp. Nu e de mirare faptul că recursul la teologia patristică, unul foarte viguros şi exact, îi are în centru pe marii Părinţi ai Bisericii: Grigorie Teologul, Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, Grigorie Palama etc.

O mare reuşită a dogmaticii profesorului Matsoukas este fundamentarea biblică a discursului teologic dogmatic. Credem că nu exagerăm atunci când afirmăm că avem în faţă o primă teologie dogmatică ortodoxă care reuşeşte să recupereze perspectiva teologiei patristice în ceea ce priveşte fundamentarea biblică. Profesorul Matsoukas valorifică nu numai citatele biblice, ci istoria biblică în întregimea, coerenţa şi unitatea ei şi, mai mult decât atât, în continuitatea ei organică cu teologia şi viaţa ulterioare ale Bisericii. Fără nici o reţinere, echivalăm importanţa acestei recuperări a discursului biblic de către teologia dogmatică a profesorului Matsoukas cu aceea a recuperării teologiei filocalice de către teologia dogmatică a Părintelui Dumitru Stăniloae.

Reperul fundamental îl constituie, şi într-un caz şi în celălalt, istoria reală a dialogului viu şi continuu dintre Dumnezeu şi lume, despre care ne dau mărturie textele biblice, liturgice şi cele patristice, privite ca autentice comentarii ale acestei istorii în contextul unitar al vieţii Bisericii. Mărturia domnului Matsoukas este şi din acest punct de vedere fără echivoc: *Studiul de faţă reprezintă al patrulea volum al „Teologiei dogmatice şi simbolice", prin care închei tezaurizarea elementelor de bază ale conţinutului credinţei creştine. Această sinteză s-a făcut în primul rând pe baza textelor biblice, patristice şi liturgice, dar şi cu simţul atmosferei vieţii bisericeşti. Trimiterile şi citatele pe care le-am folosit nu provin din ceea ce au spus alţii, aşa cum fac vânzătorii de*

vechituri, ci din citirea operelor propriu-zise, dintre care unele le-am tradus în limba greacă nouă.

Aspirația fundamentală a profesorului grec este aceea de a nu fărâmița în vreun fel realitatea unitară a lumii şi a istoriei, convins fiind că orice perspectivă fragmentară conduce la periculoase răstălmăciri şi devieri de la adevăr.

Cititorul nu va întâlni în lucrarea aceasta ceea ce se aşteaptă, ci ceea ce, după opinia autorului, trebuie să ştie despre problema răului în creație şi despre diavol. Lucrarea profesorului Matsoukas ne corectează serios înțelegerile noastre de până acum despre diavol, mai curând superficiale, neelaborate şi cu atât mai puțin conforme cu izvoarele fundamentale ale credinței şi teologiei noastre.

Teza principală a lucrării este învățătura Părinților Bisericii conform căreia răul nu are ipostas propriu, nu există dintru început şi de la sine, ci este lipsa binelui; el apare şi se dezvoltă pe trunchiul ipostasului existențelor create „bune foarte". În felul acesta este respins orice dualism şi maniheism în considerarea răului, ambele atât de vătămătoare şi încă atât de prezente în mentalitatea umană până astăzi. Dacă cititorul este onest cu sine, va înțelege chemarea insistentă a acestei cărți în direcția lepădării atitudinii ipocrite care pune tot răul pe seama factorilor exteriori sau în spatele diavolului, fiind convins printr-o pledoarie foarte fermă de faptul că răul cel mai grav este cel care se dezvoltă în interiorul persoanei umane, generat şi cultivat de o logică asemănătoare cu aceea care a condus la căderea îngerilor şi a omului şi care determină, în continuare, atitudinea potrivnică lui Dumnezeu a diavolului şi a oamenilor, pe care o şi numeşte logică satanică. Deşi nu este deloc confortabil, în urma lecturii acestei cărți va trebui să recunoaştem că răul de care suferim noi şi cei dimprejurul nostru este cauzat de viețuirea noastră după o logică egocentrică, autonomă, deci satanică. Oricât de mare ar fi disconfortul personal, va trebui să acceptăm, în continuare, că binele va fi recuperat numai în condițiile în care fiecare dintre noi, în mod liber, va

începe lupta cu sine însuşi, extrem de dureroasă şi chinuitoare, de recuperare a logicii ce caracterizează existența lui Dumnezeu cel în Treime, după al cărui chip am fost creați, care este logica existenței prin celălalt, prin Dumnezeu, şi nu prin tine însuți, logica iubirii. În această luptă omul nu este singur, ci beneficiază de ajutorul lui Dumnezeu, care susține creația în întregimea ei în ceea ce teologul grec caracterizează drept „dureri ale naşterii", până la împlinirea ei eshatologică.

Tratatul de demonologie al profesorului Matsoukas ne oferă o perspectivă optimistă. Răul a fost biruit de Mântuitorul Hristos. Calea izbăvirii de tirania logicii satanice ne-a fost nu numai arătată, ci şi deschisă. Rămâne să o alegem şi să o urmăm. Teologia profesorului Matsoukas este în deplină consonanță cu spiritualitatea răsăriteană care pune în centru asceza, lupta omului pentru despătimire, iluminare şi îndumnezeire.

În încheiere, simțim nevoia de a ne referi la un punct sensibil al lucrării. În finalul cărții, autorul pare a avea o atitudine pozitivă față de apocatastază. Editorii traducerii româneşti a cărții, cu conştiința valorii extraordinare a tratatului de demonologie semnat de profesorul Nikolaos Matsoukas, ar regreta nespus de mult dacă, din pricina cestui aspect mai puțin elaborat şi clarificat, cititorii ar ignora contribuția fundamentală a cărții la înțelegerea problemei răului. Nu încercăm să dezvoltăm această problemă aici. Suntem pentru o lectură întotdeauna complementară, şi nu exclusivistă. Celor care simt nevoia unor clarificări le indicăm studiul Părintelui Dumitru Stăniloae, pe care acesta îl publică în introducerea la volumul al doilea din Filocalie.

Traducerea cărții nu a fost deloc uşoară. Dincolo de dificultatea în sine a limbajului profesorului Matsoukas, care apelează uneori chiar şi la poezie pentru a se exprima, cartea este presărată cu texte în limba greacă veche din Sfinții Părinți. Traducătorii simt nevoia să apeleze atât la înțelegerea autorului pentru eventuale – sperăm mici şi neînsemnate - „trădări", pre-

cum şi la aceea a cititorilor pentru eventuale – iarăşi sperăm puţine – fragmente mai greoaie sau poate chiar mai confuze.

Editura Bizantină îşi propune să publice într-un viitor apropiat integral *Teologia Dogmatică şi Simbolică* a profesorului Nikolaos Matsoukas. Sunt în curs de traducere volumul II şi III, urmând ca primul volum, publicat în 1997 sub titlul *Introducere în gnoseologia teologică*, să fie republicat, ca primul volum al dogmaticii, aşa cum a apărut în limba greacă. În felul acesta vom oferi cititorilor noştri o valoroasă sinteză dogmatică ortodoxă, reprezentativă pentru teologia greacă de astăzi în special şi pentru teologia ortodoxă în general. Tot din opera domnului N. Matsoukas, editura noastră are în lucru demult anunţata *Istorie a Filosofiei Bizantine*, o lucrare extrem de valoroasă. Cartea este tradusă şi se află în ultima fază a verificării traducerii.

21 ianuarie 2003
Cuviosul Maxim Mărturisitorul

PROLOG

Nu este deloc uşor să vorbească cineva despre Satana şi despre diavoli, deşi epoca noastră – arogant numită progresistă – pare a fi mai mult sau mai puțin după chipul Satanei. Cu alte cuvinte, în timp ce pot fi auzite o mulțime de lucruri de la teologii mai noi ai Apusului şi ai Răsăritului (uneori chiar într-o vorbărie fără noimă) despre teologia euharistică, despre eshatologie, despre eros, despre persoană, despre libertate, despre îndumnezeire şi alte teme asemănătoare, vom căuta în zadar o demonologie (corectă) în toată această desfăşurare a conținutului învățăturii de credință creştină. În evident contrast, dacă cineva ar face o lectură chiar succintă a Evangheliilor sinoptice, ar constata că, în ciuda unor deosebiri între ele, cuvântul şi activitatea lui Hristos se concentrează asupra Patimilor, asupra Crucii şi Învierii Lui, acte care desființează stăpânirea diavolului şi a legiunilor acestuia. De altfel, într-o perfectă şi consecventă continuitate cu datele biblice, sunt izbitor de caracteristice cuvintele Sfântului Ignatie Teoforul: „Sârguiți-vă, deci, să vă adunați mai des în Euharistia lui Dumnezeu şi spre slava Lui. Căci atunci când vă adunați des, *sunt nimicite* puterile Satanei..." (*Către Efeseni* 13, 1, PG 5, 656 A). Aşadar, lucrarea fundamentală a Euharistiei este consti-

tuirea şi edificarea într-un anume loc (ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἰκοδομή[1]) a trupului harismatic al Bisericii, o dată cu nimicirea forţelor demonice. L-am citat aici pe Sfântul Ignatie Teoforul deoarece, pe de-o parte, învăţătura lui se regăseşte cu aceeaşi consecvenţă în tradiţia comună patristică ulterioară şi, pe de altă parte, nu puţini dintre teologii amintiţi mai sus folosesc din belşug teologia Sfântului Ignatie.

Sunt multe cauzele care au provocat această lipsă a demonologiei! Mă voi limita numai la trei:

a) Este vorba, mai întâi, de „moda" *demitizării*. Ce înţelege fiecare prin termenul „mit" reprezintă altă istorie. Personal, cred că definiţia filozofului Theonas nu poate fi depăşită: *Mitul este cuvântul fals care înfăţişează adevărul;*

b) Concepţiile moderne moralizatoare care predomină în tâlcuirea textelor biblice;

c) Credinţa într-un creştinism idilic şi în mare parte dulceag.

Pe de altă parte, apar sau renasc satanisme foarte variate ca nuanţe, teroare şi nebunie! Rădăcinile acestor satanisme se găsesc, în principal şi în mare parte, în tradiţia şi practica creştinismului apusean – pentru Dumnezeu, această opinie reprezintă o descriere ştiinţifică corectă sau incorectă a unei realităţi, şi nu este în nici un caz o insinuare la adresa Occidentului! Aderarea zgomotoasă la aceste satanisme prin manifestarea credinţei în imaginile mitice ca realităţi *ad litteram* (acest ataşament *ad litteram* a produs monstruozităţi ale gândirii, cum ar fi demitizarea, exclusivismul biblic, fanatismul ş.a.), prin practicarea exorcismelor inumane, prin propagarea învăţăturii despre vina abisală a protopărinţilor şi a urmaşilor lor, precum şi prin cultivarea fricii de iadul cu flăcări materiale după moarte

[1] Expresia ἐπὶ τὸ αὐτὸ înseamnă adunare în acelaşi loc, cu acelaşi scop. Ea a fost folosită în Noul Testament pentru a exprima sinaxa euharistică şi de aceea a fost tradusă în română prin *Biserică*. (Vezi F.A. 2, 47 – n.tr.)

şi intelectualii noştri atunci când mă aud folosind termenul tehnic *dogmatică*, spunând-mi că nu îi interesează dogmatismul! Dar pentru că întotdeauna este vorba de parteneri de discuţie bine intenţionaţi, par să se liniştească atunci când le explic că, din punct de vedere al metodei, dogmatica este ceva asemănător cu ştiinţa juridică. Munca pe care o face juristul cu legile o face şi dogmatistul cu dogmele. Bineînţeles că dogmatismul este cu totul altceva! Accentuez aceste amănunte – după părerea mea, esenţiale – deoarece ele lămuresc şi luminează satisfăcător destule laturi întunecoase ale concepţiilor religioase în spaţiul vieţii bisericeşti.

Tratarea prezentei teme se va face, aşadar, având drept fundament dogmatica, adică linia comună patristică a tradiţiei, iar în această tradiţie *este cuprinsă negreşit şi teologia biblică.* Acest lucru se vede clar şi din *Cuprinsul* lucrării. Axa centrală a învăţăturii dogmatice, în care este localizată drama creaţiei până la atingerea punctului culminant al său, care este dobândirea slavei prin căderi şi ridicări, reprezintă trunchiul central al conţinutului acestei lucrări. (Întrucât nu depun această lucrare în calitate de candidat la un post universitar vacant, nu există, desigur, pericolul ca anumiţi critici, care de obicei nu au de spus ceva esenţial, să descopere că tabelul conţinutului nu are nici o legătură cu tema! Nu întâmplător, criticii prezintă aceste „descoperiri" referitoare la titlu şi la tabelul conţinutului pentru a respinge, din anumite motive, candidaţi înzestraţi). În orice caz, această paranteză cred că are legătură cu demonologia (clară), cel puţin aşa cum o dezvoltă şi o acceptă teologia ortodoxă.

2. În cadrul dogmaticii, adică în cadrul învăţăturii creştine, demonologia se leagă fără îndoială de multe dintre arhetipurile mitice fundamentale ale religiilor şi filozofiei. *Nici chiar în acest caz nu poate exista o demonologie independentă.* Au fost alcătuite numeroase şi interesante studii care compară religiile între ele, aşa încât este la îndemâna oricui să stabilească paralele între învăţătura creştină şi imaginile mitice. În acest studiu

nu intenționez să preiau sau să mă refer la astfel de informații din bogatul tezaur al cercetării științifice. De altfel, nu acesta este scopul nostru aici; de aceea, vom face numai unele referiri. Altul este scopul acestui studiu. Totuşi, în acest context, trebuie să lămurim ceva esențial. În atmosfera spirituală în care s-a dezvoltat şi întregit învățătura creştină în cadrul vieții bisericeşti, *arhetipurile mitice* erau comune concepțiilor religioase şi filozofice. *Limbajul mitic comun nu are însă întotdeauna ca rezultat şi un conținut comun al învățăturii şi al vieții.* De aceea, se cere multă atenție în semnalarea şi valorificarea arhetipurilor mitice comune. Este necesar, deci, să cercetăm cu foarte multă atenție premisele teologice, cosmologice şi antropologice în fiecare religie şi filozofie. Altfel, vom ajunge la nişte concluzii lamentabile. Adunând la un loc toate elementele mitice comune din creştinism şi din celelalte religii, colecționarii de vechituri de la noi şi din alte părți, şi nu oamenii de știință creatori, ne spun cu entuziasmul lui Arhimede sau Galilei că creştinismul a asimilat în totalitate demonologia celorlalte religii! Adică, aşa cum spune o zicală veche, „ceea ce se aseamănă se adună" (Κολοιός ποτί κολοιόν - în traducere literală, „Cioară la cioară trage" - n.tr.).

Prin urmare, în dezvoltarea unei demonologii, ca şi în analiza modului de viață al trupului Bisericii, nu trebuie în nici un caz să ne scape fundamentul teologic. La începuturile anilor '60, un ziarist înzestrat, imitându-l în mod greşit pe Emanuil Roidis („Bune sunt mânecile largi, dar sunt pentru episcopi"), a încercat să satirizeze mitologia greacă! Indiferent dacă şi în ce măsură a reuşit acest lucru, entuziasmat de descoperirea lui, din când în când se întreabă: „Cu ce diferă creştinismul de mitologie?". În cazul de față, convingerile religioase şi educația religioasă ale autorului nu ne prea interesează, însă nu putem să recunoaştem din punct de vedere științific un astfel de colecționar de vechituri.

3. Lucrările demonice sunt prezente întotdeauna, în toată evoluția dramatică a creației. O răstălmăcire lamentabilă – ba,

mai mult, chiar o alterare a învățăturii creştine – provine din faptul că teologii mai noi, atât cei răsăriteni cât şi cei apuseni, evită să accentueze caracterul dramatic şi tragic al revelației. Astfel, în foarte multe cazuri, creştinismul ajunge să fie nu numai un mod de viață anemic şi insipid, ci şi o atitudine total inofensivă pentru toți şi pentru toate, fără nici un suflu creator. Modul de viață biblic şi bisericesc, întotdeauna prezent în dramatica evoluție a dumnezeieştii iconomii – sau a istoriei mântuirii, după teologia mai nouă –, se luptă neîncetat, răstoarnă şi nimiceşte puterile demonice potrivnice lui Dumnezeu. Orice făptură rațională poate deveni vrăjmaş al lui Dumnezeu şi în primul rând al sinelui propriu, adică se poate transforma într-o entitate demonică sau satanică (în evreieşte, „satan" înseamnă „vrăjmaş"). Dintru început, întreaga creație, lumea inteligibilă şi sensibilă, creația şi istoria se află într-o continuă mişcare. Este vorba de elanul spre întregire (împlinire) pe care creația îl are în sine ca lege. În conformitate cu textele biblice şi cu textele ulterioare ale tradiției, care sunt într-o continuitate consecventă cu primele – în conformitate cu trupul mistic harismatic al Bisericii –, universul şi viața se desăvârşesc prin revărsarea luminii dumnezeieşti asupra lor. În această înaintare spre desăvârşire există şi pericolul căderii, ale cărei rezultate se văd atât de clar şi convingător la făpturile raționale ale creației. Nu există nimic imobil şi static. Îngerii şi oamenii, devenind în mod liber *vrăjmaşi* ai lui Dumnezeu, sunt datori să depăşească rezultatele acestui conflict şi, astfel, revenind, să continue creator înaintarea pe treptele desăvârşirii. După învățătura Bisericii, îngerii şi-au împlinit calea lor, au ajuns la capătul drumului. Într-o astfel de situație, trebuie să spunem în primul rând că omul devine propriul său vrăjmaş. Omul trebuie să-şi depăşească sinele pentru a nu rămâne într-un eşec perpetuu. În cazul unui astfel de eşec, în el se cuibăreşte puterea satanismului, adică puterea patimilor demonice.

Prin urmare, puterile satanice, Satana şi diavolii, se găsesc şi ele pe drumul acesta al întregirii, al împlinirii[2]. Nu există vreo altă lume întunecoasă, ci există numai realitatea dureroasă a creaţiei şi a istoriei, astfel încât în această înaintare dramatică *se nasc, pătimesc şi se desăvârşesc persoane şi lucruri*! Se înţelege cu uşurinţă de aici că în patimi se ascunde pericolul cel mare al eşecului, al pieirii şi al prăbuşirii. Totodată, chiar în patimile înseşi se află ocazia preţioasă a unei deveniri creatoare înalte. Astfel, orice tratare a învăţăturii despre puterile satanice nu poate fi în nici un fel percepută ca străină de etapele dramei creaţiei şi a mântuirii.

4. Această înaintare dramatică a creaţiei şi a mântuirii se realizează în relaţie cu Dumnezeu. Teologia nu acceptă în principiu că această relaţie este o simplă idee, adică ceva pur teoretic. Este vorba de *o relaţie prin energii. Slavă, duh, har, lumină etc.* sunt termeni biblici care au fost înţeleşi ca adevărate energii ale lui Dumnezeu. În această relaţie – care este ca o lege interioară a făpturilor –, energiile dumnezeieşti se întâlnesc cu energiile făpturilor. Făpturi sunt, firește, şi Satana şi diavolii lui. Felul acestei *relaţii prin energii* a constituit o problemă teologică şi filozofică. Bazată pe texte biblice şi patristice, pe experienţa vieţii liturgice şi, în definitiv, pe dinamica trupului harismatic al Bisericii, teologia nu ar putea în nici un fel să nege realitatea acestei *relaţii prin energii*. Teologia nu are niciodată ca punct de plecare idei abstracte. *Punctul ei de plecare îl reprezintă în exclusivitate lucrurile creaţiei şi ale istoriei*. Este posibil - şi acest lucru s-a şi petrecut - ca o *metateologie* să devină filozofie. Aceasta se poate face ulterior – sau, mai bine zis, este rodul teologiei ca viaţă.

Acest lucru a fost lămurit în mod necesar în secolul al XIV-lea, atunci când teologii scolastici - de altfel, intelectuali înzestraţi -, confruntându-se cu teologia tradiţiei răsăritene şi în principal cu cea a Sfântului Grigorie Palama, apărătorul

[2] Bineînţeles, ca eşecuri (n.tr.).

isihaştilor, dădeau întâietate filozofiei şi, astfel, teologia lor era rezultatul filozofiei lor. Pentru a prezenta cu claritate contradicția dintre Palama şi scolastici, am putea spune că Palama ar fi putut dialoga creator cu un Wittgenstein, nu însă cu scolasticii! În acea perioadă s-a pus în discuție cu deosebită tărie şi insistență problema *deosebirii dintre ființă şi energii* în Dumnezeu, deoarece, direct sau indirect, s-a pus întrebarea: Ce fel de relație este *relația prin energii care se realizează între Dumnezeu şi lume*? Învățătura aceasta este foarte veche. Ea este exprimată într-un mod iconic incomparabil în toate textele Sfintei Scripturi. Indiferent de descoperirile moralizatoare şi geniale ale teologilor biblişti moderni, se pune o întrebare neiertătoare: Cum am putea să tâlcuim imaginile biblice despre Dumnezeu, care este *neapropiat* (inaccesibil) şi în acelaşi timp apropiat *prin slava Lui dătătoare de lumină*? Negreşit, prin deosebirea dintre *ființa şi energiile* lui Dumnezeu. Totuşi, în esență, *nu este vorba de nici o deosebire* (diferență)[3]. De altfel, după toate probabilitățile, acest lucru nu a fost înțeles de către scolastici, adversarii lui Palama, şi de aceea l-au acuzat de diteism!

În acest punct, aş vrea să fac o paranteză, după părerea mea esențială pentru a putea fi înțelese mai târziu diferitele erminii şi concepții despre Satana, reprezentate de o şcoală sau alta. În acest sens, ne ajută foarte mult comparația dintre teologia palamită şi scolasticismul antipalamit.

Pentru o înțelegere mai bună, prezint o schemă în care este valabilă într-un anumit fel sintagma „Alegeți şi luați":

[3] Pentru Sfinții Părinți, *deosebirea (διάκρισις)* se face întotdeauna având la bază unitatea celor ce se deosebesc şi de aceea este opusă *diferenței (διαφορά)*. Deosebirea este şi nu este deosebire – sau, mai bine zis, nu este diferență. Poate o mai bună traducere în limba română a lui *διάκρισις* ar fi *distincție*, de la *a distinge* (n.tr.).

TEOLOGIA PALAMITĂ	SCOLASTICISMUL ANTIPALAMIT
1. Comunicare nemijlocită (necreată) între Dumnezeu şi lume	1. Comunicare indirectă (creată) între Dumnezeu şi lume
2. Dumnezeu ca centru	2. Omul ca centru
3. Coborârea lui Dumnezeu prin energiile Duhului Sfânt	3. Înălţarea omului la Dumnezeu prin lucrurile create
4. Taine îndumnezeitoare (intervenţie aprobatoare a lui Nicolae Cabasila)	4. Taine văzute mai mult ca simboluri care moralizează pe om
5. Mântuirea vindecătoare	5. Mântuirea văzută juridic sau numai ca o restaurare morală
6. Iubirea şi restaurarea prin vindecare	6. Aplicarea strictă a dreptăţii – predestinaţia

Din această prezentare generală şi în mod necesar schematică putem să înţelegem corect atât nemulţumirile ereticilor de-a lungul timpului, cât şi cele ale ortodocşilor! Cu această ocazie, vreau să consemnez şi faptul că, în concordanţă cu datele istorice de atunci şi cu cunoaşterea precisă a textelor, aceasta şi numai aceasta a fost problematica teologică a acelei controverse. Teologi şi teologhisitori contemporani, de la noi şi din Apus, fără vreo legătură cu istoria şi cu textele, vorbind despre „energii personale" sau „ipostatice" sau „impersonale", despre „disfuncţionalitatea Persoanelor Sfintei Treimi"(!) sau despre esenţialism şi alte lucruri trăsnite – ba un teolog descoperă chiar goluri teologice la Sfântul Ioan Damaschin şi la Sfântul Grigorie Palama! –, nu spun nimic, în fond, despre problema controverselor isihaste, provocând numai ilaritate şi, dincolo de aceasta, nimic.

Rămânând neclintiţi în învăţătura despre crearea *din nefiinţă* (*ἐκ τοῦ μή ὄντος*) şi consecinţele acestei învăţături şi fără să se preocupe de vreo ştiinţă naturală, scriitorii Sfintei Scripturi şi Părinţii teologi au formulat un adevăr teologic care, ca un

adevăr *metateologic*, reprezintă alfabetul ştiinţei de astăzi, care tinde să spună că nu cunoaştem „fiinţa" (sau natura) lucrurilor, ci numai energiile (actele sau lucrările) sau evenimentele determinate de acestea. Teologia ne spune că *nu există natură nelucrătoare (φύση ἀνενέργητη) (care nu se manifestă în afară prin energii)*. Numai inexistenţa este nelucrătoare, ne-energică! Orice lucru sau persoană – şi persoana este lucru – care fiinţează sau are natură proprie este accesibil şi cunoscut prin energiile (actele) lui. Prin urmare, Dumnezeu este *viu* (ζῶν) şi *lucrător* (ἐνεργῶν), aşa cum şi creaturile sunt existenţe lucrătoare (ἐνεργούμενα συμβάντα). Îngerii, diavolii şi oamenii sunt vii şi lucrători. Dar una sunt energiile dumnezeieşti necreate şi altceva energiile create ale făpturilor. Momentul când a fost consfinţit termenul *energie necreată* nu are nici o însemnătate. Diavolii, prin urmare, ca fiinţe lucrătoare, se regăsesc în această *relaţie interenergetică* dintre Dumnezeu şi lume (altfel n-ar exista! - n.tr.). În orice caz, aşa cum s-a spus, nu e vorba de o deosebire între fiinţă şi energii, ci pur şi simplu de o descriere a mişcării şi a vieţii fiinţelor, nimic mai puţin sau mai mult. Se întristează cineva foarte mult – „idealişti în tristeţea noastră", după versul lui Kavafis – atunci când îşi dă seama de superficialitatea şi neputinţa teologilor mai noi şi mai ales a teologilor universitari, care insistă asupra ideii că deosebirea dintre fiinţă şi energii în Dumnezeu este o invenţie a lui Palama şi a isihaştilor, străină tradiţiei bisericeşti. Nu vreau ca acest comentariu să fie spre supărarea cuiva. Astfel de comentarii, corecte sau incorecte, trebuie făcute, din moment ce din punct de vedere al deontologiei ştiinţifice sunt mult mai folositoare decât volumele cu material de cercetare despre chimen, mărar şi izmă!

5. Ţinta, problema şi durerea de cap a tuturor ereticilor, dar şi a apărătorilor învăţăturii ortodoxe, a fost tocmai această *relaţie prin energii* dintre Dumnezeu şi lume. Cu alte cuvinte, Dumnezeu Însuşi, Cel viu şi lucrător (care Se manifestă în lucrări sau acte), comunică cu lumea direct sau indirect, prin

lucrurile create? Comunicarea directă, care în mod firesc a fost numită necreată, este reală, în timp ce comunicarea indirectă, fiind creată, este numai morală. Decisivă este şi următoarea întrebare: Cum vom tâlcui termenii textelor biblice (cum ar fi *slavă, lumină, energie, har* ş.a.), în mod real sau în mod metaforic? În primul caz, acceptăm comunicarea directă dintre Dumnezeu şi lume, iar în al doilea caz, pe cea indirectă. În primul este vorba despre *o relaţie prin energii*, în al doilea despre *o relaţie morală*. Se înţelege de aici foarte uşor că absolut toţi ereticii - de la docheţi, gnostici, arieni, nestorieni, monofiziţi sau iconomahi şi până la scolasticii mai noi, moralişti, „socialişti" şi ceilalţi – acceptă *relaţia morală* dintre Dumnezeu şi lume. Această relaţie tinde să consfinţească o *religie morală*, în timp ce *relaţia prin energii* acceptă mântuirea ca o vindecare. În religia morală, cultul şi tainele dobândesc mai mult sau mai puţin o accentuată semnificaţie simbolică, în timp ce vindecarea făpturilor în relaţia prin energii dintre Dumnezeu şi om se săvârşeşte negreşit prin tainele care sunt simboluri cu o semnificaţie esenţială. Nu rămâne altceva decât să spunem: alegeţi şi luaţi! Aşa se poate înţelege foarte uşor că certurile dintre eretici şi ortodocşi nu se făceau pentru o iotă, aşa cum spun chiar şi istorici într-adevăr înţelepţi, ci pentru o deosebire abisală, pentru ceva care se referea la o problemă esenţială şi adâncă de civilizaţie.

Fără îndoială, în *relaţia prin energii* dintre Dumnezeu şi lume – cu alte cuvinte, atunci când mântuirea e privită ca vindecare – păcatele sunt considerate boli. Diavolul şi demonii bolesc cumplit. Energiile sau lucrările demonice provin din bolile făpturilor raţionale. În opoziţie cu această învăţătură, în relaţia morală, păcatele sunt considerate în principal încălcări ale legii, lipsuri morale, ceea ce face ca în îndreptare să predomine pedeapsa. *În relaţia prin energii predomină pocăinţa şi vindecarea*. De altfel, în religia morală se minimalizează în mod sigur iubirea şi se accentuează impunerea prin putere. Din contră, în învăţătura despre mântuirea ca vindecare se accen-

feră *înjosirea* acestor oameni năpăstuiți. Şi, desigur, este de la sine înțeles că această înjosire se referă în principal - la ce altceva specific progresiştilor? - la scandalurile erotice! În cazul de față, aceste scandaluri nu au nici o greutate în raport cu neomenia înjosirii. Foarte des auzim din partea acestora că, în Bizanț, acei necivilizați îi înjoseau pe criminali, în timp ce noi, prin luminile progresului, din fericire am eradicat aceste fenomene! Această observație își are explicația ei, atâta timp cât dezvoltăm aici o temă despre Satana.

6. Toate premisele de mai sus alcătuiesc deci fundamentul teologic pentru o demonologie corectă din toate punctele de vedere. Eventual, cineva ar putea afirma că toate acestea sunt schematice şi generale. Cred însă că cititorul cunoscător (şi aici înțeleg cunoaşterea teologică bazată pe izvoare) va aprecia modul ştiințific al realizării cercetării de față. De altfel, urmărim în primul rând eliberarea cercetătorului şi a cititorului din închisoarea povestirilor mitice - atât din textele creştine, cât şi din cele religioase şi filozofice asemănătoare -, care de obicei sunt interpretate şi învățate *ad litteram*! Presiunea psihică provocată de aceste interpretări este foarte cunoscută şi nu este nevoie să insistăm asupra ei. Este însă foarte necesară eliminarea acestor elemente prin intermediul clarității premiselor teologice. Citind fie şi numai capitolul 18 al *Expunerii precise a credinței ortodoxe* a Sfântului Ioan Damaschin, intitulat *Despre diavol şi demoni*, se poate constata foarte uşor cât de clară şi concretă este învățătura tradiției despre tema lucrării de față. Cu multă concizie, dar cu substanță şi cu o fermecătoare simplitate, Ioan Damaschin ne spune cine este diavolul, cine sunt demonii, care este legătura lor cu istoria dumnezeieştii iconomii şi cum sunt înțeleşi în lumina teologiei.

Prin prisma tratării teologice, povestirile mitice despre diavol şi demoni sunt desființate, sau mai bine zis sunt clarificate şi expuse ca imagini artistice, fără să fie respinse. Foarte mare este puterea şi frumusețea mitului. Totuşi, din nefericire, de multe ori limbajul mitului este absolutizat şi oprimă liber-

tatea vieții duhovnicești. Pe de altă parte, *demitizarea nu numai că nu rezolvă problema, ci sărăcește în mod jalnic viața, limitând-o la descrieri fără conținut și fără orizonturi creatoare.* De altfel, demitizarea poate să conducă fie la negarea existenței diavolilor, fie la subestimarea naivă a răului, fie la o morală autoritară, sau foarte probabil la toate acestea!

Studiul de față reprezintă al patrulea volum al *Teologiei dogmatice și simbolice*, prin care închei tezaurizarea elementelor de bază ale conținutului credinței creștine. Această sinteză s-a făcut în primul rând pe baza textelor biblice, patristice și liturgice, dar și cu simțul atmosferei vieții bisericești. Trimiterile și citatele pe care le-am folosit nu provin din ceea ce au spus alții, așa cum fac vânzătorii de vechituri, ci din citirea operelor propriu-zise, dintre care unele le-am tradus în limba greacă nouă. Numai așa poate cineva să selecteze cu siguranță texte și fragmente pentru o eventuală argumentare. Firește, am folosit și o bibliografie selectivă, în care sunt incluse opere și monumente ale creștinătății apusene. Am folosit din abundență și așa-numita „cultură extrabisericească".

În ceea ce privește însă acest al patrulea tom al *Teologiei dogmatice și simbolice*, trimiterile de bază sunt la texte și fragmente biblice și patristice. Întreaga desfășurare a lucrării implică cele trei volume care au precedat-o[4]. Trimiterile, și în special cele la textele biblice și patristice, sunt cuprinzătoare și satisfăcătoare ca număr. Fac trimiteri la puține dintre lucrările ajutătoare mai importante și, bineînțeles, evit menționarea scolastică a paginilor, în afară de cazul în care e vorba de o precizare critică importantă. În cazul lucrării de față, am evitat cu multă grijă comparațiile în amănunt cu creștinătatea apuseană și cu conținutul (obscur) al multor povestiri mitice care

[4] Editura Bizantină a publicat deja primul volum, sub titlul *Introducere în gnoseologia teologică*, și intenționează, de asemenea, traducerea volumelor II și III, în vederea unei ediții complete în limba română a *Teologiei dogmatice și simbolice* a prof. Nikos Matsoukas (nota editorului).

sunt studiate în cadrul istoriei religiilor. Dezvoltarea simplă şi clară a învăţăturii biblice şi patristice (învăţătura patristică este, de altfel, o continuare a celei biblice) ajută foarte mult în orice confruntare cu celelalte idei religioase şi filozofice („confruntare" nu înseamnă opoziţie, ci comparare).

În sfârşit, sunt dator cu o explicaţie faţă de unele obiecţii sau sugestii ale nobililor mei cititori – aceştia îmi fac cinste nu numai citind lucrările mele, dar şi scriindu-mi scrisori – care privesc, aşa cum se spune, stilul meu uneori sever şi zeflemitor. Fiind hrănit dintru început cu spiritul lui Aristofan, al lui Lucian, al lui Roidis, al lui Laskaratos, al lui Pascal şi, înainte de toate, cu duhul Sfintei Scripturi şi al Părinţilor (cei care au citit *Cuvintele împotriva lui Iulian* ale Sfântului Grigorie Teologul şi cele şapte poezii a lui Kavafis despre *Iulian cel fără de minte* înţeleg mai bine despre ce este vorba), evident am suferit o anumită influenţă. Cred totuşi, în ciuda criticilor, că se impune o astfel de critică directă, dar în mod necesar fără atacuri personale, lucru pe care îl primesc şi eu cu plăcere pentru părerile mele. După părerea mea, folosul unei astfel de scrieri este foarte mare, tocmai pentru că elimină orice urmă de ipocrizie – acest păcat singurul cu adevărat periculos. De altfel, acest fel de scriere nu a împiedicat traducerea cărţilor mele în alte limbi. Mărturisesc că sunt fermecat de acea expresie a lui Kafka care spune că nu e nevoie să scriem cărţi dacă acestea nu deschid capitole noi.

Terminând acest prolog, aş dori să mai adaug următoarele:

În perspectiva anului 2000[5], oamenii de ştiinţă se luptă să învingă şi să depăşească *nimicul*. Suntem datori să avem încredere în geniul uman. De altfel, se adevereşte zicala: *Nimic nu este imposibil din punct de vedere tehnic*. Cu toate acestea, acest *imposibil* nu poate depăşi *imposibilul* politic şi moral. Pe de altă parte, în timp ce panicarzii se plâng, fel de fel de eshatologi

[5] Cartea a apărut în anul 1999 (n.tr.).

provoacă pe drept cuvânt boli înfricoşătoare şi nemărturisite, în legătură cu care specialiştii îşi fac multe probleme.

Există însă cuvântul biblic, foarte limpede, al creştinismului, şi, aş adăuga, cuvântul foarte limpede şi preţios al teologiei ortodoxe. După lupta cu diavolii şi după o asceză de zeci de ani, Sfântul Antonie cel Mare se prezenta, aşa cum ne spune biograful său, Sfântul Atanasie cel Mare (indiferent de părerile geniale despre autenticitatea operei), „ca unul care era condus de raţiune şi care era aşezat în cele ale firii" (PG 26, 865 A). Prin urmare, *raţiunea (cuvântul)* şi *lucrarea* caracterizează viaţa trupului Bisericii. Atunci când vorbim despre Satana şi diavoli, nu trebuie să uităm unitatea existenţială a antropologiei ortodoxe, care este în cele din urmă antropologia creştină prin excelenţă. Raţiune, minte, inimă, voinţă, faptă coexistă în abordarea şi prezentarea unei demonologii. Văzul şi auzul în viaţa creştină sunt puse în valoare de către lumina vieţii celei adevărate. Astfel, în cazul de faţă, tratarea demonologiei se va face prin prisma următoarelor premise:

1. Este cu neputinţă să vorbească cineva corect din punct de vedere teologic despre Satana şi despre diavoli ignorând învăţătura dogmatică a Bisericii. Cu alte cuvinte, *nu poate exista o demonologie independentă*. Cine este Satana cu legiunea lui de diavoli, care este proveniența lui, care este rolul lui şi care este direcţia spre care se îndreaptă sunt întrebări arzătoare cu răspunsuri empirice, imprimate în întreaga dramă a creaţiei şi a mântuirii lumii. Nu sunt puţini aceia care cred că Satana, un vizitator extrem de neplăcut şi nedorit, un parazit corupător care vine dintr-o lume necunoscută şi întunecată, pătrunde samavolnic în lumea noastră, în însăşi istoria dumnezeieştii iconomii. Nu există, însă, o altă lume, necunoscută şi întunecată. *Satana este una dintre făpturile îndurerate ale creaţiei*. De aceea, dogmatica, una dintre materiile teologice de vârf, are primul cuvânt în ceea ce priveşte pe Satana şi pe diavoli.

Aici aş vrea să fac o paranteză şi să semnalez nedumerirea şi mirarea cu care reacţionează mulţi dintre oamenii de ştiinţă

tuează foarte mult iubirea, iar libertatea dobândeşte un loc important. Cu alte cuvinte, predomină învățătura despre pocăința liberă şi despre oferirea unui mod de viață care duce la vindecare, în care se minimalizează relația juridică, iar puterea se preschimbă în lucrare harismatică. Personal nu pot să împărtăşesc părerea unora care se numesc pe ei înşişi progresişti, care susțin că erminia morală sau socială a învățăturii creştine duce la progres. Istoria ne arată însă că realitatea este alta. Toate caracterele şi regimurile totalitare, de orice culoare ar fi, impun cu prețuri mari curăția morală, sau aşa-zisa purificare, consfințesc morala autoritară, relația juridică şi nu de puține ori pedepse inumane pentru binele societății şi al omenirii! Acelaşi lucru este valabil şi în spațiul vieții bisericeşti. Teologia ortodoxă nu a dogmatizat niciodată predestinarea, ci, mai mult, unii Părinți teologi ortodocşi au căutat cu multă dragoste modul şi premisele teologice pentru a-l recupera pe Satana însuşi! Chintesența soteriologiei ortodoxe culminează în expresia cutremurătoare a Sfântului Maxim Mărturisitorul: „Boala este ceva de iertat, nu de pedepsit" (PG 91, 716C). Şi cu această ocazie mă simt îndatorat să fac o paranteză referitoare la un fenomen foarte trist, de la noi în principal, care se observă în cadrul presei scrise şi al televiziunii, cu preponderență în cea din urmă. Acest fenomen nu l-aş caracteriza medieval, aşa cum fac toți aşa-numiții progresişti, deoarece gesturile inumane ale secolului nostru nu au măsură şi nici limită. Este vorba despre insuportabila înjosire la care sunt supuşi răufăcătorii şi criminalii, până să fie judecați şi condamnați. Chiar şi după condamnarea lor, această înjosire rămâne inumană. Există şi ziarişti care, chipurile, din dorința lor de a contribui la purificarea Bisericii şi de a nu ascunde unele scandaluri, mobilizează numeroase persoane dubioase din cadrul Bisericii, chiar şi bolnavi psihic din rândurile monahilor sau a altor organizații bisericeşti, şi organizează emisiuni întregi în acest sens. Deşi ar fi putut să-şi aline durerea lor şi să apere(!) Biserica predând dovezile lor organelor bisericeşti responsabile, pre-

ciudați, ipocriți şi profitori, printr-o tragică încălcare a cuvântului evanghelic, îşi conduc semenii la panică şi isterie prin profeții despre sfârşitul lumii, prin discuții despre Satana, antihriști şi altele.

În orice caz, această carte vrea să spună cititorului ceva foarte simplu: cuvântul lui Dumnezeu este *limpede, luminos, roditor şi practic*. Astfel, predominantă este lumina care poate *să zămislească în fiecare făptură nădejdea ca pe o putere întrupată*, astfel încât să deschidă ochii noştri, să curățească mintea noastră şi să ne călăuzească la fapta cea creatoare în atmosfera curentă a comunității umane. Atunci vom înțelege că oamenii care au luat chipul Satanei şi întunericul dispar în lumina ce vine totdeauna şi va să vină a Împărăției lui Dumnezeu, pentru ca să fie „precum în cer, aşa şi pe pământ".

Prezentul volum al *Dogmaticii* mele îl dedic cu nemărginită recunoştință dascălului meu Savvas Agouridis. Gândirii lui ştiințifice şi sprijinului călduros le datorez nu numai multe, ci poate chiar totul.

Doresc, de asemenea, să exprim mulțumirile mele colegei mele prof. Despo Ath. Lialiou, care a îngrijit cu multă atenție şi acest volum al meu, elaborând indicele de la finalul cărții şi realizând coperta, cu acelaşi duh direct şi curajos.

Cincizecimea 1999, Tesalonic
N.A.M.

CAPITOLUL I.

LUMEA CREATĂ

1. Universul dinamic şi evolutiv

Nu este deloc exclus ca, încă de la început, cititorul să se întrebe care este legătura Satanei cu o concepție sau alta pe care o au oamenii unei epoci despre elementele componente ale întregului cosmos. Cu toate acestea, se poate înțelege uşor că din concepțiile cosmologice rezidă în mare măsură modul de viață, ideile despre bine şi rău, imperativele sociale, interdicțiile şi, în cele din urmă atitudinea omului față de semenul său şi de mediul înconjurător. Însă relația ar putea fi în acelaşi timp şi inversă. Concepțiile pe care le avem despre viață şi despre semenii noştri le transpunem în lumea înconjurătoare. De altfel, învățătura creştină acordă o covârşitoare importanță relației dintre Dumnezeu şi lume, privită din perspectiva dramei (istoriei) creației şi a mântuirii. Astfel, omul este înțeles nu numai în relație cu semenul lui şi cu mediul înconjurător, ci în

principal în relație cu creatorul lui. Şi Satana, fiind creatură, poate fi localizat şi analizat numai în această relație. În concepția creştină despre creație şi istorie predomină această *relaționare*.

Începând dezvoltarea acestei teme, doresc să consemnez un adevăr istoric şi să elimin o eroare, după părerea mea. În timpurile Vechiului şi Noului Testament[6] şi, după aceea, în timpurile Părinților bisericeşti predominau nu puține imagini mitice despre lume şi viață. Totuşi, impunătoare era imaginea mitică a unui univers static în trei niveluri, adică un cosmos alcătuit din cer, pământ şi abis. Extrem de surprinzător în cazul de față este faptul că această imagine mitică, deşi predominantă în descrierile şi în învățătura textelor biblice şi patristice, se încadrează într-o imagine a unui univers în mişcare şi evoluție, adică o imagine a unei creații în evoluție şi a unei istorii explozive[7]. Aceasta se întâmplă deoarece universul pe trei niveluri *este pătruns de şi se extinde în slava, puterile şi energiile* lui Dumnezeu, singurul stăpânitor după fire şi creator autonom al acestuia. Această dinamică a universului este semnalată prin imagini extrem de convingătoare de monumentele

---

[6] Când vorbesc despre Sfânta Scriptură şi despre operele Părinților Bisericii, nu înțeleg în nici un caz orice fel de texte, cum ar fi textele tragediei antice, ale filozofilor, ale lui Herodot ş.a. Textele biblice şi patristice, chiar dacă se impune să fie analizate istorico-filologic, după metoda modernă a ştiințelor umaniste, sunt în fond comentarii vii ale unei comunități istorice milenare aflată într-o continuă înaintare până astăzi, în ciuda vicisitudinilor istoriei. Primul lucru care trebuie observat în această comunitate istorică milenară este continuitatea imperturbabilă a vieții, acțiunii, tâlcuirii şi creației bunurilor civilizației. Prin urmare, cercetarea istorico-filologică modernă a acestor texte, care este foarte necesară, are o importanță secundară în raport *cu viața continuă a comunității istorice*, adică a Bisericii. Cu alte cuvinte, aceste *monumente* literare ale vieții bisericeşti au produs, împreună cu altele, o uriaşă civilizație, care nu poate fi trecută cu vederea atât de uşor.

[7] Apoc. 6, 13-14: „Şi stelele cerului au căzut pe pământ, precum smochinul îşi leapădă smochinele sale verzi când este zguduit de vijelie. Iar cerul s-a dat în lături, ca o carte de piele pe care o faci sul, şi toți munții şi toate insulele s-au mişcat din locurile lor". Evr. 1, 12: „Şi ca pe un veşmânt le vei strânge şi ca o haină vor fi schimbate. Dar tu acelaşi eşti şi anii tăi nu se vor sfârşi". Vezi şi Ps. 101, 26-28; Is. 50, 9; 51, 6.

literare şi comentariile comunităţii eclesiastice, adică de Sfânta Scriptură şi operele Sfinţilor Părinţi. Cu alte cuvinte, în această *continuitate istorică* există o singură *concepţie comună* despre viaţă şi acţiune: în mâinile lui Dumnezeu Creatorul fiinţează, se mişcă, respiră şi prind viaţă toate lucrurile. Acest lucru îl înţelege orice participant la atmosfera eclesială curentă. Oricât de mari ar fi distanţele de timp care le despart, oricât de multe ar fi compilaţiile şi deosebirile din textele biblice şi cele patristice, toate se leagă de firul roşu al experienţei comune continue a trupului eclesial. Negreşit, *cele comune* sunt mult mai puternice decât *cele proprii.* Aceasta priveşte atât textele biblice, cât şi operele patristice.

Prin urmare, din cele de mai sus putem înţelege în ce concepţie eronată se blochează destui dintre oamenii noştri de ştiinţă şi filozofi în ceea ce priveşte învăţătura Sfintei Scripturi despre lume şi creaţia lumii. Mă refer la Sfânta Scriptură, pentru că ar fi un lux nepermis să mă refer la textele patristice, a căror importanţă o putem vedea mai jos.

Creştinismul cu dogmele lui – spun aceştia – a impus imaginea unui univers mitic şi static! (În orice caz, există o totală ignoranţă despre ce sunt şi care sunt dogmele creştine). Pe de altă parte, în mod paradoxal, unii dintre aceştia susţin că filozofia antică greacă a reuşit să se apropie de poziţiile ştiinţei de astăzi despre univers şi crearea lumii, în timp ce Sfânta Scriptură şi, prin extensie, teologia au impus un univers static! Ori, în cazul de faţă lucrurile stau absolut invers. Pornind de la precizarea că profeţii, evangheliştii şi Părinţii Bisericii nu fac în nici un fel ştiinţă, trebuie să observăm că, în definitiv, principiile teologice impun în mod firesc anumite concepţii despre funcţionalitatea universului şi a vieţii. Astfel, imaginile descrierilor biblice şi învăţătura Părinţilor Bisericii ne prezintă *un univers istoric, dinamic şi în evoluţie* şi, în acelaşi timp, un

parcurs istoric care tinde spre o desăvârşire evolutivă[8]. Pe de altă parte, orice ar spune cineva, gândirea antică greacă, limpede şi profundă în genere, prezintă *un univers închis şi static* şi în acelaşi timp o istorie în dimensiuni închise. Toate se supun legii crude a mişcării ciclice perfecte. Prin urmare, în opoziţie cu ceea ce susţin unii gânditori de la noi, ştiinţa modernă în ceea ce priveşte universul dinamic şi parcursul istoric este de acord, în esenţă, cu concepţiile creştine, şi nu cu poziţiile filozofiei antice greceşti[9].

Gânditorii despre care am vorbit mai sus susţin că primii care au negat crearea lumii sunt filozofii greci. Aceşti oameni de ştiinţă, „învăţăcei creştini" - după expresia lui Kavafis, care se referă la Iulian Apostatul - (adică limitaţi la cunoştinţele religioase pe care le-au dobândit la ora de religie), sunt de părere că vechii filozofi au negat creaţia lumii *din nimic* sau *din nefiinţă*, aşa cum o acceptă învăţătura creştină. Este sigur însă că filozofii antici nu au avut o astfel de învăţătură şi, mai important decât atât, nici măcar nu-şi puteau închipui o teologie

---

[8] H. Butterfield, *The Origins of Modern Science 1300-1800*, London, 1980. Foarte greu va putea găsi cineva la noi un astfel de studiu ştiinţific care să aibă aceste idei lămuritoare.

[9] Cu aceste opinii nu impietăm în nici un chip asupra geniului gândirii greceşti, tot aşa cum nu subestimăm asemănarea, prin puncte comune, dintre morala şi gnoseologia creştine şi filozofia greacă. Pentru *universul static*, vezi H. Diels, Heraclit 12, 30: „Acest univers, cu toate ale sale, nu a fost făcut de cineva, nici dintre dumnezei şi nici dintre oameni, *ci a fost întotdeauna şi este şi va fi* foc pururea viu". Aşadar, *a fost întotdeauna, este şi va fi*. Această gândire nu are nici o legătură nici cu gândirea religioasă, dar nici cu ştiinţa modernă. Vezi Melissos IBI: „Din veşnicie era ceea ce era şi va fi veşnic. Dacă ar fi fost făcut, era nevoie, până să fie făcut, să nu fi existat nimic; prin urmare, dacă nu era nimic, în nici un fel nu s-ar fi putut face ceva din nimic". Prin urmare, este imposibilă şi conceperea creaţiei *din nimic* sau *din nefiinţă*. Democrit II, A 39: „Democrit susţinea că *nemărginitul tot* (univers) nu a fost în nici un caz creat de cineva". În acest punct, consider necesar să precizez că crearea lumii, după Platon, pe baza operei *Timaios*, nu are înţelesul creaţiei din nimic, chiar dacă foarte sugestiv se referă la Dumnezeu făcătorul, creatorul şi tatăl! După Platon, lumea văzută şi cea inteligibilă sunt lucruri necreate. Lumea văzută îşi ia chip din imuabila şi nestricăcioasa lume inteligibilă, pentru care e valabil principiul identităţii A=A.

sau o filozofie creştină, de vreme ce toate se aflau (în gândirea lor, se înţelege) într-o nemiloasă mişcare ciclică. Vechii filozofi nu au negat deci crearea lumii din nefiinţă, ci pur şi simplu *nu şi-au putut-o imagina!* Aceşti filozofi vor să spună că lumea, mai ales ordinea lumii, omul, lucrurile văzute şi cele inteligibile ş.a. nu au fost create nici de zei şi nici de oameni, aşa cum oamenii creează atâtea lucruri din ceea ce există deja[10]. Lumea şi ordinea lucrurilor au existat dintotdeauna şi o să existe pentru totdeauna aşa cum sunt. În orice caz, această poziţie ştiinţifică şi filozofică a înţelepţilor antichităţii eline se regăseşte, chiar dacă într-o formă neelaborată, în mitologia tuturor popoarelor[11].

---

[10] Această semnificaţie o au, în mod sigur, în cazul vechilor scrieri, verbele „a face" (*ποιεῖν*) şi „a crea" (*δημιουργεῖν*).

[11] Aşa cum se ştie, oamenii de ştiinţă contemporani, mai ales din domeniul astrofizicii, vorbesc despre un început al universului la un moment dat, despre o explozie cosmogonică, despre un univers în extensie, despre creaţie continuă ş.a. Aceste opinii sunt extrem de interesante pentru teolog ia ştiinţifică de astăzi. Şi, pentru Dumnezeu, este nevoie de multă atenţie, pentru că aceste opinii ne pot interesa numai din raţiuni ermineutice, şi niciodată din motive apologetice sau pentru a trage concluzii privind ateismul! Astfel de discuţii despre existenţa sau inexistenţa lui Dumnezeu sunt, după epistemologia de astăzi, cel puţin absurde! (un exemplu concludent este filozofia lui Wittgenstein). Cu ocazia unei vizite recente în Grecia a fizicianului Stephen Hawking, ziariştii „învăţăcei creştini" l-au întrebat dacă crede în Dumnezeu. Foarte corect, Hawking a spus că nu doreşte să răspundă, pentru că nu vrea să fie considerat nici religios, nici ateu. Cu toate acestea, un ziarist „învăţăcel creştin" n-a respectat dorinţa lui şi în aşa-zisul reportaj pe care l-a făcut s-a îngrijit să ne informeze categoric că Hawking este ateu din convingere (expresia ziaristului). Această acţiune este, cel puţin după *Demonii* lui Dostoievski, un exemplu de satanism! Vezi excepţionala lucrare a lui Hawking *A Brief History of Time - From the Big Bang to Black Holes* şi trad. în greceşte a lui Konstantinos Harakas, *Cronica timpului - De la marea explozie la găurile negre*, Atena, 1989, p. 33, unde autorul are un paragraf special despre Dumnezeu. În timp ce mulţi alţii prevăd sfârşitul oricărei religii, în această lucrare Hawking afirmă că prin ştiinţă vom izbuti să citim gândul lui Dumnezeu - independent de ce înţelege scriitorul prin Dumnezeu - şi astfel se va consemna sfârşitul ştiinţei. De altfel, Prigozin, profesor la Universitatea liberă din Bruxelles, care a primit premiul Nobel pentru chimie în 1997, în interviurile sale din reviste şi ziare vorbeşte despre *sfârşitul certitudinii ştiinţelor.* Universul – spune el – nu este veşnic, aşa cum susţinea teoria aristoteliană, ci este istoric şi evolutiv; există o varietate de *comportamente* între

Foarte mulți oameni sunt surprinşi sau se înfricoşează în fața ceremonialelor sataniştilor oriunde s-ar întâmpla ele. Aş spune totuşi că acestea manifestări seamănă mai curând cu nişte caricaturi. Este aproape sigur că ne înspăimântă mai mult sau ne nelinişteşte activitatea răufăcătorilor satanomorfi, care acționează individual sau mai ales în grup, şi, bineînțeles, sub forma organizațiilor internaționale frumos mascate, care au de regulă caracter politic! *Este vorba de vipere ascunse în trandafiri.* Satana, ca demon sau duh distrugător, *poate lua şi chip de înger al luminii*[12]. Aceste schimbări ale chipului nu sunt altceva decât relații sociale concrete, dintre care se disting egocentrismul, puterea stăpânirii şi lăcomia. Prezența pe arena istoriei a acestor fenomene este mai mult sau mai puțin cunoscută, în ciuda eforturilor de muşamalizare pe care o încearcă mecanismele de protecție ale orânduirii ipocriziei.

Războiul dintre bine şi rău, în toate contradicțiile lui, se desfăşoară *în creația evolutivă şi în istoria explozivă.* Atunci când cineva gustă în faptă consecințele unui astfel de război, în afara roadelor amare ale experienței dureroase, se şi întreabă asupra cauzelor care produc schimbările din creație şi care o fac când bună, când rea. În astfel de situații, sesizează foarte uşor că răul, *cu cât devine mai puțin vizibil, cu atât corupe mai puternic persoanele şi lucrurile.* De aici şi întrebarea despre natura şi proveniența Satanei. În acelaşi timp, se amplifică la maximum neliniştitoarea îndoială dacă puterea satanică este limitată sau, dimpotrivă nelimitată.

---

particulele elementare, între planete şi în general între datele geneticii şi cosmologiei. *Ordine, dezordine, continuitate, discontinuitate, neputința previziunilor* alcătuiesc imaginea realității universului. Şi întreb eu: cine poate să se îndoiască serios de faptul că Sfânta Scriptură, o carte neştiințifică, nu conține aceste idei? Şi, pentru Dumnezeu, nu este vorba de apologetică! Interesul nostru trebuie să fie întotdeauna unul ermineutic.

[12] II Cor. 11, 14: „Căci însuşi Satana îşi ia chip (*μεταοχηματίζεται* - traducerea clasică prin „se preface" este eronată atât din punct de vedere dogmatic, cât şi filologic - n.tr.) de înger al luminii". Conform Scripturii, diavolii sunt duhuri distrugătoare, în timp ce îngerii sunt duhuri slujitoare, care îi ajută pe oameni în urcuşul duhovnicesc şi în mântuirea lor. (Evr. 1, 14).

Cu cât omul vede mai clar universul şi cu cât devine mai vizibilă în ochii lui stăpânirea absolută a lui Dumnezeu creatorul, cu atât se limitează puterea distrugătoare a Satanei, a acestei creaturi libere a lui Dumnezeu, care din trufie, frică, invidie şi egoism şi-a depăşit limitele create şi a devenit marele apostat, părăsind *casa lui Dumnezeu*. Pe de altă parte, când oamenii nu sunt de partea Satanei, ci se unesc cu Dumnezeu, îşi dau seama că puterea Satanei este limitată. Având în faţa lor imaginea unui univers armonios şi limpede – astăzi, ştiinţa ne deschide nemărginitele lui dimensiuni provocându-ne un cutremurător fior - pe care îl ţine în mâinile Sale Dumnezeu creatorul, aşa cum l-a adus la existenţă *din nefiinţă*[13] şi îl

[13] Teologia patristică pune în centrul învăţăturii dogmatice creaţia *din nefiinţă*. Mai târziu, această expresie caracteristică a fost înlocuită sau a fost pusă în paralel cu expresia *din nimic*. Câtă vreme această expresie este identică ca sens cu prima, e bine. Totuşi, teologii mai noi, aproape în majoritate, vor să spună prin creaţia *din nimic* că până să creeze Dumnezeu toate nu a existat nimic ca materie subzistentă sau de altă natură. Totuşi, o astfel de învăţătură lămureşte prea puţin dogma şi, în orice caz, cineva ar putea spune că şi noi am început să existăm din nimic. Fireşte, ceea ce creează omul creează din cea ce există, din ceea ce fiinţează deja (deci din ceea ce este *creat*). Creaţiile sale sunt de aceeaşi natură cu realitatea creată din care au provenit. Aici este miezul dogmei creaţiei. *Din nefiinţă* (*ἐκ τοῦ μή ὄντος*) înseamnă că nici o creatură nu este din fiinţa dumnezeiască, nu este deofiinţă cu creatorul, toate au fost create întru totul neasemănătoare şi ca *eterofiinţe*, fiind aduse la existenţă numai prin energia creatoare a lui Dumnezeu, fără nici o altă mijlocire. Astfel se întemeiază principiul de bază al deosebirii dintre *creat* şi *necreat*, care, în opoziţie cu orice filozofie dualistă sau chiar monistă, este primordial, în timp ce deosebirea filozofică primordială materie-spirit, trup-suflet, sensibil-inteligibil este secundară pentru teologie. Fără premisele teologice şi chiar metateologice, filozofice, ale distincţiei fundamentale *creat-necreat*, nimic din ceea ce învaţă creştinismul şi, în mod concret, Biserica Ortodoxă nu poate fi valabil şi nu poate fi înţeles, adică ce este şi ce înseamnă creaţia, păcatul strămoşesc, păcatele de după păcatul strămoşesc, îngerii, diavolii, Biserica, Tainele, mântuirea ş.a. Vezi Sf. Ioan Damaschin, *Expunere precisă a credinţei ortodoxe 1, 8*, PG 94, 812 C: „Căci creaţia, chiar dacă a fost făcută după acestea, nu este din fiinţa lui Dumnezeu, ci a fost adusă din nefiinţă la fiinţă prin voinţa şi puterea Lui, fără să fie atinsă de schimbare firea lui Dumnezeu". *Împotriva maniheilor*, PG 94, 1512 B: „Căci creaţia nu a fost adusă la existenţă din fiinţa Lui, ci, prin voinţă, din nefiinţă la fiinţă". PG 94, 1552 B: „Ceea ce este din fiinţa Celui fără de început şi Celui necreat este fără de început şi necreat. ... Dacă

menține în existență *creându-l continuu*[14], toate făpturile binecuvântate îl slăvesc şi gustă din bucuria unei vieții creatoare şi desăvârşitoare. În ochii acestora, Satana este o figură oarbă şi îndurerată, care se luptă în zadar să strice în totalitate parcursul desăvârşitor al vieții. Având această experiență a unei vieți în desăvârşire, se destramă orice dualism obscur. Atunci când este dominat de un astfel de dualism, omul este chinuit de imagini mitice îngrozitoare, care îl incită, uneori sub presiunea insuportabilă a unor ispite interioare şi exterioare, să aleagă între lagărele întunericului, pe de-o parte, şi anumite lumi luminoase utopice, pe altă parte. În lagărele întunericului stăpânesc „căpeteniile" puternice şi hotărâte, care acționează

creaturile există, nu îşi au existența din ființa lor". PG 94, 1576 B: „Şi de Acesta au fost create toate, cele văzute şi cele nevăzute, nu din ființa Acestuia, ci din neființă la ființă".

[14] Un alt principiu teologic fundamental – din punct ce vedere metateologic foarte important pentru ştiință şi filozofie - este *creația continuă* (*τὸ συνεχές κτίζεσθαι*) care caracterizează universul întreg. Vezi Sf. Grigorie de Nyssa, *Comentariu la Cântarea Cântărilor*, PG 44, 885 D: „Iarăşi, şi ființele înțelegătoare sunt împărțite în ființa necreată, care este şi făcătoarea ființelor, cea care pururea este aşa cum este, ... şi ființa cea adusă la existență prin creație, care pururea priveşte către primul cauzator şi prin împărtăşirea (*μετουσία* - participarea) de cel ce cuprinde toate, se menține întotdeauna în bine şi într-un fel este creată neîncetat (*πάντοτε κτίζεσθαι*), schimbându-se prin creşterea în bine spre ceea ce este superior". Dar nu este numai *creația continuă*, ci şi calea evolutivă a universului şi a omului. În consecință, şi istoria dobândeşte o dinamică nelimitată. Numai Dumnezeu cel în Treime, care e necreat, nu evoluează, pentru că este desăvârşit, în timp ce, după Grigorie de Nyssa, creația s-a săvârşit inițial, prin creația seminală. Astfel, universul întreg şi omul întreg, înaintează de la facerea seminală pe calea fără sfârşit a evoluției şi a desăvârşirii. Aceasta este adevărata eshatologie, creaționistă şi istorică, şi nu numai aceea pe care au descoperit-o teologii biblici contemporani. Vezi *Despre Hexaimeron*, PG 44, 72 AB: „Deci începutul creării lumii ne îndeamnă să gândim că Dumnezeu a creat (*κατεβάλλετο*) principiile şi cauzele şi puterile deodată şi împreună şi prin primul avânt al voinței a alcătuit natura tuturor entităților: cerul, eterul, stelele, focul, aerul, marea, pământul, animalele (în text la singular, *ζώον*, ceea ce se poate referi la om – n.tr.), plantele..." Vezi şi *Despre crearea omului*, PG 44, 185 B-D. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, PG 91, 677 A: „Căci adevărul este Dumnezeu, în jurul căruia mintea, mişcându-se fără sfârşit şi fără întrerupere, nu poate avea sfârşit mişcării ei, neaflând margine acolo unde nu este spațiu".

după voia Satanei (sunt înlănțuite de Satana) şi a propriului lor „eu" (σατανογνώμονες[15] καὶ αὐτογνώμονες). Dimpotrivă, atunci când se promovează realitatea unui *univers creat din neființă*, în care făpturile lui Dumnezeu înaintează într-un parcurs doxologic către o lume a desăvârşirii şi a frumuseții dumnezeieşti, aceste „căpetenii" se sting în neființă. Tot aşa şi Satana, cu legiunea demonilor, oricât de impresionantă şi înspăimântătoare ar fi puterea lui de pervertire, îşi pierde tot mai mult puterea. Totuşi, făpturile binecuvântate ale lui Dumnezeu se află *pe cale*. Şi această cale devine accesibilă fiecărui om prin intermediul unor imagini mitice înalte.

Universul creat *din neființă*, cu consecințele teologice şi filozofice respective, care se reflectă în modul de viață al Bisericii, nu este numai o concepție a teologiei patristice. Aş putea spune chiar, că imaginile mitice concludente ale Sfintei Scripturi promovează într-un mod foarte viu şi impresionant acest adevăr. Dogmatiştii mai vechi, chinuiți de agonia de a „demonstra" creația *din nimic* pe baza textelor veterotestamentare, se mulțumeau să invoce textul de la II Macabei 7, 28 „din cele ce nu sunt" *(ἐξ οὐκ ὄντος)*. Această expresie provine dintr-o influență clar elenistică şi, în nici un caz, nu se potriveşte cu modul biblic de a gândi şi de a se exprima. De altfel, o asemenea mărturie este mai curând una scolastică. Primele capitole ale Facerii – fie că provin din sursa iahvistă fie din cea preoțească - şi, de altfel, tot Vechiul Testament, împreună cu toate cărțile Noului Testament, alcătuiesc o axă comună indestructibilă. Este vorba de o matcă comună a expresiilor şi a imaginilor profunde, unde toate lucrurile, de la ultima pietricică până la cele mai spirituale ființe, sunt create şi susținute în existență de către Dumnezeu Cel întru totul autonom, Cel ce este neapropiat şi, în acelaşi timp, apropiat prin slăvitele Lui

[15] Îmbinare făcută de autor a cuvintelor *σατανὰς* şi *γνώμων*, pornind probabil de la *αὐτογνώμων* (cel care acționează după voia sa), care vrea să însemne „cel care acționează după voia Satanei, sau e înlănțuit de Satana, care e condus de Satana". (n.tr.).

energii. Prin urmare, la ce ar putea adăuga expresia *din nimic* sau *din neființă*? O lumânare aprinsă în soare! În epoca patristică, în contextul unei civilizații marcate de gândirea genialității eline, este extrem de folosită expresia *din neființă*, care însă redă structura asimilată a acestui fel de a gândi.

Lumina şi *cuvântul* sunt energiile creatoare ale voinței divine. Dumnezeu nu numai creează toate şi le susține în mişcare şi viață, ci, din imaginile războinice, reiese că învinge tot ceea ce I se opune – balaurii (leviatan), haosul ş.a. Având în vedere aceste expresii şi imagini, poate înțelege sensul cuvântului conform căruia, dacă Dumnezeu Îşi retrage energiile Sale, toate se vor sfârşi în nimic[16]. Dar pe lângă dogmatiştii care căutau insistent expresia *din nimic* în Scriptură, mai sunt şi unii teologi biblişti, mai ales străini, dar şi unii de la noi, care pe de-o parte sunt de părere că creația *din neființă* este o concepție abstractă a părinților, iar pe de altă parte, că în cartea Facerii creația se face din materie preexistentă, de vreme ce se vorbeşte de balauri, haos, ş.a. Evident, nu sunt tâlcuite corect nici ideile părinților[17] şi nici arhetipurile de proveniență babilonică şi haldeică.

---

[16] Ps. 103: „Deschizând Tu mâna Ta, toate se vor umple de bun ătate. Iar întorcându-ți fața Ta, se vor tulbura; lua-vei duhul lor şi în țărâna lor se vor întoarce. Trimite-vei duhul Tău şi se vor zidi şi vei înnoi fața pământului". Ps. 32: „Prin cuvântul Domnului cerurile s-au întărit şi prin duhul gurii Lui toată puterea lor". Ps. 73: „Tu ai întărit cu puterea Ta marea, Tu ai zdrobit capetele balaurilor din apă. Tu ai sfărâmat capetele balaurului (leviatan); dat-ai pe el mâncare popoarelor - animalelor pustiului". Is. 27, 1: „În ziua aceea Domnul se va năpusti cu sabia sa sfântă şi mare şi puternică asupra balaurului (leviatanului), a şarpelui ce fuge, asupra leviatanului, a şarpelui încolăcit, şi va omorî balaurul". Vezi şi Efes. 6, 17: „Lua ți ... şi sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu". Aici, sabia Duhului este cuvântul, cunoscut de la creație. Vezi şi Iov 40, 24.

[17] Pentru a arăta gândirea novatoare a Părinților în erminia teologică a textelor biblice - şi nu am în gând *Comentariile*, pentru că în acestea se găsesc puține lucruri -, citez două poziții foarte sugestive ale Sfântului Vasile cel Mare în ceea ce priveşte crearea lumii. Acesta face deosebire între *cine* a creat lumea şi *cum* a fost creată lumea. Ceea de-a doua problemă poate să devină obiect de cercetare. De altfel, Dumnezeu nu ne-a spus toate despre cum a creat pentru a exersa mintea noastră! Vezi *La Hexaimeron* PG 29, 25 A: „Nu se

Nu este întâmplătoare înrudirea primului capitol al Facerii cu Apocalipsa lui Ioan. Şi când spun „primul capitol al Facerii", sunt dator, întâi de toate, să îl încadrez în *axa comună* a comunității istorice, aşa cum am consemnat mai sus. În Vechiul Testament, Dumnezeu, Cel ce stăpâneşte toate, creează şi mântuieşte toate prin *lumină şi cuvânt*, zdrobind tot ceea ce-i stă împotrivă. În Apocalipsă, prin aceleaşi energii *ale luminii şi cuvântului*, Hristos zdrobeşte, în mod dramatic, progresiv şi eshatologic, puterile diavoleşti. În primul capitol al Facerii este foarte puternică polemica „antimaniheică" (termenul este folosit aici ca simplu *terminus technicus*). Se spune iar şi iar că toate sunt *bune* şi *bune foarte*, tocmai pentru a nu lăsa să pătrundă nici cea mai vagă idee despre elementele sau zeitățile rele ale arhetipurilor mitice. În paralel, este intensă şi polemica împotriva cultului soarelui. Nu întâmplător se spune că luminătorii, soarele şi luna, sunt creați a patra zi. În prima zi nu trebuie să se facă nici o confuzie între Dumnezeu şi soare, lucru pe care îl observă şi Sfântul Vasile cel Mare[18]. (Am impresia că cercetătorii moderni care s-au preocupat de renumita reformă a lui Amenofis al IV-lea nu au sesizat că, în Vechiul Testament, soarele este perceput ca o lampă! Poate de aceea au susținut sau au încercat să susțină dependența religiei lui Israel față de cultul soarelui din reforma mai sus amintită, aşa cum se păstrează în *Imnul lui Egnaton*!) Astfel, conform primului capitol al Facerii, puterile contrare dumnezeirii sunt sub control! De la *cuvântul creator* şi *lumina creației* până la *mărturia*

micşorează uimirea noastră în fața mărețiilor, atunci când descoperim după multă cercetare modul prin care se face ceva din cele minunate. Atunci când nu putem cerceta, simplitatea credinței (τὸ ἁπλοῦν τῆς πίστεως) este mai puternică decât demonstrațiile logice". PG 29, 33 B: „...istorisirea a omis anumite lucruri ca să exerseze mintea noastră pentru a câştiga dexteritate şi din cele puține să ia pricină pentru a cugeta pe cele ce lipsesc".

[18] *La Hexaimeron*, PG 29, 96 AB.

stelei strălucitoare a dimineții[19], adică a lui Hristos, conform ultimului capitol al Apocalipsei lui Ioan, într-un parcurs cu adevărat dramatic, primul şi ultimul cuvânt îl are Dumnezeu. Primul capitol al Facerii consemnează *creația*, în timp ce Apocalipsa slăveşte *creația din nou* a omului (ἀναδημιουργία). La început (prin creație) se împlineşte biruința asupra nimicului şi a haosului. La sfârşit (eshatologia) se împlineşte nimicirea puterilor diavoleşti. Cu toate acestea, *cele ale începutului* şi *cele ale sfârşitului* merg împreună, în aceeaşi axă comună, în aceeaşi matcă a istoriei.

***

Puterile potrivnice dumnezeirii – balaurul (leviatan), Satana sau diavolul, demonii ş.a. – sunt întotdeauna adversari ai lui Dumnezeu, acuzatori sau duşmani neîndurători ai omului, duhuri distrugătoare. Cu toate acestea, în dimensiunile acestui univers dinamic, ale creației lui Dumnezeu, şi în parcursul dramatic al istoriei, aceste duhuri distrugătoare au o putere limitată. Bineînțeles, referitor la relațiile dintre Dumnezeu şi Satana sau dintre om şi Satana istoricii şi cercetătorii consemnează pe bună dreptate destule diferențe de nuanțe. De exemplu, în Vechiul Testament, Satana apare ca acuzator şi ispititor al omului şi mai puțin ca adversar direct şi în luptă cu Dumnezeu, în timp ce în epoca literaturii apocaliptice şi a Noului Testament adversitatea aceasta se amplifică la maximum. După părerea mea, aceste consemnări istorice nu au prea mare importanță, cel puțin tot atât cât are *concepția comună* prezentă în toate fazele istoriei, conform căreia: a) Dumnezeu este întru toate stăpânul creației şi al istoriei, b) omul – sau poporul în întregimea lui - este responsabil de faptele lui, chiar şi atunci când este victima tragică a diavolului, şi

[19] Apoc. 22, 16: „Eu, Iisus, l-am trimis pe îngerul Meu să mărturisească vouă acestea despre Biserici. Eu sunt rădăcina şi odrasla lui David, steaua strălucitoare a dimineții".

este supus bolii şi morţii, şi c) Dumnezeu îl mântuieşte pe omul neîmplinit din stăpânirea stricăciunii şi a diavolului, câtă vreme omul se întoarce către Dumnezeu *cu pocăinţă*. Firesc, pocăinţa nu poate fi înţeleasă ca ceva impus, şi oricum, în actul pocăinţei rezidă în cea mai mare parte responsabilitatea omului.

O caracteristică fundamentală a acestei confruntări, cu accente mai liniştite sau mai dure între Dumnezeu şi Satana (aşa cum sunt descrise în izvoarele noastre!) este atitudinea absolut pozitivă a lui Dumnezeu faţă de creaţie şi istorie şi mai ales faţă de omul concret şi faţă de întreaga umanitate. Acest război nu micşorează deloc relaţia de iubire a lui Dumnezeu faţă de lume. Chiar şi făpturile care sunt împotriva Lui sunt aşteptate *în calea pocăinţei*. Dumnezeu este Dumnezeul lui *„da"* şi niciodată al lui *„da"* şi al lui *„nu"*[20]. Faptul că Dumnezeu Se confruntă cu Satana şi cu făpturile create care s-au revoltat împotriva Lui, înseamnă că refuzul acestor făpturi este condus spre vindecare şi restaurare.

Această confruntare, în care Dumnezeu *îngăduie* pedagogic răului şi suferinţei pe care o presupune să acţioneze pentru înţelepţirea şi îndreptarea făpturilor Lui, este reprezentată prin astfel de imagini, care revelează numai *„da"-ul lui Dumnezeu*, atitudinea Lui pozitivă unică. De aceea, Părinţii, care au folosit şi discursul elevat al filozofiei, nu au exclus imaginile mitice. Iar atunci când, prin apofatism, ajung la *tăcere*, le este de ajuns *săvârşirea slujbelor sfinte. Slujbele şi lucrările tainice se îmbină armonios cu imaginea*. Astfel, cuvântul şi lumea imaginii nu se despart niciodată. Aceasta este atitudinea pozitivă a vieţii, şi numai printr-o astfel de atitudine poate cineva să înţeleagă rolul Satanei cu lucrarea sa (negativă) distrugătoare.

Aici aş vrea să fac o paranteză. În epoca noastră cercetările psihologice ale tainelor creierului au ajuns la localizarea funcţiei specifice atât a emisferei stângi a creierului, cât şi a

[20] II Corinteni 1, 19.

celei drepte. Funcția emisferei stângi corespunde părții raționale, în timp ce funcția emisferei drepte corespunde părții mitice, ceremoniale şi imaginare. În principal, boala epocii noastre constă în autonomizarea emisferei stângi în defavoarea şi cu desconsiderare la adresa vieții mitico-plastice, ceremoniale şi imaginative. Am putea vorbi chiar de *o defăimare*. Raționaliştii exagerați chiar şi atunci când folosesc mitul şi ceremonialul, o fac în ideea negării şi a distrugerii. Şi aceasta se întâmplă deoarece s-a depreciat coexistența armonică şi funcționalitatea acestor două emisfere, adică legătura organică dintre *mit* şi *rațiune*. De altfel, toți dictatorii şi, în general, caracterele totalitare folosesc ceremonialele şi miturile pentru planurile lor satanice. Eventual, lor li se adresează lauda Stăpânului din Evanghelia *despre iconomul nedreptății*[21].

Apocalipsa lui Ioan descrie într-un mod extrem de palpitant nu numai lupta acerbă dintre Dumnezeu şi Satana, dar îndeosebi atitudinea pozitivă a celui dintâi - adică dumnezeiescul *„da"* - față de creație şi istorie, iar prin nuanțări geniale ne arată asocierea dintre *imagini* şi *ceremonial*. Este evidentă, aşa cum s-a spus, legătura dintre primul capitol al Facerii şi Apocalipsa lui Ioan. Biserica, prin stabilirea convențională a canonului cărților Sfintei Scripturi, aşează foarte înțelept Apocalipsa la sfârşit, ca pe o autentică pecete. (Observațiile despre folosirea sau nefolosirea de-a lungul timpului a acestei cărți este o altă temă.) În această carte, prin intermediul imaginilor şi al ceremoniilor cultice sau doxologice, se află *adevărul întrupat* al revelației vindecătoare a lui Dumnezeu în creație şi în istorie. Relația vindecătoare aşa cum apare în Apocalipsă - oricât ar părea de ciudat – nu este altceva decât o relație de iubire. Numai *adevăr întrupat* există. Şi acesta trecând prin foc

---

[21] Luca 16, 8: „Şi stăpânul l-a lăudat pe iconomul nedreptății că a lucrat înțelept, căci fiii veacului acestuia sunt mai înțelepți în neamul lor decât fiii luminii". Vezi Paul Watzlawick, *The Language of Change. Elements of Therapeutic Communication*, New York, 1981. Trad. grecească de Anghel Nika, *Limbajul schimbării. Elementele comunicării terapeutice*, Atena, 1986, p. 190.

şi prin lacrimi, aidoma *purificării într-o tragedie*. În această purificare, *numai atunci când iubim suntem în adevăr*[22]. Este vorba despre o iubire luptătoare şi în nici un caz despre o caricatură a iubirii, care este slăbiciune, o iubire searbădă, pe care a ironizat-o celebrul Nietzsche.

Foarte mulţi sunt aceia, teologi şi credincioşi, care percep Apocalipsa lui Ioan ca pe o carte foarte înspăimântătoare[23]. Bineînţeles că ea a fost scrisă şi pentru persecutorii Bisericii din epoca respectivă - foarte probabil anii 90-95. Însă cei care nu sunt bine cu Dumnezeu, cu semenii lor şi cu ei înşişi percep autopedepsirea şi toate tragicele evenimente care sunt asociate acesteia ca pe o adevărată mânie dumnezeiască, interpretând *ad litteram* ca fiind reale imaginile mitice care ne prezintă în *cuvânt* şi *viaţă* adevărul dumnezeiesc. Oricât ar părea de paradoxal, Apocalipsa reprezintă pecetluirea dumnezeiescului „da" şi a relaţiei mântuitoare pline de iubire a lui Dumnezeu cu lumea. Această relaţie se poate vedea chiar şi în capitolele 12 şi 13, unde femeia aflată în durerile naşterii este persecutată sălbatic de către balaur; şi din mare şi de pe pământ ies cele două fiare[24], una cu zece coarne şi şapte capete şi alta cu două coarne!

De altfel, această carte este scrisă într-un stil literar de o neasemuită frumuseţe, are o desfăşurare palpitantă a acţiunii, imagini expresive, măiestrie convingătoare. Aş spune că însuşi modul scrierii îşi are scopul său! Îndulceşte conţinutul înspăimântător al multor scene ale descrierii! Chiar şi structura neîngrijită a limbajului îşi are scopul ei. Dacă structura aceasta s-ar

---

[22] A.F. Duquesne, *Reflexions sur Satan en marge de la tradition Judeo-Chrétienne*, în col. *Satan, Etudes Carmelitaines*, Brouwer, 1948, s. 204.

[23] Atunci când, în Patmos, s-au sărbătorit 1900 ani de la scrierea Apocalipsei, multe ciudăţenii s-au auzit din partea ziariştilor, a teologilor şi a altor gânditori.

[24] Despre cele două fiare, despre Antihrist, despre Satana, despre erminia lui 666, despre domnia de o mie de ani vezi lucrarea excepţională a lui S. Agouridis *Apocalipsa lui Ioan*, Tesalonic, 1994, s. 287, 320, 445. Vezi şi E. Amoiridos, *Istoria erminiei numărului 666*, teză de doctorat, Tesalonic, 1998.

schimba cu una scolastică excepțională din punct de vedere gramatical şi sintactic (aceasta este mai mult sau mai puțin limba scriitorilor mediocri, cel puțin după părerea lui Longhinos, autorul operei *Despre stil*: „Căci ceea ce este întru totul precis riscă să fie mediocru"), ar pierde mult cartea Apocalipsei[25].

Un astfel de mod de exprimare ajută foarte mult la participarea la acest limbaj mântuitor al mitizării şi al ritualului. *Demitizarea* este o *defăimare*, este o boală a civilizației contemporane. Cu voie sau fără voie, conştient sau inconştient, cei care demitizează, în timp ce devin robii erminiei *ad litteram* a mitului (în ceea ce priveşte Scriptura, inspirația dumnezeiască *ad litteram* se leagă de acest fenomen), pot fi considerați din punct de vedere estetic şi artistic incapabili de iubire. Lucrul de care are nevoie o corectă erminie a Sfintei Scripturi – şi, de fapt, a creştinismului în general – nu este *demitizarea* (*Entmythologisierung*), ci *deidolatrizarea* (*Entpaganisierung*) creației şi a istoriei. Aşa cum s-a spus, universul idolatrizat al lumii vechi, *extins* în energiile slavei dumnezeieşti, îşi pierde imobilitatea şi, prin mitizare, dobândeşte dimensiuni dinamice în *cuvântul şi viața Bisericii*. Astăzi, universul este deidolatrizat sub bisturiul tăios al ştiinței. Acest lucru este foarte pozitiv. Totuşi, acest bun dobândit poate fi zădărnicit de demitizare. Creştinismul, ca *descoperire dumnezeiască*, este *cuvântul*, *viața*, *deidolatrizarea* şi *mitizarea* creației şi a istoriei. Numai astfel putem înțelege războiul dintre Dumnezeu şi Satana.

În acest punct sunt tentat să conchid cu un text din *Faust*-ul lui Goethe. Şi romantismul apusean are să ne spună lucruri valoroase despre Satana. Aici vorbeşte Mefistofel, în prima parte a tragediei:

Ich bin der Geist, der stets verneint!
Und das mit Recht; denn alles, was entsteht

[25] Marea valoare literară a Apocalipsei este adeverită printre altele şi de faptul că poeții Seferis şi Elytis, deținători ai premiului Nobel, au transcris-o în greaca nouă cu un impresionant succes.

Ist wert, dass es zugrunde geht;
Drum besser wars, dass nichts entstude.
Si ist denn alles, was ihr Sunde,
Zerstorung, kurz das Bose nennt,
Mein eingentliches Element.

Sunt spirit care neagă neîncetat!
Şi acest lucru este corect, deoarece toate care există
Merită să dispară.
Mai bine să nu se fi făcut nimic.
Toate se potrivesc cu firea mea: păcat, distrugere,
Pe scurt, ceea ce numiți rău.

***

Învățătura creştină are o astfel de unitate organică, încât ar fi absurd să încerce cineva să o destrame. În afara faptului că ar dori, conştient sau inconştient, să o denatureze. Cu alte cuvinte, nu se poate vorbi despre o temă anume – de exemplu, despre Dumnezeu, despre creație, sau despre Satana – fără ca aceasta să fie articulată la întreaga învățătură creştină. Învățătura aceasta este un edificiu realizat din punct de vedere arhitectonic de o manieră excepțională. Ar putea spune cineva că această construcție nu are părți componente, ci mădulare[26] articulate funcțional între ele, este ca un organism viu, chiar şi cel mai mic şi neînsemnat mădular fiind în legătură cu întreaga funcționalitate a trupului. Astfel, toate cărțile Sfintei Scripturi, cele ale Vechiului şi ale Noului Testament, deşi au fost scrise în locuri şi circumstanțe foarte diferite şi la distanțe mari de timp, unele chiar foarte mari, au o indestructibilă axă comună care priveşte învățătura despre Dumnezeu, despre lume, despre mântuire etc. Anumite deosebiri pe alocuri, uneori

[26] Autorul face un joc de cuvinte: în greceşte pentru *părți* se foloseşte cuvântul *μέρη* iar pentru *mădulare* cuvântul *μέλη* (n.tr.)

destul de serioase, nu sunt în măsură să afecteze această axă. Într-o *continuitate istorică* demnă de invidiat, ea se extinde şi în viaţa ulterioară a Bisericii, aşa cum se vede clar în textele liturgice şi teologice ale Prinţilor şi chiar şi în toate formele artei bisericeşti.

Pentru ca cineva să poată înţelege însă acest lucru este absolut necesar să trăiască şi să respire atmosfera curentă a comunităţii istorice şi universale a Bisericii şi, în plus, să citească în întregime *toate* textele biblice şi să nu se mulţumească doar cu anumite pericope, chiar dacă sunt studiate ştiinţific! Cu alte cuvinte, istoria *iconomiei dumnezeieşti* (*Heilsgeschichte*, cum se numeşte în ştiinţa de astăzi) reclamă cititori care să cuprindă totul. Am impresia că teologii biblişti străini, şi chiar câteva voci răstălmăcite de la noi, izolează ermetic textele scripturistice. Aceştia se află, conştient sau inconştient, sub povara evidentă a blestemului nevăzut al principiului *Sola Scriptura* şi al inspiraţiei dumnezeieşti *ad litteram*! Dar aceasta este o altă istorie, tristă desigur. Este permis, fără îndoială, ca textele biblice să fie examinate, aşa cum sunt examinaţi de exemplu Homer, Herodot, Tucidide, Platon, dar cu condiţia ca cel care face acest lucru să aibă conştiinţa lucrului pe care-l face, şi nu cu pretenţia de a respinge erminia Părinţilor Bisericii cu „mărgeluşele" produse de ei!

Aşadar, *continuitatea istorică* şi *unitatea indestructibilă a învăţăturii* sunt coordonatele fundamentale ale edificiului unitar al creştinismului. De altfel, această imagine o descoperim cu uşurinţă peste tot în operele „nesistematice", dogmatice, ascetice, liturgice şi catehetice ale Părinţilor. De exemplu, despre catehează vorbesc Sfântul Chiril al Ierusalimului şi Sfântul Grigorie de Nyssa, care expun printr-o minunată şi cuprinzătoare unitate întreaga învăţătură creştină.

Aşa cum deja am spus, orice lucrare despre Satana şi diavoli trebuie elaborată prin raportare directă la această axă comună a învăţăturii creştine unitare. Numai aşa pot fi clarificate lucrurile. În această încercare a noastră am pornit de la

Dumnezeu şi creaţie deoarece acesta este punctul de plecare al vieţii tuturor oamenilor, copii şi adulţi, aşa cum ne arată experienţa comună a istoriei.

De la primii noştri paşi în viaţă, o dată cu încercarea de a produce şi folosi ceea ce susţine şi promovează viaţa, dorim să aflăm locul, lucrurile şi persoanele care ne înconjoară. Plecând de la această cunoştinţă practică şi, până la un punct, teoretică, se ridică întrebarea despre lume şi creatorul ei. Orice am face, ne este tuturor foarte limpede faptul că suntem fiinţe dependente de un mediu mic sau de unul nemărginit şi, în plus, că nu suntem totuşi nişte făpturi atât de puternice, oricâte capacităţi am avea.

Învăţătura creştină ne spune clar că lumea, cu tot ceea ce există în ea, este creată de Dumnezeu cel necreat, singurul desăvârşit, independent, nemuritor şi liber de orice dependenţă. *Dumnezeu exista, există şi va exista ca unul ce are existenţa în Sine.* Toate celelalte creaturi, raţionale şi iraţionale, nu sunt *de-aceeaşi-fiinţă (ὁμοούσια)* cu Dumnezeu, ci *de-o-altă-fiinţă (ἑτερούσια)*, deoarece au fost create *din nefiinţă (ἐκ τοῦ μή ὄντος)*, adică din nimic. Natura creată a tuturor creaturilor a fost produsă prin puterea energiei dumnezeieşti, adică prin puterea cuvântului creator al voinţei dumnezeieşti, nici nu a preexistat şi nici nu a provenit din fiinţa dumnezeiască. Tot ceea ce există, inclusiv existenţa îngerilor şi a oamenilor sunt *daruri absolute* şi *harisme*. Datorită lui Dumnezeu, care *creează continuu*, susţine şi promovează creaturile lui, întreaga creaţie va exista la nesfârşit. Pornind de la criterii omeneşti, dacă presupunem că Dumnezeu îşi ia înapoi suflarea sa necreată şi dătătoare de viaţă, toate sfârşesc în nimic. Acest lucru nu se va întâmpla niciodată, deoarece, după cuvântul dumnezeiesc, Creatorului nu Îi pare rău de darurile Sale, cu alte cuvinte nu le ia înapoi.

Trebuie să spunem că, dintru început, comunităţile bisericeşti unde au fost scrise cărţile Noului Testament (cele ale Vechiului Testament au fost scrise în comunitatea bisericească a lui Israel) Îl slăvesc pe Dumnezeu creatorul, I se închină Lui

şi Îl adoră ca Unul şi în acelaşi timp Treimic: Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt. În simbolurile legate de Botez[27] şi în general în primele texte liturgice ale comunităților bisericeşti, în centru se află mărturisirea şi slăvirea lui Dumnezeu celui în Treime, chiar şi atunci când este mărturisit Iisus Hristos ca mântuitor. Şi aceasta se întâmplă deoarece atât în istoria comunității bisericeşti a lui Israil, cât şi în continuarea sa istorică, adică în Biserică, Fiul descoperă în lume Sfânta Treime. Prin urmare, Dumnezeu cel în Treime, ca învățătură dogmatică şi experiență de viață, are adânci rădăcini istorice. Evangheliştii sinoptici Îl descoperă pe Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului şi Mesia, în timp ce în Evanghelia după Ioan este numit pentru prima oară *Cuvânt*. Acelaşi Evanghelist Îl numeşte pe Duhul Sfânt *Mângâietor*. În Epistola I a lui Ioan, acest termen este atribuit şi lui Iisus Hristos. Aceste numiri accentuează şi mai mult caracterul istoric al dogmei trinitare.

Prin urmare, Dumnezeu cel în Treime, aşa cum Îl înfățişează experiența vieții în spațiul comunității bisericeşti, se deosebeşte radical de orice învățătură despre Dumnezeu a religiilor şi filozofiilor. Dumnezeu cel în Treime este *neapropiat-inaccesibil* în ființa Lui şi în acelaşi timp *apropiat-accesibil* lumii *prin energiile slavei Sale*. Despre acest lucru dau mărturie foarte frumoasele imagini biblice şi celelalte monumente literare sau de altă natură ale vieții bisericeşti. Aşadar, relația dintre Dumnezeu şi lume este o relație prin energii. Aceasta are o mare importanță pentru făptura rațională şi pentru cea irațională. Astfel, Dumnezeu cel în Treime este *în mişcare, comunicabil* şi *istoric* sau, am putea spune, fiindcă este *în mişcare, comunicabil* şi *istoric*, este treimic. Cu alte cuvinte, *mişcarea, viața* şi *iubirea* numai Dumnezeu cel în Treime le poate asigura creației, istoriei şi în mod concret comunității Bisericii. Dumnezeu nu este un Dumnezeu abstract, pur şi simplu o

[27] D. Lialiou, *Erminia textelor dogmatice şi simbolice ale Bisericii Ortodoxe*, vol. I, Tesalonic, 1992.

idee sau o imagine simbolică, ci este *Dumnezeul Cel Viu*, Creatorul şi Mântuitorul lumii şi al omului, adică un Dumnezeu care *Se mişcă, lucrează* şi *iubeşte*. Aşa şi numai aşa Îl trăim noi şi Îl gândim pe Dumnezeu cel în Treime, care este Unul după fiinţă şi după energie (lucrare) şi în acelaşi timp Treimic, trei Persoane ale unei singure Dumnezeiri. În cazul de faţă nu este valabilă legea *identităţii* A=A, ci legea *conexiunii*, aşa cum se vede din frumoasa formulare de mai jos:

Treime sunt simplă, nedespărţită;
despărţită ca persoane
şi exist unită în fire.

Reiese, aşadar, foarte clar şi indubitabil că Sfânta Treime este personală, în sensul că dintru început există ordinea celor trei Persoane ale unei singure Dumnezeiri. În creaţie este reflectată şi realitatea persoanei ca particularitate irepetabilă. Acest lucru se vede clar în ordinea îngerilor şi a oamenilor. De altfel, omul a fost plăsmuit *după chipul şi asemănarea* Creatorului. Şi Lucifer, chiar şi aşa înstrăinat, ca Satana, este persoană, individualitate. Nu este, însă, dumnezeu, nici cu existenţă de sine şi nici independent, ci este o făptură a lui Dumnezeu traumatizată foarte grav, sau, mai bine zis, auto-traumatizată.

Înţelege cineva foarte uşor că în atmosfera aceasta a Dumnezeului Celui Viu, Treimic, a Dumnezeului iubirii, îşi află împlinirea existenţa personală şi viaţa fiecărei făpturii raţionale. Totuşi, dacă făpturile raţionale se închid în mod liber egocentric în ele însele şi refuză harismele şi darurile lui Dumnezeu, atunci înstrăinarea bate la uşă. Începe astfel *alienarea cea rea* a realităţii celei bune.

2. Caracterul creat, schimbător şi relativ al creaturilor

Aşa cum am spus deja, există numai creație bună. Răul ca lucru este inexistent[28]. El apare numai ca pervertire a uneia sau alteia dintre realitățile aparținând atât lumii sensibile, cât şi lumii inteligibile. Creația *din neființă* impune trei principii teologice, care, din punct de vedere *metodologic*, sfârşesc prin a fi filozofice.

1. *Distincția primordială* este cea dintre *creat* şi *necreat*[29]. Distincția dintre *sensibil* şi *inteligibil*, *materie* şi *spirit*, *trup* şi *suflet* ş.a. în teologie este secundară, în timp ce în filozofie este principală. Conform teologiei, deci, cele sensibile, cele inteligibile, materia, spiritul, trupul, sufletul, firea aparțin lumii create. Astfel, în spațiul teologiei, *distincția filozofică principală* dintre sensibil şi inteligibil devine *secundară*.

2. Din distincția principală *creat-necreat* decurge perechea *schimbător-neschimbător*. Întreaga creație, sensibilă şi inteligibilă,

---

[28] Cu alte cuvinte, nu există rău în sine. De aceea răul se numeşte par-ipostas, ceva ce nu are ipostas propriu (παρυπόστασις), ci subzistă furând ipostasul oricărei realități bune pervertite. Se înțelege că această poziție este extrem de importantă pentru determinarea naturii Satanei. Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre numele dumnezeieşti*, PG 3, 721 A şi 732 C: „De aceea nici ipostas nu are răul, ci par-ipostas – existând nu pentru sine, ci în dauna binelui". Sf. Maxim Mărturisitorul, *Scolii*, PG 90, 453 B: „Deci răul nu are ipostas, deoarece nu participă la Dumnezeu şi se face văzut numai prin lipsa virtuții". Ioan Damaschin, *Împotriva Maniheilor*, PG 94, 1560 B-C.

[29] Prin urmare, numai două lucruri există: Dumnezeu cel necreat şi lumea creată. Nimic nu se interpune între Dumnezeu şi lume, nici ideile, nici formele, nici alte arhetipuri platonice sau mistice. Dumnezeu şi lumea se întâlnesc prin energii: primul prin cele necreate şi a doua prin cele create. Toate sunt lucruri „energizate" şi în devenire. Fiecare fel de arhetipuri, cum ar fi naturile veşnice care mişcă corpurile cereşti, sau spiritele vitale din circulația sângelui, sau aprinzătorul care face arderea, au chinuit ştiința şi filozofia secolului al XVII-lea. Teologia patristică a vorbit cu multe secole în urmă despre energiile naturii lucrurilor. Vezi Sf. Vasile cel Mare, *Împotriva lui Eunomie*, 3, PG 29, 660 A: „Deci două lucruri spunem că sunt, dumnezeirea şi creația, stăpânirea şi robia, puterea ce sfințeşte şi cea care este sfințită".

materială şi spirituală, se transformă, se schimbă şi evoluează în mod necesar, din moment ce provine *din nefiinţă*. Evoluţia sau transformarea este când pozitivă, când negativă, când bună şi când, prin corupere, rea. Numai Dumnezeu, dintre cele două *realităţi* fundamentale, este *„neevoluabil"*, El fiind desăvârşit. Creaturile, deşi sunt *bune foarte, nu sunt desăvârşite*[30]. Pe acest caracter *schimbător* se întemeiază dezvoltarea progresivă a făpturilor raţionale, desăvârşirea lor, şi faptul că pot deveni mai bune prin împărtăşirea liberă de energiile Sfintei Treimi. Dar caracterul schimbător este - sau mai bine zis poate să ajungă, prin libertate - şi oportunitatea unei dezvoltării strâmbe, a unei evoluţii vătămătoare şi a pervertirii făpturilor raţionale, a îngerilor şi oamenilor. Printr-o frază extrem de caracteristică, Sfântul Vasile cel Mare, vorbind despre Lucifer, cu alte cuvinte despre Satana sau diavolul, subliniază cu tărie că nu s-ar fi putut întâmpla căderea acelei făpturi îngereşti în starea de Satana dacă ar fi fost din fire *incapabil de a face răul!* (*φύσει ἀεπίδεκτος τοῦ χείρονος*)[31]. Incapabil de rău, imuabil, nestricăcios este numai Dumnezeu cel necreat. *Orice lucru care este creat se poate strica*. Astfel, Satana, făptură îngerească supusă oricărei schimbări, bune sau rele, s-a schimbat în mod liber - pierzând harul cel dătător de viaţă al lui Dumnezeu – într-o făptură rea, pervertită, a creaţiei. *Schimbabilitatea* nu poate fi însă considerată sub nici o formă ceva rău în sine, deoarece pur şi simplu datorită acesteia fiinţele progresează, se înfrumuseţează şi devin mai bune prin participarea la energia cea făcătoare de frumuseţe şi bunătate a lui Dumnezeu cel necreat. De altfel, *schimbare înseamnă însăşi crearea a ceva din nimic* (*din nefiinţă*). Numai Dumnezeu, fiind necreat, existent în

---

[30] Sf. Irineu, *Combaterea şi răsturnarea cunoaşterii cu nume mincinos*, 4, 38, PG 7, 1105 B: „Căci nu se putea ca cele de curând născute să fie ca cele nenăscute. Pentru că nu sunt nenăscute, de aceea sunt lipsite de desăvârşire".

[31] Sf. Vasile cel Mare, *Împotriva lui Eunomie*, 3, 2, PG 29, 660 C: „Căci nu ar fi căzut Lucifer cel ce răsare de dimineaţă, nici nu s-ar fi strivit de pământ, dacă era în fire incapabil de rău".

Sine şi totdeauna existând, este neschimbător[32]. Prin urmare, este uşor de înţeles faptul că învăţătura despre creaţie a Părinţilor, absolut fermecătoare şi extrem de originală, se leagă foarte bine de *antropologie*. Cu alte cuvinte, avem aici expresia grăitoare a unităţii indestructibile dintre univers şi om. Prin această schimbabilitate a lumii şi a omului – realitate constatată nu numai de ştiinţa contemporană, ci şi de experienţa comună a oamenilor – a înzestrat Dumnezeu făpturile raţionale cu daruri bogate, astfel încât să se dezvolte creativ în frumuseţea energiilor dumnezeieşti, *după chipul* şi *după asemănarea lui Dumnezeu*. În definitiv, prin această unitate cosmică, omul cu istoria lui subzistă şi este înţeles numai *în relaţie* cu Dumnezeu (adică prin împărtăşirea de energiile dumnezeieşti), cu creaţia şi cu semenii săi. Tulburarea acestei relaţii produce fenomenele căderii, ale morţii şi ale demonizării[33].

3. A treia consecinţă a creaţiei *din nefiinţă* este perechea *relativ-absolut*. Numai Dumnezeu este desăvârşit şi absolut.

---

[32] Sf. Ioan Damaschin, *Împotriva Maniheilor*, PG 94, 1568 A-B: „Schimbătoare sunt după natură toate făpturile, căci facerea lor a început prin schimbare. De aceea făpturile sunt în mod necesar schimbătoare prin natura lor. Nu este oare schimbare aducerea la fiinţă din nefiinţă? Numai Dumnezeu este prin natură neschimbător, fiind necreat şi veşnic".

[33] Sf. Atanasie cel Mare, *Împotriva Arienilor*, 1, 20, PG 26, 53 A: „Căci toate celelalte care sunt create nu au nimic asemănător după natură cu Creatorul, ci sunt cu totul în afara Lui, fiind făcute cu harul şi voinţa Lui, prin Cuvântul. Aşa încât, dacă ar vrea Creatorul ar putea să înceteze a exista oricând; căci aceasta este natura făpturilor". *Împotriva Elinilor*, 41, PG 25, 104 C: „Căci firea făpturilor, întrucât au luat fiinţă din nefiinţă, este în ea însăşi curgătoare şi slabă şi muritoare". *Despre Întruparea Cuvântului*, 45, PG 25, 104 C: „Căci omul este după natura lui muritor, ca unul ce a fost făcut din nefiinţă ... Căci Dumnezeu nu numai că ne-a făcut din nefiinţă, dar ne-a dăruit nouă viaţa cea după Dumnezeu prin harul Cuvântului". Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capetele despre iubire*: „...însă natura făpturilor are în faţa ei inexistenţa şi faptul de a exista pentru totdeauna sau a nu exista stă în puterea Celui ce există cu adevărat. Totuşi, fiindcă EL nu-şi ia darurile înapoi (Rom. 11, 29), de aceea ea şi este şi va fi pururi fiind susţinută prin puterea atotţiitoare, chiar dacă are în faţa ei inexistenţa, cum s-a spus, ca una ce a fost adusă la existenţă din nefiinţă, şi stă în voinţa Lui ca ea să fie sau să nu fie".

predomină irevocabil relativitatea. Sfântul Ioan Damaschin analizează extrem de convingător această *relativitate* aplicată la corporalitate, materialitate şi imaterialitate, atât în ceea ce Îl priveşte pe Dumnezeu cât şi pe oameni, îngeri sau demoni. Astfel, sufletul omului, în comparaţie cu trupul lui, este netrupesc şi imaterial; în comparaţie cu Dumnezeu, însă, este trupesc şi material. Îngerii şi diavolii, în comparaţie cu trupurile, sunt netrupeşti şi imateriali; în comparaţie cu Dumnezeu, sunt trupeşti şi materiali. Orice lucru care este comparat cu Dumnezeu, singurul incomparabil – spune Sfântul Ioan Damaschin, are *corporalitate* şi este *material*. Cu adevărat *imaterial* şi *netrupesc* este numai Dumnezeu[34]. Acum se poate observa că această relativitate, care se referă în mod clar la oameni şi la puterile îngereşti, la cele trupeşti şi la cele netrupeşti, la cele materiale şi la cele nemateriale, la cele definite şi la cele nedefinite, negreşit vizează modul de existenţă al întregii lumi create. Se poate deduce uşor de aici că raportul dintre *relativ* şi *absolut*, dincolo de aplicarea teologică la modul de viaţă al creştinătăţii şi mai ales în elaborarea unei poziţii faţă de Satana şi puterile diavoleşti, considerat din punct de vedere metateologic, are o importanţă deosebită pentru însăşi gândirea ştiinţifică şi filozofică. Punctul de vedere al lui Pascal despre *relativitate*, pe care îl formulează în celebrele sale *Cugetări (Pensées)*, nu are acelaşi înţeles cu opiniile exprimate de filozofi de-a lungul timpului conform cărora totul, chiar şi valorile şi regulile

[34] Sf. Ioan Damaschin, *Către cei ce resping sfintele icoane* şi *Expunere precisă a credinţei ortodoxe*, PG 94, 1345 A şi 868 A: „Căci Dumnezeu este din natura Lui şi în totalitate netrupesc. Îngerul şi sufletul şi demonul, comparate cu Dumnezeu cel incomparabil, sunt trupuri, chiar dacă faţă de trupurile materiale sunt netrupeşti. ... Tot ceea ce se compară cu Dumnezeu cel ce este incomparabil, este corporal (are grosime) şi material, căci numai Dumnezeu este cu adevărat nematerial şi netrupesc". Fără îndoială, este greu să înţeleagă cineva de ce i-a scandalizat pe mulţi, printre altele, o spusă de-a lui Nikos Kazantzakis într-una dintre scrisorile lui: „Sufletul nu este ceva atât de deosebit de materie. Destul de uşor se îndoaie, devine nemişcat, devine materie". Eleni Kazantzaki, *Nikos Kazantzakis, nonconformistul*, Atena, 1989, p. 269.

morale, este relativ. După părerea acestora, nu există nimic cu caracter permanent. După învățătura creştină pascaliană însă, realitatea relativă depinde de *absolutul dumnezeiesc*. Virtuțile şi toate izbânzile creatoare ale omului – în toate domeniile de cunoaştere ale câmpului de cercetare natural sau istoric – nu ajung niciodată la perfecțiunea absolută, însă totdeauna înaintează spre reuşite din ce în ce mai mari. Deci, relativitatea rămâne totdeauna valabilă, şi de aceea putem să spunem cu siguranță că nu există valori absolute; cu toate acestea, există fără îndoială valori permanente, diacronice. În ciuda tuturor schimbărilor – firești, de altfel – care au loc în spațiul vieții sociale şi personale a oamenilor, nu ar putea să susțină cineva că respectul față de viață şi față de mediul înconjurător, sau pacea, iubirea, creativitatea ş.a. sunt valabile numai pentru o anumită epocă, după care se perimează. Măsura în care realizează omul aceste valori, care nu sunt idei abstracte, ci *lucruri* ce funcționează în spațiul unor relații concrete, este o altă problemă. Chiar şi dacă *relativitatea* ar rămâne independentă şi ar fi cercetată fără a se ține cont de absolutul dumnezeiesc, este aproape imposibil să dispară valorile diacronice, perene[35].

În parcursul dramatic al lumii şi al istoriei, *relativitatea* este, pe de-o parte, punctul de plecare al marilor cuceriri creatoare, iar, pe de altă parte, poate să devină punctul de plecare al manifestărilor satanice extreme. Este vorba de o sabie cu două tăişuri, al cărei uz necesită *simțuri bine exersate* şi o minte înzestrată şi luminată, lucruri deloc uşoare, dealtfel, dar care pot deveni, totuşi, uşoare prin consimțământul omului la lucrarea creației. Cel mai important element al naturii umane care rezultă tot din faptul creației *din neființă* este moştenirea *creativității*. În această moştenire rezidă, de altfel, calitatea omului de făptură creată *după chipul şi după asemănarea* lui

[35] Dincolo de acest fapt, schimbările de-a lungul timpului în ceea ce priveşte îmbrăcămintea, divertismentul, comportamentul erotic ş.a. nu pot fi socotite factori esențiali în ceea ce numim relativitatea lumii şi a vieții.

Dumnezeu. Puterile diavoleşti apar din adâncurile unei creativităţi eşuate (cu alte cuvinte, ale unei creativităţi moarte sau zădărnicite). Sunt acumulări negative care explodează distrugător. Acest lucru nu-l învaţă numai experienţa teologică, ci îl certifică şi cele mai simple observaţii, bazate pe evenimente ale vieţii cotidiene.

Dincolo de dimensiunea antropologică a *relativităţii*, există şi o dimensiune cosmologică a acesteia. Oamenii de ştiinţă de astăzi, semnalând *relativitatea* realităţii cosmice şi încercând să unifice această realitate, întăresc evident poziţiile similare ale teologiei şi filozofiei Părinţilor Bisericii. Cu toate acestea, sub nici o formă nu este îngăduit să creadă cineva că teologia îşi caută îndreptăţire în ştiinţă – departe de noi aceasta. Învăţăturile teologice nu s-au bazat niciodată pe cercetări ştiinţifice, pentru că ele reprezintă rodul experienţei comunităţii harice a trupului eclesial, al lui Israil şi al continuităţii bisericeşti istorice ulterioare. Totuşi, aşa cum s-a spus, aceste învăţături pot deveni din punct de vedere *metateologic* repere şi teze pentru orice ştiinţă şi filozofie. Astfel, şi teologia de astăzi, numai din punct de vedere ermineutic, fără să înveţe metoda ştiinţifică, nici să arate anumite preferinţe faţă de metodele de cercetare, este în măsură să atragă atenţia oamenilor de ştiinţă că rezultatele cercetării lor nu epuizează cunoaşterea adevărului câmpului de cercetare respectiv şi, prin urmare, nici toate secretele realităţii cosmice. Cu alte cuvinte, nici o cucerire ştiinţifică nu poate fi absolută, astfel încât dincolo de ea sau paralel cu ea să nu mai existe nimic altceva.

Astăzi, *universul deidolatrizat*, frumuseţe fermecătoare şi podoabă de negrăit, elimină tot ceea ce este absurd precum şi teama proprie sclaviei chiar şi pentru teologia însăşi, care se străduieşte întotdeauna să desfiinţeze idolii. Însă în această desfiinţare nu sunt cuprinşi Satana şi puterile lui demonice. Experienţa istorică ne aminteşte convingător – e de ajuns să avem *simţuri exersate* – că dispariţia sau absenţa Satanei nu este deloc evidentă! Pe de altă parte, chiar şi aşa-zisa *inexistenţă a*

lui Dumnezeu este greşit înțeleasă! Sigur că este inexistent acel Dumnezeu care este creat în mințile multora, fie din pricina unei educații religioase deficientă fie din pricina ignoranței sau de către aşa-zisele scolasticisme apusene. Un astfel de Dumnezeu, identificat cu acceptarea *ad litteram* a descrierilor mitice şi parabolice, negreşit nu există! În acest sens, ar putea cineva să fie de acord cu ateii convenționali sau ideologici. S-a spus deja că, în fața unui univers static şi a unui pământ nemişcat promovat de concepțiile mitice şi ştiințifice - în nici un caz teologice – din epoca veche, Biblia şi teologia au încercat să *extindă* şi să deschidă orizonturile imaginii unui univers static, subliniind cu tărie că Dumnezeu este absent *după ființă*, adică întru-totul *neapropiat*, dar în acelaşi timp este *apropriat-accesibil* prin energiile creatoare şi pline de iubire ale slavei Lui[36]. Aceasta înseamnă că Dumnezeu este cunoscut în relații concrete, în care energiile necreate, dumnezeieşti, se întâlnesc cu energiile făpturilor în teofaniile dumnezeieşti revelatoare şi în lucrarea tuturor tainelor Bisericii. Imaginile mitice şi parabolice ajută doar mădularele trupului eclesial *în experiența vieții*, în timp ce energiile dumnezeieşti *dau ființă, susțin* şi *promovează* neîncetat creația. În acelaşi timp, toate făpturile, întrucât au venit la existență *din neființă*, se luptă pentru obținerea *componentelor vieții* şi pentru evitarea cu orice preț a oricărei alienări provocatoare de stricăciune[37].

---

[36] Ieşire 33, 20: „Şi a zis: Nu vei putea vedea fața Mea, căci nu va putea omul să vadă fața Mea şi să trăiască. Şi a zis Domnul: Iată aici la Mine un loc; şezi pe stânca aceasta; când va trece slava Mea, te voi ascunde în scobitura stâncii şi voi pune mâna Mea peste tine până voi trece; iar când voi ridica mâna Mea, tu vei vedea spatele Meu (*τὰ ὀπίσω μου*), însă fața Mea nu ți se va arăta ție". Sf. Atanasie cel Mare, *Despre întruparea Cuvântului*, 17 , PG 25, 125 AB: „Cu ființa Lui (Dumnezeu) este în afara tuturor lucrurilor, însă prin puterile Lui este în toate, toate rânduindu-le şi în toate şi întru toate arătându-Şi prezenta Sa şi în acelaşi timp dând viață fiecăruia şi tuturor".

[37] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Discuția cu Pyrros*, PG 91, 297 B: „Căci, dacă toate s-au făcut din neființă şi au puterea de a se lipi de ființă şi nu de neființă, este proprie naturii lor *înclinația către cele ce dau consistență şi repulsia față de cele ce dezintegrează (produc stricăciune)*". Această extrem de cuprinză-

***

Fiecare creştin este dator să-şi limpezească înăuntrul său imaginea despre creaţie. Dumnezeu cel în Treime nemărginit şi necreat şi întreaga creaţie constituie *un „trup" unitar ierarhic*. Ordinea în acest trup ierarhic nu este *după putere (autoritativă)*, ci *după har (harismatică)*. Cu alte cuvinte, nici un membru nu îl stăpâneşte pe celălalt, ci unul dăruieşte celuilalt existenţă, viaţă şi mişcare. În principiu, toate făpturile există şi se mişcă, pentru că *primesc* neîncetat *lumină, fiinţă şi viaţă* de la energiile necreate dătătoare de lumină ale lui Dumnezeu. Sub nici un chip făpturile nu pot fi concepute în afara acestui trup unitar.

Ceea ce ne interesează, după Dumnezeu cel în Treime, este acest „trup" al creaţiei, care este ierarhizat din punct de vedere al darurilor. *Gradaţia, varietatea* şi *funcţionalitatea* sunt caracteristicile fundamentale ale acestui *trup*. În acestea trei este înrădăcinată puterea *frumuseţii negrăite* a creaţiei. Cele sensibile, cele inteligibile, cele văzute, cele nevăzute, cele raţionale, cele neraţionale, oamenii, îngerii formează lumile particulare ale acestui trup. Acest *trup* al creaţiei urmează o mişcare evolutivă şi etapizată. Cu alte cuvinte, Dumnezeu creează lumea inteligibilă a veacurilor, îngerii, lumea *structurilor mixte*, din elemente sensibile şi inteligibile, al cărei reprezentant este în principiu omul, creat *după chipul şi după asemănarea* lui Dumnezeu. În toate aceste *trepte* ale creării făpturilor sensibile şi inteligibile, caracteristica comună este *natura creată*, cu alte cuvinte însuşirea lor de a fi *create*. Dar toate alcătuiesc acest trup ierarhizat din punct de vedere harismatic, unde coexistă *corporalitatea* şi *mişcarea greoaie* a lumii sensibile cu *subţirimea* şi *mişcarea continuă* a lumii inteligibile. În consecinţă, în această coexistenţă se împletesc cele văzute cu cele nevăzute. Şi să nu uităm că fizica de astăzi, prin descoperirile ei, ne ajută mult la

---

toare formulare a Sfântului Maxim Mărturisitorul vrea să ne spună că întotdeauna viaţa este mai puternică decât stricăciunea şi moartea.

explicarea realității, la creionarea unei imagini pe cât posibil de clară, atunci când spune cea mai mare şi mai însemnată parte a materiei este nevăzută!

Aşadar, nu există o altă lume, lumea de dincolo, care să fie ruptă şi independentă față de creație şi istorie. Iar trupul ierarhizat al creației există numai întrucât se află într-o relație energetică (prin energii) cu Dumnezeu Creatorul. Altfel nu poate subzista. *Numai în felul acesta există un singur „trup" unitar între Dumnezeu şi creație.* În sfârşit, aşa cum ştim din învățătura tradiției bisericeşti, ierarhia acestui trup unitar este descrisă după cum urmează: Dumnezeu cel în Treime, Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, îngerii, sfinții, pleroma tuturor făpturilor raționale şi a celorlalte făpturii ale creației.

Astfel, se pot înțelege uşor *gradațiile*, *varietatea* şi *funcționalitatea* făpturilor întregii creații. În cazul de față, este demn de consemnat faptul că prin această imagine a creației putem să înțelegem mai bine *principiul antropic* al ştiinței contemporane, conform căruia omul este constituit în aşa fel încât, în ciuda tuturor nereuşitelor, să poată, prin observație, să înțeleagă lucrurile şi structura însăşi a întregii lumii. Eventual, acest lucru vrea să ni-l spună învățătura revelată potrivit căreia omul este centrul creației.

Totuşi, chiar fiind un astfel de centru al creației, omul nu încetează să fie un mădular al acestui trup ierarhizat din punct de vedere harismatic. Numai aşa poate să evite eşecul dezastruos al trufiei, înțelegând că există împreună cu multe alte făpturi şi cu *varietatea* lor. În această *varietate* se găseşte *harisma funcțională* a fiecăruia. Înarmat cu această imagine despre creație şi cu experiența vieții bisericeşti, omul cunoaşte că Dumnezeu a creat şi alte ființe, pe îngeri. Chiar şi lumea inteligibilă a îngerilor este parte (un mădular) a acestui *trup*. În acest *trup* se găsesc deci şi îngerii căzuți, Satana şi diavolii. Omul poate înțelege bine această boală sau cădere, de vreme ce şi în lumea lui se confruntă cu astfel de căderi şi boli. Aşa cum, în lumea noastră văzută, ordinea nu este păstrată întotdeauna şi de

către toți, nici în lumea inteligibilă nevăzută a aceluiaşi trup ierarhic nu a fost menținută *ordinea* de către îngerii care căzând au devenit diavoli. (Aici aş vrea să lămuresc cu multă convingere faptul că *ordinea* înseamnă *funcționalitate* în unicul trup ierarhic, şi de nici un fel şi în nici un caz *ordinea impusă prin putere*, întâlnită în realitatea noastră). Însă numai aşa ştim şi acceptăm că diavolii nu au căzut dintr-o altă lume, străină, întunecată, vrăjmaşă şi bineînțeles independentă de energia şi voința dumnezeiască. Pe fundalul sănătății, creşterii şi progresului acestui trup al creației apare căderea, care, desigur, are nevoie de vindecare. Astfel, icoana unui *trup* unitar Dumnezeu-creație şi experiența vieții bisericeşti eliberează şi limpezeşte satisfăcător mintea noastră.

Lucrarea îngerilor, aşadar, este în mod clar una *dătătoare de lumină*. Fiind făpturi şi mădulare ale *trupului* ierarhic al creației, nu sunt prezenți pretutindeni. De aceea, *angelofaniile* (arătările îngerilor), ca expresii ale lucrării slujitoare a îngerilor, sunt în esență *teofanii*. Dumnezeu *îi trimite* pe îngeri. De altfel, izvorul atât al luminii necreate, cât şi al celei create sunt cele Trei Lumini ale unicei Dumnezeiri: *Lumină Tatăl, Lumină Fiul, Lumină Duhul Sfânt*. Nici o creatură nu are lumina din sine sau prin sine, ci întrucât ființează datorită *energiilor dătătoare de lumină* ale lui Dumnezeu cel în Treime. În definitiv, *demonismul* nu este în primul rând pierderea luminii dumnezeieşti? Nici chiar făpturile pervertite nu se sting în totalitate; cu alte cuvinte, rămân în existență, deoarece fie că vor fie că nu vor; participă într-un fel, la *dumnezeiasca luminare*, prin care îşi asigură existența şi mişcarea. (Cuvântul grecesc Θεός înseamnă „lumină" – după o explicație convingătoare, cuvântul provine din sanscritul *deva* = foc, lumină). Prin urmare, izvorul mişcării şi al vieții este lumina, pentru că Dumnezeu, ca un absolut dătător de lumină şi dătător al tuturor luminilor, necreate şi create, este izvorul şi cauza întregii lumii. În contextul relației energetice dintre Dumnezeu şi lume, *arătarea dumnezeieştii*

lumini (θεία φωτοφάνεια) îi face pe îngeri să trăiască, să se mişte şi să fie făpturi nemuritoare şi cu chip de lumină.

Cu cele spuse mai sus, icoana creaţiei poate fi întregită astfel: Dumnezeu este un ocean nemărginit de lumină, iar creaţia, ca un *trup* ierarhizat harismatic, se îmbracă într-un torent de lumină. Toate creaturile există în această atmosferă luminoasă, în acest veşmânt luminos. Unele au doar capacitatea de a participa şi exista, altele au şi capacitatea de a vedea această lumină, care devine minte, cuvânt, progres creator. Prin urmare, nu există nicăieri făpturi întunecoase cu existenţă autonomă, şi nici astfel de diavoli întunecaţi. Ceea ce se poate întâmpla este căderea. Prin cădere orice făptură pierde lumina. Nu pentru că lumina dispare sau se pierde, ci pentru că făptura căzută nu mai vede lumina. Nu cumva aceasta este cheia pentru explicarea misterului Satanei, ca de altfel şi a *tainei fărădelegii*, după expresia Apostolului Pavel?

3. Libertatea

Multe sunt minunăţiile creaţiei, nenumărate şi darurile omului, cum ar fi mintea, cuvântul, inteligenţa şi multe altele. Însă nimic nu este mai minunat, mai enigmatic, mai nespus de fermecător, chiar şi tragic, decât *libertatea*. S-ar putea spune că libertatea adună împreună şi propulsează creator toate celelalte daruri ale omului. Fără libertate, parcursul istoric ar fi lipsit de două caracteristici de bază: *schimbările* şi *faptele aducătoare de progres*, cu alte cuvinte *schimbarea cea bună şi creativitatea*. Aici trebuie să spunem pe scurt ce înţelegem prin *libertate*, de vreme ce o definiţie strict aristoteliană, bazată pe genul proxim şi diferenţa specifică, nu ne-ar ajuta prea mult. De altfel, nimeni nu ar putea da o astfel de definiţie vieţii, de care să fie satisfăcut. Viaţa nu se defineşte. De obicei, prin *libertate* foarte mulţi înţeleg posibilitatea omului de a opta între mai multe obiective şi totodată de a conştientiza consecinţele opţiunii

respective. Nu putem spune însă că această putere de opțiune, întrucât se găseşte în toate acțiunile libere ale omului, epuizează acest fenomen exploziv al vieții care se numeşte *libertate*. Libertatea este nucleul de bază al persoanei, din care pornesc toate izbucnirile controlate şi creatoare. Prin libertate, omul plănuieşte, alege, construieşte, creează. Nu întâmplător teologia patristică alege termenul de *liber arbitru* (*αὐτξούσου*)[38] pentru a exprima caracterul libertății. Deosebit de sugestiv, Sfântul Maxim Mărturisitorul, se pronunță despre elementul fundamental al ipostasului uman în următorii termeni: dacă înlături – spune – *liberul arbitru* nici omul nu mai există, nici *chipul lui Dumnezeu* nu mai subzistă, nici nu mai poate fi vorba de suflet rațional[39]. Liberul arbitrul înseamnă autodeterminare, suveranitatea asupra lumii proprii şi asupra oricărei preocupări creatoare. Cine se stăpâneşte pe sine – are autoritate asupra sinelui propriu – se distinge şi se propune ca individualitate. De aici reiese că libertatea – aşa cum s-a spus – este nucleul de bază al modului de existență al persoanei. Învățătura creştină este categoric împotriva impunerii prin putere asupra altcuiva şi astfel este de la sine înțeles de ce teologia recunoaşte liberul arbitru ca singura stăpânire cu care este înzestrată fiecare persoană.

Cu toate acestea, libertatea nu ar putea realiza nimic dacă nu ar exista legea *schimbării* lucrătoare în toate creaturile. Aşa cum am spus, toate făpturile în mod necesar *se schimbă* şi *se transformă*, întrucât se mişcă şi se metamorfozează prin energiile lor naturale. În plus, făpturile raționale pot controla

---

[38] Termenul nu beneficiază de o traducere exactă în limba română, fiind foarte dificil de a găsi un corespondent sau de a crea un cuvânt nou care să redea exact sensul cuvântului grecesc. O traducere exactă dar mai puțin academică ar putea fi sugerată de expresia populară *cu de la sine putere*, termenul grecesc fiind unul compus din *αὐτο- (prin) sine* şi *ἐξουσία-putere, autoritate* (n.tr.).

[39] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Scolii*, PG 4, 308 A: „Înlătură deci liberul arbitru şi nici chipul lui Dumnezeu nu vom mai fi, nici suflet ra țional şi înțelegător; în mod firesc se va strica natura, nefiind ceea ce trebuia s ă fie".

această transformabilitate, pentru că, aşa cum spune Sfântul Ioan Damaschin, *se schimbă potrivit voinței* (ἐθελότρεπτα)[40]. Din această putere izvorăsc toate marile creații şi izbânzile binefăcătoare ale ascezei. În acest punct, însă, se află şi măreția tragică a omului, asociată şi cu legendara dramă a *tainei fărădelegii*. Capacitatea de *schimbare*, deşi este punctul de plecare al unor lucrări mărețe şi minunate, poate decădea şi într-o *transformare negativă*. Aşadar, orice făptură rațională este capabilă nu numai de schimbarea *în mai bine*, ci şi de schimbarea în *mai rău*. De fiecare dată când vorbim despre aceste lucruri, apelăm la formula atât de simplă, dar, în acelaşi timp, atât de clară a Sfântului Vasile cel Mare conform căreia căderea lui Lucifer ar fi fost imposibilă dacă acesta ar fi fost *incapabil de a face ceva rău*. Impresionează faptul că Sfântul Vasile cel Mare, vorbind despre un astfel de moment cu adevărat revoluționar, acoperit în ceața *tainei fărădelegii*, nu ia ca punct de plecare libertatea – şi făpturile îngereşti au liberul arbitru –, ci se referă la caracterul *creat* şi *schimbător* al făpturilor. Atât izbânzile înalte cât şi căderile abisale presupun această lege a schimbării, caracterul schimbător al făpturilor. Trebuie, însă, subliniat cu tărie că atât mişcările către bine cât şi căderile sunt *schimbări voite*. Totuşi, *legea schimbării* nu înseamnă în sine, în mod necesar stricăciune, cu alte cuvinte nu poate fi identificată cu răul. *Liberul arbitru*, atât cel al îngerilor, cât şi cel al oamenilor, nu are sens unic. Este vorba de exercitarea puterii prin alegere şi autodeterminare. Drumul este anevoios, cu urcuşuri şi coborâşuri. Însă nici o făptură rațională nu este singură. Este de ajuns ca orientarea cu încredere şi iubire a celui ce luptă să fie către Dumnezeu, către *ordinea* firească în *trupul* unitar, ierarhizat harismatic. Atunci drumul acesta anevoios şi plin de spini poate deveni chiar mobilul unei vieți creatoare. Aceasta este, de fapt, marea valoare a libertății, oricât de dureroase ar fi prețurile pe

[40] Sf. Ioan Damaschin, *Împotriva Maniheilor*, PG 94, 1568 B: „Făpturile care sunt raționale se schimbă prin voința lor, iar celelalte după trup".

care le cere. Omul, prin libertatea lui luptătoare, devine împreună-creator. Foarte sugestiv, Augustin susține că este de preferat să aibă cineva voință liberă şi să păcătuiască, decât să nu aibă acest dar şi să nu păcătuiască. Pietricica, privată de mişcare şi de simțire, nu poate fi considerată superioară unui necuvântător care se mişcă şi simte, chiar dacă se mai rătăceşte uneori[41].

---

[41] Augustin, *Despre liberul arbitru*, 2, 3, 15 PL 32, 1278: *„Sicut enim melior est vel aberrans equus quam lapis propterea non aberrans, quia proprio motu et sensu caret; ita excellentior creatura quae libera voluntae peccat, quam quae propterea non peccat, quia non habet liberam voluntatem"*. În acest punct este necesară o explicație esențială, care priveşte libertatea lui Dumnezeu. Teologi contemporani – şi nu, bineînțeles, Părinții teologi şi filozofii – se ridică prin teologia lor la Treimea Însăşi şi, uitând ceea ce spun despre distincția necreat-creat, vorbesc despre libertatea lui Dumnezeu ca şi cum ar fi vorba despre libertatea unei ființe create. Însă după învățătura clară a Părinților, se înțelege de la sine că libertatea lui Dumnezeu diferă esențial de libertatea făpturilor create. Dumnezeu este izvorul liberului arbitru şi dăruieşte libertatea de mişcare făpturilor create. În exercitarea voinței Sale, nu are alternanțe, nici liber arbitru pentru a Se ridica la sferele înalte ale progresului şi creativității. Dumnezeu, pur şi simplu, voieşte (*βούλεται*). După teologia patristică, El nu are intenție, nici nu deliberează - Se sfătuieşte (*βουλεύεται*). Vezi Sf. Ioan Damaschin, *Expunere precisă a credinței ortodoxe*, 2, 22, PG 94, 945 C-D: „Trebuie să cunoaştem că în Dumnezeu vorbim despre voință (*βούλησιν*), iar în mod concret nu vorbim despre intenție (traducerea lui D. Fecioru prin „preferință" este eronată din punct de vedere dogmatic şi în mare parte şi filologic, chiar dacă uneori termenul προαίρεσις are sensul de „preferință" - n.tr.); căci Dumnezeu nu deliberează (se sfătuieşte). A delibera (a se sfătui) este propriu neştiinței. Dacă deliberarea (sfatul) este proprie neştiinței, negreşit că şi intenția. Cunoscând Dumnezeu toate, pur şi simplu nu deliberează (se sfătuieşte)". În descoperirea veşnică a Sfintei Treimi, după teologia patristică şi după textele noastre – şi nu după urcuşuri în însăşi Treimea, după teologii mai noi –, întotdeauna naşterea Fiului şi purcederea Duhului Sfânt sunt însuşiri proprii ale ființei Tatălui, în timp ce creația este lucrarea voinței dumnezeieşti. Dumnezeu vrea ca această creație, care este deosebită după ființă, să fie veşnică. Prin urmare, creația, nefiind deoființă cu Dumnezeu, este un dar, pentru că vrea Dumnezeu să existe. Dumnezeu vrea pe Fiul şi pe Duhul ca ipostasuri deoființă cu El, pentru că există, şi nu există pentru că îi vrea. Vezi Sf. Ioan Damaschin, *op.cit.*, 1, 8, PG 94, 813 A-B: „Naşterea (Fiului) este fără început şi veşnică, fiind lucrarea naturii şi din ființa Acestuia fiind adusă la existență, ca să nu sufere cel ce se naşte schimbare şi ca să nu fie un Dumnezeu întâi şi Altul după aceea şi să primească adaos; creația însă este lucrarea voinței lui Dumnezeu şi nu este împreună veşnică cu Dumnezeu, deoarece nu a fost făcut cel ce are existența din neființă să fie împreună-veşnic cu Cel fără de început şi pururi existent".

Prin urmare, omul este „aruncat" în viață într-o aventură grea, dar și frumoasă în același timp. Este chemat să devină împreună-creator, cu șansa celor mai variate reușite în toate domeniile activității și comportamentului său. Dumnezeu a învins și învinge continuu nimicul. De aceea și omul devine împreună-creator, biruind orice opoziții nihiliste în efortul său continuu de a se împlini. (Cei care își fac probleme privitor la atâtea și atâtea ființe care pier înainte de a se dezvolta, fie din cauza timpului limitat de viață, fie din cauza unor obstacole de netrecut, nu trebuie să facă astfel de raționamente scolastice, deoarece viața se află continuu în mâinile lui Dumnezeu, dătătorul de viață). Așa cum posibilitatea acestei libertăți atinge limitele de sus extreme ale celor mai minunate reușite, tot așa, ca mișcare de pervertire, ea poate conduce către o cădere abisală. *Exact aceasta este tragedia și căderea lui Lucifer*. Cu alte cuvinte, Lucifer a suferit o pierdere grea tocmai pentru că nu și-a respectat *ordinea* care-i era *proprie*. Ceea ce se întâmplă în căderile oamenilor, care par a fi ființe satanomorfe, ne pot conduce la o analiză sau la o interpretare a comportamentului luciferic. De altfel, așa cum s-a spus deja, întreaga creație, într-o perspectivă unitară a celor sensibile și a celor inteligibile, a celor văzute și a celor nevăzute, reprezintă un *trup* ierarhizat harismatic. Orice fel de comportament al mădularelor acestui trup se află într-o interdependență și într-o reciprocitate vie.

Experiența comună însăși ne arată că în rețeaua energetică a creației și în relația energetică (prin energii) dintre Dumnezeu și lume iese la iveală fascinanta taină a libertății. Voința naturală liberă a făpturilor se împletește cu mișcările energiilor lor naturale. Superioritatea se află în zona opțiunilor și a mișcărilor libere, însă întotdeauna în limitele impuse de caracterul *creat* și *relativ* al acestora. Suntem datori să precizăm faptul că libertatea nu se mișcă în cadrul unei atotputernicii. Mișcarea liber consimțită manifestă la aceeași persoană creșteri și scăderi iar, în anumite cazuri, datorită presiunilor sau blocajelor exterioare sau interioare, limitele ei se micșorează, uneori chiar

până la dispariție. Responsabilitatea fiecărei persoane este localizată numai în propriile ei opțiuni. Însă de multe ori omul are la dispoziție prea puține opțiuni, și tocmai aici se află taina tragică a libertății. Bineînțeles, învățătura creștină referitoare la problema de față este foarte clară: posibilitățile libertății se multiplică, beneficiind de multe harisme creatoare, câtă vreme se întoarce cu încredere și iubire către dătătorul de viață. De altfel, să nu uităm niciodată că proorocii au în centrul învățăturii lor *pocăința* (*μετανοία*), înțeleasă ca întoarcere la Dumnezeu, și că Mântuitorul Își începe predica despre împărăția lui Dumnezeu propovăduind *pocăința*. Libertatea, împreună-crearea și conlucrarea sunt primele și cele mai mari daruri pe care Dumnezeu le-a dăruit făpturilor raționale, adică oamenilor și îngerilor. Cheia reușitei se află în principiu în orientarea liberă către slăvirea lui Dumnezeu cu recunoștință și cu lucrări creatoare și bine-plăcute lui Dumnezeu. Această cale se potrivește nu numai cu natura și vocația umanității, dar și cu ale lumii îngerilor, ca să amintesc un termen al teologiei Sfântului Grigorie Palama.

Această înzestrare a omului, care putea să-l conducă la înălțarea creatoare, cu alte cuvinte la frumusețea îndumnezeirii, este restabilită, după eșecul și pervertirea ei, *în taina mântuirii*. Libertatea care ține de această zestre a omului, chiar dacă a fost pervertită, subzistă totdeauna ca mișcare liberă. Are nevoie însă de îndreptare și vindecare. Niciodată Dumnezeu nu-l forțează pe om să se întoarcă obligat spre *taina mântuirii*. Și aceasta deoarece fiecare făptură rațională dispune de o putere proprie de decizie în acest sens. De altfel, numai prin această putere omul poate deveni împreună-creator, dumnezeu după har. Așa trebuie înțeleasă și mișcarea liberă a făpturilor îngerești. Orice constrângere a liberei voințe înseamnă anularea libertății și conduce o *tiranie* extremă. Putem înțelege durerea acestei constrângeri, în mod indirect și elementar, atunci când ceilalți încearcă să limiteze libertatea noastră. Cu adevărat se desființează omul prin anularea libertății, așa cum

cugetă Sfântul Maxim Mărturisitorul în textul pe care l-am redat mai sus. Conform aceluiaşi părinte bisericesc, *taina mântuirii aparţine celor ce o vor liber, şi nu celor ce sunt tiranizaţi*[42]. Cum ar putea o astfel de tiranie să mijlocească *pocăinţa, iubirea, prietenia şi progresul creator*? Făpturile raţionale sunt deci chemate să se pocăiască şi să se vindece prin har, în urma întoarcerii şi dăruirii lor de bună voie.

Darul Duhului Sfânt se dă tuturor, dăruind făpturilor însăşi *existenţa* şi o dată cu ea multe alte daruri, dar niciodată nu dă naştere vreunei *păreri* pe care nu o vrea şi pentru care nu optează persoana liberă. Însă atunci când Îl doreşte pe Dumnezeu, prietenia şi iubirea Lui, dorinţa aceasta este *preschimbată* de darul Duhului Sfânt, devenind mişcare îndumnezeitoare şi astfel persoana liberă gustă din frumuseţea vieţii dumnezeieşti[43]. Chiar dacă există mii de căi ale mântuirii pe care le arată Dumnezeu, mii de ocazii pe care le dă, încă şi însuşi răul pe care-l tolerează şi-l îngăduie pentru îndreptarea noastră, niciodată însă nu limitează sau constrânge voinţa noastră liberă, pe care o întăreşte, dar nu o forţează nici în cea mai mică măsură.

Aşadar, acest respect nereţinut al libertăţii este extrem de umanist. Nu ştiu în ce măsură propovăduitorii de astăzi ai *drepturilor omului* l-a sesizat şi dacă îi acordă atenţia cuvenită – mă tem însă că cel puţin unii dintre ei, operând cu prejudecăţi, atribuie învăţăturii creştine exact contrariul! Această prejudecată sau ignoranţă, deşi neplăcută, devine comică, dacă ţinem seama de faptul că, încă din secolul al IV-lea, deşi încă mai era valabilă teza aristoteliană conform căreia sclavia este o lege naturală iar regimul sclaviei era în floare, Sfântul Grigorie de Nyssa, exprimând spiritul creştinismului, condamna cu o rară

---

[42] Sf. Maxim Mărturisitorul, *La rugăciunea Tatăl nostru*, PG 90, 880 B: „Căci taina mântuirii este a celor ce vor, şi nu a celor ce sunt tiranizaţi".

[43] Idem, *Răspunsuri către Talasie*, PG 90, 280 D: „Căci nu naşte Duhul o părere pe care nu o vrem, ci pe cea însoţită de voinţă o preschimbă către îndumnezeire".

asprime sclavia. La nivel teoretic s-au scris şi formulat pentru prima oară astfel de idei, care, bineînțeles, erau valabile de la primii paşi ai învățăturii creştine. A condamna un om la sclavie este un act cu totul nepermis – spune Sfântul Grigorie de Nyssa - şi evident este contrar legii dumnezeieşti, deoarece Dumnezeu a creat firea omenească liberă şi cu liberul arbitru. Numai Dumnezeu ar putea limita voința liberă a omului, ca să nu spunem că nici Dumnezeu Însuşi nu poate aceasta[44]! Se poate deduce uşor duhul şi înțelesul acestei expresii absolute.

Încă şi mai minunat este în cazul de față faptul că natura umană liberă impune şi consfinteşte şi *egalitatea* dintre oameni. Şi iarăşi se întreabă şi întreabă Sfântul Grigorie de Nyssa, pe un ton extrem de acuzator: Cum poți, deşi eşti întru toate egal semenului tău, să te trufeşti spunând că, chipurile, eşti stăpânul unor oameni?[45] Care dintre partizanii înflăcărați de astăzi ai *egalității* oamenilor nu ar fi invidios pe aceste cuvinte care s-au spus cu atâtea secole în urmă? Şi consecințele minunate continuă: până când oamenii vor deveni egali în faptă, Dumnezeu legiferează legea filantropiei şi a iubirii față de cei mai mici şi mai slabi dintre noi, evident din punct de vedere material şi social[46]. Nu se renunță la aspirația la egalitate, însă în cursul dramatic al istoriei este indispensabilă filantropia, acolo unde nevoia o impune. Toate aceste lucruri - extrem de umaniste – sunt consecințele libertății, ale primului şi celui mai prețios dar al lui Dumnezeu către oameni şi făpturile îngereşti.

---

[44] Sf. Grigorie de Nyssa, *La Ecclesiastul lui Solomon*, PG 44, 664 C-D: „Prin sclavie condamni omul, a cărui natură este liberă şi cu liberul arbitru şi stai într-o lege care este împotriva lui Dumnezeu, răsturnând legea Lui pe care a pus-o în această natură". 665 B: „Numai al lui Dumnezeu este a putea aceasta; mai mult, aproape nici al lui Dumnezeu nu este".

[45] Sf. Grigorie de Nyssa, *O.p.*, 668 A: „Cel ce are în toate egalitatea, dar în anumite lucruri are superioritatea, spune-mi, om fiind, trebuie să se creadă pe sine stăpânul omului?".

[46] Sf. Grigorie de Nyssa, *La Fericiri*, PG 44, 1252 B: „Până să vină la egalitate ceea ce e superior cu ceea ce e inferior şi să plinească ceea ce e cu lipsă cu ceea ce e din belşug, Dumnezeu pune lege între oameni mila față de cei mai mici".

***

În relația dintre Dumnezeu și lume momentul critic este, așa cum se poate deduce din cele spuse, întâlnirea dintre *descoperirea* lui Dumnezeu și *libertatea* făpturilor rațională. De altfel, în această întâlnire se produc conflicte și uneori stări foarte tensionate. Diavolul cu legiunea demonilor nu îl vor pe Dumnezeu, iar omului, de acum egocentric, îi este greu să *asculte* de voința dumnezeiască. Pe de altă parte, proorocul ascultător, sfântul luptător, credinciosul plin de har lasă semne vizibile în istoria iconomiei dumnezeiești. Și în acest caz cheia oricărei reușite și a oricărui progres creator o aflăm în relația dintre libertate și prezența slavei lui Dumnezeu prin revelație. Prin urmare, toți membrii trupului bisericesc fac ca viața lor să se apropie mai mult de sfințenie în limitele desăvârșirii dinamice, pe măsură ce își limpezesc înăuntrul lor ce anume este revelația lui Dumnezeu în creație și în istorie, în caracteristicile ei de bază.

Dumnezeu și creația, Dumnezeu și omul nu sunt în *relație de egalitate, nu relaționează în termeni egali*. Dumnezeu este necreat, iar întreaga făptură este creată. Prin urmare, omul singur, bazându-se exclusiv pe puterile și pe receptivitatea lui, nu Îl poate cunoaște pe Dumnezeu. De altfel, Dumnezeu stabilește relația dintre El și creație. În această relație, Dumnezeu Se descoperă făpturilor raționale și astfel omul poate să-L cunoască prin energiile descoperirii. Altă cale, evident, nu există. Chiar și receptivitatea făpturilor raționale este darul lui Dumnezeu. Cunoașterea lui Dumnezeu, prin urmare, nu este simplu o informație sau ceva care se învață, ci o chestiune de viață sau - în cazul lipsei sau al ignoranței – o chestiune de moarte,.

În consecință, descoperirea lui Dumnezeu este o învățătură și în același timp dar de viață. Nu poate fi gândită una fără cealaltă. De multe ori, în mediile bisericești sau chiar și în cele ale intelectualilor, predomină ideea că Dumnezeu, în anumite perioade, cum ar fi cea a Vechiului și Noului Testament, ne-a dat

anumite informații despre lume, om şi voința Lui, iar noi încercăm să le înțelegem, să le adâncim şi să devenim oameni buni şi drepți, aşteptând judecata finală. Toate acestea sunt înțelese static, mecanic şi tipizat. Oricât de corecte ar fi cele spuse mai sus, reprezintă o imagine anemică despre descoperirea lui Dumnezeu, de vreme ce imobilitatea unor astfel de concepții ne face să pierdem din vedere parcursul dinamic al continuității istorice şi perspectiva eshatologică a evenimentelor mântuirii. Creația şi făpturile raționale ale lui Dumnezeu au un scop final către care merg. În drumul spre această țintă finală este prezent Dumnezeu cel revelat, *neapropiat* şi, în acelaşi timp, *apropiat* prin slava Lui, aşa cum s-a spus de mai multe ori în contexte asemănătoare. *Prezența lui Dumnezeu se realizează prin teofaniile Lui dătătoare de lumină.* Cei care se împărtăşesc de aceste energii cu încredere şi iubire către Cel ce dă viața înaintează în atmosfera vie a acestui parcurs continuu. De altfel, conform teologiei patristice, chiar şi după judecata finală şi biruința definitivă împotriva stricăciunii de orice fel din sânul Împărăției lui Dumnezeu, credincioşii sfinți duhovniceşte vor progresa duhovniceşte la nesfârşit. Prin urmare, descoperirea lui Dumnezeu ca o cunoaştere a tainelor creației şi ca dăruire a vieții este o continuă arătare a Lui prin slava Lui. Numai aşa, făpturile raționale Îl cunosc pe Dumnezeu, se mântuiesc din eşecurile lor şi se îndumnezeiesc împărtăşindu-se de atmosfera prezentă a energiilor Lui sfinte şi sfințitoare. *Viața* este Dumnezeu, *înstrăinarea* sau *moartea* este îndepărtarea de la energiile dumnezeieşti dătătoare de lumină. În acest punct atingem taina Satanei şi a legiunii diavolilor.

Se înțelege de la sine că această taină, care este legată de taina revelației dumnezeieşti şi a mântuirii, este localizată şi studiată în contextul *continuității istorice* a iconomiei dumnezeieşti, în parcursul eshatologic al creației şi al făpturilor raționale. Aici am să accentuez că nu există *tipuri statice* – aşa cum reiese din cele spuse de teologii scolastici şi de unii mai noi –, cum ar fi Vechiul Testament, care este închipuirea tipului

Noului Testament. În Vechiul Testament se *comentează* istoria comunității bisericești a lui Israil, unde Dumnezeu Se descoperă prin intermediul patriarhilor, al conducătorilor înțelepți și al proorocilor, iar descoperirea Lui în datele de atunci este întotdeauna *învățătură* și *dar de viață*. În aceeași *continuitate istorică* se întâmplă aceleași lucruri în evenimentele Noului Testament, cu alte cuvinte ale Bisericii lui Hristos Cuvântul Întrupat în această perioadă a istoriei iconomiei dumnezeiești. Întrucât această *continuitate istorică* este, evident, dinamică, cunoașterea în parte a tainelor creației și a prezenței dătătoare de lumină a lui Dumnezeu într-o anume etapă a istoriei se îmbogățește mai departe în etapele următoare, până când, o dată cu restaurarea definitivă a creației prin comuniunea cu Dumnezeu *față către față*, va începe *desăvârșirea la nesfârșit*. Ne dăm seama cu câtă precizie și claritate, prin intermediul enigmelor istoriei, îmbrățișează Părinții Bisericii erminia dinamică a evenimentelor *tainei mântuirii*. În acest curs dinamic al istoriei dumnezeiești iconomii, Satana cu diavolii luptă deznădăjduiți împotriva măreției slavei dumnezeiești. Este vorba, cu adevărat, de o tragedie cu dimensiuni cosmice.

Teologia patristică vorbește despre *tipuri* ale Vechiului și Noului Testament, dar prin prisma dinamicii *continuității istorice*. Vechiul Testament este *tipul* Noului Testament, iar acesta din urmă este *tipul* celor viitoare. Așadar, aceste *tipuri* nu pot fi în nici un chip înțelese static. Se găsesc pe aceeași coordonată a căii pe care merg creația și istoria. Viața viitoare nu înseamnă împietrire. Aceasta progresează la nesfârșit, conform Părinților teologi, care rămân fideli unei înțelegeri dinamice a evenimentelor mântuirii. Numai în felul acesta pot explica convingător *taina fărădelegii* prin raportare la *taina creației și a mântuirii*. Oricâte stadii, oricâte tipuri și oricâte faze ar găsi cineva în acest parcurs, nu se poate îndepărta de această *linie continuă* și de orizonturile atotcuprinzătoare ale istoriei dumnezeiești iconomii. Exact din această perspectivă, cele două Testamente sunt percepute ca două *Comentarii* deosebite ale evenimentelor

mântuitoare pe care le presupune revelația dumnezeiască. În acest context apar și eșecurile tragice ale omului, ulterioare revoltei voite a lui Lucifer și a îngerilor lui. În fața acestei revolte, prezența dumnezeiască este impunătoare și vindecătoare pentru toate făpturile care suferă și pentru cele care par a se fi adâncit la maximum în trufie și egoism.

CAPITOLUL II

CREAȚIA SUFERINDĂ

1. Începutul durerilor naşterii (*ἀρχὴ ὠδίνων*)

Omul este chemat să devină împreună-creator. Din cauza naturii lui create, transformabile, relative şi libere, acest lucru se realizează prin luptă. Este vorba de un adevăr pe care, din nefericire, unii teologi şi exegeți ai învățăturii creştine nu îl înțeleg corect, ajungând să prezinte un creştinism oarecum alienat, ca să nu spun insipid. Descoperirea lui Dumnezeu nu ne aşază însă într-o lume ideală, idealizată şi uşoară, plină de petreceri şi de plăceri ieftine, aşa cum, dimpotrivă, ar vrea mulți gânditori plini de naivitate. Ne aruncă într-o lume a unei creații în curs de desăvârşire, în plină desfăşurare a unei drame, care evident ascunde în sine purificare râvnită.

În această desfăşurare, când în paralel, când marginalizat şi, în cele din urmă, în lumea biruinței învierii lui Hristos cel răstignit, Satana şi legiunea diavolilor uneltesc şi se răzvrătesc

împotriva lucrării mântuirii. Aşa cum am spus deja, cercetătorii consemnează rolul oarecum inofensiv şi neutru al diavolului în evenimentele mântuitoare şi în teofaniile Vechiului Testament. E nevoie însă de multă atenţie, pentru a nu fi considerată fără importanţă prezenţa lui în istoria poporului ales. Diavolul este cel care îl amăgeşte pe David conducându-l la încălcarea poruncilor lui Dumnezeu[47]. Diavolul însuşi este ispititorul şi în acelaşi timp acuzatorul omului. Dar Dumnezeu, singurul Suveran încă din cartea Facerii şi până la ultimele cărţi ale Vechiului Testament, zdrobeşte continuu puterile haotice şi nihiliste, balaurii şi orice alt adversar – şi printre aceştia se numără evident şi Satana. În fine, stăpânirea deplină luminoasă a lui Dumnezeu nu lasă loc nici unui fel de dualism. Dumnezeu guvernează întreaga creaţie, care este exclusiv lucrarea Lui. Şi atunci când, mai târziu, în timpul lui Hristos, relaţiile dintre Dumnezeu şi Satana se acutizează şi *diavolii se cutremură*[48], predomină aceeaşi imagine a lui Dumnezeu. Oricât de dură pare confruntarea dintre Dumnezeu şi diavoli şi oricât de insuportabile par chinurile victimelor Satanei, Dumnezeu este jucătorul excepţional şi biruitorul îndreptăţit şi eliberatorul[49]. Nu există nici o stăpânire primară a Satanei[50], iar sufe-

---

[47] I Paralipomena 21, 1.

[48] Iacov 2, 19.

[49] Din punct de vedere istoric şi sociologic, pare corectă explicaţia cercetătorilor care consideră că demonologia predominantă în epoca literaturii apocaliptice şi a activităţii Mântuitorului Hristos – demonologie în care apare confruntarea neîndurătoare dintre Dumnezeu şi demoni – ar fi fost influenţată de opresiunilor dure şi inumane la care erau supuse popoarele înrobite. Această explicaţie are o foarte mică valoare, deoarece cea mai mare însemnătate este identificată în faptul că nu apare nici un fel de dualism obscur, ci numai puterea unică a Dumnezeului Creator – o credinţă foarte veche şi exprimată cu multă evidenţă în toate evenimentele mântuitoare ale Vechiului Testament. Astfel, superstiţiile şi ceremonialele satanice din epoca Noului Testament nu au absolut nici o legătură cu învăţătura extrem de clară a lui Hristos din Evanghelie, în timp ce superstiţiile şi ceremonialele satanice sunt pomenite în tradiţia rabinică, încărcată cu multe elemente străine. Vezi studiul excepţional al lui A.F. Duquesne, *Reflexion sur Satan en*

rința extremă a omului prins în mrejele bolilor prevestește zilele fericite ale izbăvirii și, de fapt, însăși venirea Împărăției lui Dumnezeu. Diavolii fug, alungați și înfrânți. Afirmațiile iudeilor cuprinși de panică cum că Hristos alungă și desființează puterile demonice prin puterea diavolului, a lui Beelzebul[51], evident nu pot fi luate în serios. Noua realitate, Împărăția lui Dumnezeu, înaintează biruitor, chiar dacă omul este încercat în continuare, ca victimă a diavolului. Izbăvirea finală este de acum o certitudine și omul se află deja în pragul lumii noi, care constituie, bineînțeles, o *continuitate istorică organică* a celei vechi.

În cazul de față nu este deloc întâmplător faptul că toate aceste rele prin care trec creația și oamenii înaintând către îmbucurătoarea Împărăție a lui Dumnezeu sunt reprezentate prin imaginea *nașterii* și numite caracteristic *durerile nașterii*. Marșul biruinței se săvârșește în *durerile nașterii și suferințe nespuse*. Prin urmare, este vorba, în cele din urmă de o *naștere fericită*, chiar dacă în spatele chinurilor dureroase ale omului se află Satana cu diavolii lui. Această imagine extrem de sugestivă a nașterii este regăsită într-o *continuitate* indestructibilă atât în textele biblice cât și cele patristice.

În capitolul al treilea al *Facerii*, în timp ce ispititorul, *începătorul răului - șarpele*, pare a fi ieșit biruitor, undeva la marginea istorisirii dramei, femeia ia asupra sa datoria grea de a

---

marge de la tradition Judéo-Chrétienne, în vol. *Satan, Etudes carmelitaines*, Brouwer, 1948, p. 173.

[50] Aici voi scoate din nou în evidență conținutul cu totul deosebit al învățăturii creștine. Conform Evangheliei, așadar, este exclus categoric orice dualism obscur, în care se regăsesc concepții înfricoșătoare despre Satana și fantome întunecoase care devorează trupuri și beau sânge – și toate acestea asociate libidoului erotic. Demonul întunecat, dacă nu poate înghiți trupuri străine, își mănâncă propria carne, recurgând la o autofagie obligată. Astfel de concepții au rodit și s-au dezvoltat mai târziu în cadrul maniheismului. Vezi H.C. Puech, *Le prince des ténèbres en son royaume*, în vol. *Satan*, p. 94-132.

[51] Luca 11, 14-23. Aici, Beelzebul se identifică cu Satana. Cuvântul provine de la *Baal-zebub* (stăpânul muștelor), care este numele unei zeități hananeice. Probabil este vorba de o parafrazare voită și jignitoare a numelui Baal-zebul (stăpânul stăpânilor).

aduce la viață copiii, pe noii oameni, *în dureri şi chinuri*. Orice am face, însă, aceste *dureri* şi *chinuri* cumplite ale naşterii sunt asociate uneia dintre cele mai mari bucurii ale lumii, care este naşterea unui om. Este vorba de biruința împotriva morții şi împotriva seminței diavoleşti, care aduce pervertire şi stricăciune vieții. Şi astfel, viața devine mai puternică decât Satana şi decât moartea. Impresionează spusele lui Hristos din Evanghelia după Ioan că femeia, atunci când naşte, trece prin chinuri insuportabile, însă după naştere le uită pe toate datorită *bucuriei* că s-a născut om pe lume[52]. Aceste cuvinte sunt, într-adevăr, esențiale şi extrem de cuprinzătoare. Am putea spune că sunt impregnate de tandrețe deosebită, şi pare să fie un răspuns la cele spuse în cartea Facerii despre tristețea insuportabilă şi supărarea femeii. În acelaşi timp, pare un răspuns şi la *atacul defăimător* al Satanei împotriva femeii. Prin aceste cuvinte se accentuează la maximum valoarea supremă a omului, din moment ce tristețea şi bucuria împreună – spre ruşinarea diavolilor – conduc la un eveniment de inegalabilă creație şi de fericire înălțătoare. Astfel, imaginea *naşterii* pe de-o parte micşorează tulburarea pe care o seamănă Satana, iar pe de altă parte împleteşte naşterea noilor oameni cu cea mai mare creație a istoriei. Această imagine predomină cea mai importantă descriere a dramei creației şi, se înțelege, a istoriei dumnezeieştii iconomii.

Această imagine a *naşterii* nu arată numai faptul că drumul nostru este însoțit de tristețe şi de bucurie, de chinuri şi de izbăvire, ci ne deschide şi calea către *pocăință*. De vreme ce se aşteaptă odihnă şi mântuire, atunci se întăreşte şi dorința întoarcerii pe calea lui Dumnezeu. Iar dorința întoarcerii determină pocăința.

---

[52] Facere 3, 16: „Înmulțindu-le îți voi înmulți durerile tale şi chinul tău; în dureri vei naşte copiii; atrasă vei fi de bărbatul tău şi el te va stăpâni". Ioan 16, 21: „Femeia, când e să nască, se întristează că i-a sosit ceasul; iar după ce naşte copilul nu-şi mai aduce aminte de suferință pentru bucuria că s-a născut om pe lume".

Tradiția bisericească nu semnalează numai faptul că *pocăința* se află la poarta Împărăției dumnezeiești, în timp ce Împărăția se apropie, dar și că pocăința era un drum deschis și drepților Vechiului Testament. Conform *Sinaxarului*, care se referă la pomenirea proorocului și împăratului David în Duminica după Nașterea lui Hristos, proorocul Natan a prevăzut că împăratul o să desfrâneze cu Batșeba, ucigându-l pe bărbatul acesteia, pe generalul Urie, și a vrut să preîntâmpine săvârșirea fărădelegii. Însă în drumul său diavolul a aruncat un mort, sfâșiat și gol. Proorocul era dator să-l îngroape. Astfel, întârziind, nu a mai ajuns la timp la David, care căzuse deja pe coborâșul alunecos al păcatului. Dar, după ce a fost certat de Natan, împăratul David s-a pocăit și a redevenit *prietenul lui Dumnezeu*. Prin urmare, întotdeauna rămâne vie *nădejdea* că, în ciuda tuturor relelor, a păcatelor, omul o să găsească prin pocăință, *bucuria* și *prietenia* cu Dumnezeu. Satana seamănă *deznădejdea*, dar *nădejdea* anulează negreșit influența satanică[53].

Fără îndoială, nu poate cineva să nu acorde o atenție deosebită celei mai dramatice faze a istoriei dumnezeieștii iconomii, pe care o reprezintă zilele amare ale sfârșitului, atunci când va fi și limpezirea finală și când, prin înfricoșătoare și greu de suportat rele, se va deschide ușa biruinței prin nimicirea definitivă a Satanei. Începutul acestui marș final incendiar este caracterizat de Evanghelia după Matei și de Evanghelia după Marcu drept *început al durerilor nașterii* (*ἀρχή ὠδίνων*)[54]. În textele celor trei evangheliști sinoptici,

---

[53] Nil Ascetul, PG 79, 288 B: „Deci a păcătui este omenește, dar a deznădăjdui este satanic și întru-totul distrugător (Nil Ascetul, PG 79,288B)". *Nădejdea*: Bine că ești și tu/Și hai să spun că m-ai uitat./Nimeni nu poate/Să-mi fure nădejdea/Pe care mi-ai dăruit-o numai tu./Bine că există și nădejdea;/Iubirea pierdută și deznădejdea/Nu ruinează inima mea;/Nici diavolul nu se apropie/Nici nu-mi strică sufletul. (Versurile aparțin autorului cărții, ca și toate celelalte poezii ce vor urma ai căror autori nu sunt menționați - n.tr.)

[54] Matei 24, 8-9: „Toate acestea sunt doar începutul durerilor nașterii. Atunci vă vor da pe voi la chinuri și vă vor ucide, și veți fi urâți de toate neamurile din pricina numelui Meu". Marcu 13, 8: „Vor fi cutremure pe alocuri și

dincolo de deosebirile şi interdependenţele identificate pe baza izvoarelor şi mărturiilor de *Formgeschichte* şi *Redactionsgeschichte*, linia directoare este clară: *război şi biruinţă asupra diavolilor, moarte pe cruce şi înviere*. Prin urmare, durerile naşterii sfârşesc în triumful biruinţei şi al stării paradisiace îmbucurătoare. Devine, aşadar, foarte clar de ce a fost aleasă imaginea expresivă a naşterii.

Aceeaşi imagine o foloseşte şi Apostolul Pavel referindu-se la *taina mântuirii* în legătură cu creaţia şi existenţa omului. Împlinirea lucrării de răscumpărare înseamnă eliberarea din stricăciune şi moarte, după care urmează iluminarea prin slava dumnezeiască. Această eliberare este o zămislire cu dureri şi suspine, marcată însă de aşteptarea nerăbdătoare şi de dorul neostoit după noua stare de viaţă. Legaţi între ei printr-un extrem de puternic resort, creaţia şi omul se îmbracă haina nestricăciunii şi a slavei. Această transfigurare se săvârşeşte printr-o naştere, prin parcurgerea unui drum dureros, lung dar, în final, izbăvitor.

Creaţia necuvântătoare, fără să aibă o voinţă liberă, a fost supusă stricăciunii şi deşertăciunii. Nu a fost ea de vină, dar a trebuit să-l urmeze în stricăciune şi moarte pe omul posesor al liberei determinări, de vreme ce legătura dintre creaţie şi om este strânsă şi organică. Creaţia este cel de-al doilea trup al omului. Astfel, amândouă suferă *durerile naşterii* şi aşteaptă izbăvirea cea slăvită[55].

---

foamete. Acestea sunt începutul durerilor naşterii". I Tes. 5, 3: „Atunci fără de veste va veni peste ei pieirea, precum durerea celei ce are în pântece, şi scăpare nu vor avea". Traducerea durerilor naşterii (ωδίνων) prin „lucruri îngrozitoare" (δεινών) pe care a ales-o Dinos Hristianopoulos este vădit greşită, pentru că nu mai face referire la imaginea naşterii. Cu alte cuvinte, această imagine nu este folosită întâmplător, nici evangheliştii nu vorbesc despre anumite lucruri înfricoşătoare; doresc negreşit să sublinieze că se va întâmpla acelaşi lucru care se întâmplă cu durerile femeii la naştere, care după naştere are o bucurie mare. Foarte reuşită este traducerea lui George Seferis care a consacrat expresia „durerea naşterii spre înviere".

[55] Rom. 8, 19-22: „Căci aşteptarea făpturii aşteaptă descoperirea lui Dumnezeu. Căci făptura a fost supusă deşertăciunii nu de voia ei, ci din pricina celui ce a supus-o, cu nădejde că şi această făptură se va elibera din

De altfel, acelaşi apostol transpune aceeaşi imagine a naşterii şi în existenţa omului, unde printr-un mod dramatic şi dureros se zămisleşte biruinţa împotriva lucrărilor Satanei, care sunt stricăciunea şi moartea. Printr-un limbaj tandru şi matern, adresându-se membrilor Bisericii pe care-i născuse el însuşi, Pavel le spune că *suferă durerile naşterii* ca Hristos *să ia chip* în ei. Într-adevăr, acest limbaj de o naturaleţe şi de un realism impresionante este revelatoriu[56].

Zămislire, şi dureroasă şi dorită, care aduce biruinţă împotriva ispitelor satanice, este orice *căutare* a lui Dumnezeu din partea omului, altfel spus orice căutarea a izbăvirii lui. Fie că este cineva ascet în pustie fie luptător în lume, întâlnirea cu Dumnezeu este o luptă grea, dar în acelaşi timp plăcută. Aflarea lui Dumnezeu şi rămânerea în El nu sunt lucruri care vin de la sine. Înaintează şi se îmbunătăţeşte cineva în acest joc al *căutării* numai în mediul darurilor sfinţitoare duhovniceşti. Lupta dintre Iacov şi Dumnezeu ne aduce în memoria o astfel de *căutare*[57].

Astfel, suferinţele şi încercările amare ale acestei lupte nu numai la nivel existenţial, dar şi istoric, nu sunt pur şi simplu anumite semne dureroase şi dincolo de aceasta nimic mai mult. Este vorba de zămislirea binelui, de ruperea legăturilor morţii, de eliberare, este vorba, deci, de dureri de naştere[58]. Moartea

---

robia stricăciunii spre libertatea slavei fiilor lui Dumnezeu. Căci ştim că până acum toată făptura suspină laolaltă şi suferă împreună durerile naşterii".

[56] Gal. 4, 18-19: „Bine este însă să râvniţi totdeauna binele, şi nu numai atunci când eu sunt de faţă la voi. O, copiii mei, pentru care sufăr iarăşi durerile naşterii, până ce Hristos va lua chip în voi!".

[57] Sf. Simeon Noul Teolog, SC 174, 16, 12-13: „Mă plimb şi ard căutând aici şi acolo, dar nicăieri nu aflu pe iubitul sufletului meu". (*Căutare*: Plângi, fratele meu, pustnic,/Te simt cum simt adâncurile sufletului meu./Nicăieri nu găseşti pe Dumnezeul tău/Dar sigur nu te-a uitat.//Şi tu, numai tu mă simţi, fratele tău./Oricât aş căuta iubirea mea,/Nu o întâlnesc nicăieri –/Ştiu că m-a uitat.)

[58] Fapte 2, 24: „Pe Care Dumnezeu L-a înviat din morţi, dezlegând durerile morţii (în text *ωδίνες του θανάτου* = durerile morţii ca cele ale naşterii), căci nu era cu putinţă ca să fie ţinut El de ea". Acest text ne aminteşte de spusele din rugăciunile parastasului: „Cel ce Te-ai coborât la iad şi ai dezlegat durerile

pe cruce nu poate fi înțeleasă separat, ca un eveniment dureros izolat, care se termină o dată cu terminarea durerilor. Ea este îngemănată cu Învierea. Crucea zămisleşte, cu alte cuvinte, învierea şi eliberarea. De aceea, expresia „durerile morții" (în text ὠδίνες τοῦ θανάτου, adică dureri ale morții ca cele ale naşterii – n.tr.) trimite la legăturile acestei înfricoşătoare puteri satanice, dar totodată sugerează faptul că *dezlegarea (ruperea) legăturilor* este rezultatul unei naşteri dureroase şi fericite în acelaşi timp, a naşterii mântuirii supreme. Hristos este Stăpânul tuturor şi, în definitiv, moartea nu poate stăpâni biruitoare asupra Lui. Hristos Mântuitorul le dăruieşte oamenilor această biruință împotriva înfricoşătorului vrăjmaş.

Apocalipsa Sfântului Ioan este, cu adevărat, cea mai dramatică carte a Sfintei Scripturi. Fiecare pagină este un strigăt de naştere, o naştere cumplit de dureroasă. De altfel, aşa cum am spus, această dramă seamănă mult cu primele capitole ale *Facerii*. Prin *cuvânt* şi *lumină* sunt zămislite şi se realizează *creația* şi *noua creație* (ἀναδημιουργία). Soarele şi luna împodobesc *femeia Apocalipsei*. Soarele îi este îmbrăcăminte luminoasă de jur-împrejur şi luna îi împodobeşte picioarele, iar pe cap are cununa celor douăsprezece stele. *Femeia ce suferă durerile naşterii* pentru rodirea mântuirii lumii înfruntă balaurul roşu care o urmăreşte, pentru a distruge pe toți şi pe toate[59]. Naştere, prigoană, pustiu, pedeapsa balaurului, toate trimit la biruința *luminii* împotriva *întunericului*. Este o biruință obținută prin

(ca cele ale naşterii – ὠδίνας, şi nu ὀδίνας) celor ferecați". Durerile pur şi simplu, ὀδίνας, în locul durerilor ca cele ale naşterii, ὠδίνας, este greşit. Această scriere a fost introdusă greşit şi în studiul lui N. Matsoukas *Taina celor ce au adormit cu sfințenie*, în *Grigorie Palama*, 69, 1986, p. 487. Această neglijență s-a produs dintr-o corectură greşită. Foarte probabil, corectomania corectorului revistei a dus la această schimbare. Aşa cum am spus, nu e vorba de simple dureri sau de lucruri înfricoşătoare, ci de dureri ca ale naşterii, care duc la un sfârşit fericit al dramei.

[59] Apoc. 12, 1-2: „Şi un semn mare s-a văzut în cer, o femeie înveşmântată cu soarele şi sub picioarele ei luna; şi pe capul ei o cunună cu douăsprezece stele. Şi avea în pântece (era însărcinată) şi striga chinuindu-se în durerile naşterii şi muncindu-se să nască".

durerile şi chinurile creaţiei asupra haosului şi dezintegrării. Aşadar, mântuirea lumii şi biruinţa zdrobitoare împotriva Satanei sunt asemenea unei naşteri neînchipuit de grele! Totuşi, oricât de multe greutăţi ar apărea în această dramă a *creaţiei din nou*, biruinţa şi bucuria zilei luminii se află la uşă.

Imaginile naşterii, care se regăsesc în textele Noului Testament, pornesc din cărţile Vechiului Testament. De altfel, din punct de vedere istoric şi teologic, ne găsim pe acelaşi traseu unitar pe care-l reprezintă istoria dumnezeieştii iconomii. Aşadar, unul dintre multele elemente şi exemple cuprinse în textele biblice, adică în aceste *Comentarii* prin excelenţă ale istoriei – care sunt Vechiul şi Noul Testament –, este această imagine extrem de sugestivă a naşterii care ne arată caracterul evoluţiei dramatice a creaţiei şi al nimicirii puterilor satanice prin *durerile naşterii*[60]. Este de la sine înţeles faptul că această imagine a naşterii se regăseşte constant şi în tradiţia bisericească ulterioară, aflată în continuitate neîntreruptă cu istoria precedentă. Nu este întâmplător faptul că Sfântul Vasile cel Mare, în *Hexaimeron*, folosind o formulă evoluată extrem de expresivă, vorbeşte despre o *creaţie care suferă durerile naşterii (ὠδίνουσα δημιουργία)*. Întreaga creaţie suferă durerile naşterii pentru a zămisli şi a da chip semineţelor creaţiei iniţiale[61]. De altfel, în conformitate cu această imagine a creaţiei, care suferă durerile naşterii, în *Hexaimeron*-ul lui, Sf. Grigorie de Nyssa

---

[60] Ps. 17, 5-6: „Cuprinsu-m-au durerile (*ὠδίνες*- dureri ca ale naşterii, sau ale naşterii) morţii şi pâraiele fărădelegii m-au tulburat foarte, durerile (iar aşi *ὠδίνες*) iadului m-au înconjurat". Regi II, 22, 6: „Durerile (*ὠδίνες*) morţii mă încătuşaseră şi eram prins de lanţurile morţii". Isaia 54, 1: „Veseleşte-te, cea stearpă, care nu naşti, dă glas şi strigă, cea care nu suferi durerile naşterii, căci mai mulţi sunt fiii celei din pustiu decât ai celei care are b ărbat". Ier. 30, 16: „Iată, precum vulturul îşi întinde aripile deasupra fortifica ţiilor ei şi va fi în ziua aceea inima puternicilor Idumeii ca şi inima femeii ce sufer ă durerile naşterii".

[61] Sf. Vasile cel Mare, *La Hexaimeron*, PG 29, 36 B: „Prin durere este naşterea tuturor din pricina puterii lăsate în aceasta de către creator, aşteptând la vremea potrivită ca prin porunca dumnezeiască să fie aduse la lumină roadele naşterii".

despre o evoluție măreață și explozivă a *întregului univers* și a *întregii umanități* datorată *principiilor seminale* pe care Dumnezeu le-a semănat inițial *împreună și deodată*. Astfel, prin prisma revelației lui Dumnezeu și a învățăturii creștine așa cum s-a cristalizat aceasta de-a lungul veacurilor, orice formă a răului în lume, într-o abordare extrem de antimaniheică, este o încercare dureroasă, care conduce însă la o naștere fericită. Am încercat să prezint acest lucru sub formă de roman, prin imagini sugestive simple - care pot deveni și simboluri mitice - în spațiul Europei occidentale, unde se zămislesc numeroase și necunoscute evoluții.[62].

Dacă examinează cineva cu atenție, pornind de la învățătura creștină, mobilul inițial al traseului omului, care l-a condus pe acesta pe drumul suferinței istorice, va constata că era întru totul potrivit cu firea lui și, prin urmare, bun și legitim. Chiar și *parcursul dureros* de după aceea, așa cum s-a mai spus, duce finalmente la restaurarea firii, în bucuria unei nașteri fericite. Începutul și sfârșitul se unesc într-un eveniment fericit. Care este însă mobilul inițial al parcursului istoric al omului? În conformitate cu zestrea naturii sale, făptura creată după chipul lui Dumnezeu *avea dorința și nădejdea de îndumnezeire*! Conform unei erminii extrem de sugestive și, în același timp, tradiționale, Sfântul Ioan Damaschin îl condamnă pe diavol pentru că a exploatat această aspirație a omului și l-a amăgit tocmai cu o astfel de dorință și nădejde[63]. Omul s-a grăbit să-și satisfacă această aspirație legitimă, dar fără *ascultare* și *răbdare*, premise absolut indispensabile pentru maturizarea deplină a

---

[62] N. Matsoukas, *Europa în durerile nașterii*, roman-trilogie: *Ieșirea, Pension Occidentul, Banchetul iubirii*, Tesalonic, 1988.

[63] Sf. Ioan Damaschin, *Către cei ce necinstesc sfintele icoane*, 3, 1, PG 131 A: „Este obișnuit diavolului și începătorului șarpe, adică diavolului, în multe feluri să războiască omul cel făcut după chipul lui Dumnezeu și prin cele vrăjmașe să-i pregătească acestuia moartea. Căci în mod direct dintru început i-a semănat acestuia nădejdea și dorința îndumnezeirii și prin aceasta l-a adus la moartea necuvântătoarelor și nu numai aceasta, ci l-a momit de multe ori cu plăceri rușinoase și irațională".

rodului desăvârşirii. Aşa s-a făcut pasul greşit care a dus la victoria aparentă a Satanei. Totuşi, acest eşec, cu îngrozitoarele lui consecinţe, a devenit punctul de început al unei zămisliri dureroase care să ducă la o naştere fericită. *Creaţia trece, astfel, prin durerile naşterii, dar aşteaptă întotdeauna fericitul rod al naşterii.*

***

Într-o uluitoare densitate de înţelesuri, al treilea capitol al Facerii, provenit din tradiţia (sursa) iahvistă[64], înfăţişează întreaga dramă a parcursului istoric al omului: şarpele (*şarpele-începătorul răului*, după erminia patristică ulterioară), ispitirile, cedarea, frica, goliciunea, chinurile naşterii şi durerile, condamnarea, exilul, uşa închisă a raiului, *nădejdea*. Oricât ar lipsi în istoria Vechiului Testament prezentarea războiului ulterior dintre Dumnezeu şi Satana, dintre om şi Satana, trebuie remarcat faptul că în capitolul al treilea din Facere, şarpele (după erminia teologică, Satana) joacă un rol principal la începutul drumului istoric al omului. Deşi este înşelat şi devine victima diavolului, omul nu are un rol pasiv, nici nu este lipsit de libertate.

Omul *a fost creat* ca să devină el însuşi *creator*, cu alte cuvinte *împreună-creator*. Creaţia îşi are drumul şi lupta ei. În primul rând, omul trebuie să învingă nimicul din care provine. Această biruinţă se săvârşeşte pe măsură ce primeşte viaţa de

---

[64] Autorul face trimitere la cunoscuta teorie a izvoarelor privind geneza cărţii Facerea. Problema nu este atât de importantă în contextul cărţii de faţă. Menţionarea sursei sau a tradiţiei este, însă, în duhul general al teologiei prof. N. Matsoukas, care departe de a se teme de istorie, găseşte în ea suportul unei abordării dinamice, proprii vieţii şi manifestărilor acestora. Oricum, prof. N. Matsoukas este de departe singurul dogmatist contemporan care îşi întemeiază discursul dogmatic aşa cum se cuvine pe cercetarea biblică, cu atenţie deosebită la adresa istoriei biblice şi la unitatea cuvântului biblic, depăşind în felul acesta maniera mult păgubitoare care se mai perpetuează încă a întemeierii discursului dogmatic exclusiv pe texte biblice, desprinse din context. (n.tr.)

la Creatorul cel necreat şi astfel poate să înfăptuiască lucrări creatoare. Negarea lui Dumnezeu înseamnă afectarea cu stricăciune a vieţii create, cel puţin până la un anumit punct, înseamnă, prin urmare, un mod de viaţă şi un comportament satanice. Omul Îl refuză pe Dumnezeu atunci când întrerupe *relaţia prietenească, de iubire şi doxologică* cu creatorul lui. Totuşi, ca să realizeze scopul creaţiei – sau, mai bine zis, al *împreună-creaţiei –, este aşezat între pomul vieţii şi pomul cunoştinţei binelui şi răului (a cea ce este viclean)*. Întreruperea *relaţiei doxologice* cu Dumnezeu înseamnă îndepărtarea de primul pom şi întoarcerea către al doilea, adică *neascultare* faţă de Dumnezeu şi *ascultare* faţă de diavol.

După erminia teologică, gustul fructului cunoştinţei binelui şi răului (a vicleniei) nu este nimic altceva decât cunoaşterea naturii omeneşti, cu alte cuvinte a *caracterului creat* al acesteia. Pentru cei ce au ajuns la un grad de desăvârşire şi maturitate, această cunoaştere – aşa cum accentuează cu tărie Sfântul Ioan Damaschin – nu conduce la pervertire şi la stricăciunea naturii noastre, adică la rău. Totuşi, la cei care sunt nedesăvârşiţi, imaturi şi grăbiţi, ea conduce la devieri, adică la neascultare, în care caz, în locul lui Dumnezeu ei îşi aşază idolul lor! Prin urmare, căderea omului a fost şi este însăşi calea satanică a pierderii lui Dumnezeu. În consecinţă, omul este înzestrat cu posibilitatea îndreptării libere în direcţia binelui (a dezvoltării şi împlinirii lui) şi în direcţia răului (a întârzierii şi pervertirii). Astfel, cunoaşterea binelui şi a răului nu s-a făcut automat, impusă de legea naturii, sau mecanic, ci prin iniţiativă şi hotărâre. Adevărul acesta se vede clar în descrierea dramatică a păcatului strămoşesc, care se face în cuvinte puţine dar extrem de vii, în capitolul al treilea al Facerii, cu toate elementele profunde ale unei descrieri mitice.

Totuşi, căderea omului – cu alte cuvinte, săvârşirea *păcatului strămoşesc* – nu este atribuită numai posibilităţii libere a primilor oameni de a deveni asemenea lui Dumnezeu sau de a-L refuza pe Dumnezeu şi, împreună cu Acesta, însăşi spo-

rirea lor duhovnicească. Omul este victima unei alte puteri, care mai târziu, în Sfânta Scriptură şi în teologie, va fi identificată cu căpetenia diavolilor, adică Diavolul. În textul capitolului al treilea din *Facere* se foloseşte un arhetip mitic de bază, care devine simbolul unui adevăr: este vorba de şarpele care i-a păcălit pe Eva şi pe Adam. (În cazul de faţă, în descrierea parabolică predomină dreptul androcratic. Autorul descrierii nu ar fi putut să folosească altă formă în acea epocă. Este creat primul Adam şi Eva este prima care cade în ispita diavolească).

Şarpele vorbeşte cu Eva în rai. Acest arhetip mitic exprimă sugestiv dramatismul răului, pe care oamenii îl săvârşesc după discuţii în gând şi după oarecare luptă şi apărare în faţa puterii stricătoare de viaţă, în faţa influenţei satanice. Şarpele, ca şi conştiinţa omenească, denaturează realitatea. Îi spune Evei să-i explice pentru ce motiv Dumnezeu le-a interzis să guste din fructele raiului. Apărându-se, Eva vrea să înlăture denaturarea adevărului şi corectează părerea vicleană pe care o formulează şarpele. Singurul fruct oprit este acela care provine din *pomul morţii*, adică din pomul cunoştinţei binelui şi răului. Avertismentul lui Dumnezeu este clar: prin mâncarea fructului moartea va invada. (După erminia teologică, nu numai moartea biologică, ci şi puterea aducătoare de stricăciune afectează, ridiculizează sau anulează orice sens, chiar şi bucuria creatoare a vieţii). În faţa apărării Evei faţă de minciuna diavolului, atacul şarpelui devine mai puternic şi mult mai hotărât. Minciuna devine mult mai mare şi, astfel, mai credibilă şi mai atrăgătoare (de atunci, aceasta reprezintă o strategie permanentă a oricărei propagande pervertitoare şi satanice). Şarpele îi aduce la cunoştinţă Evei faptul că nu are de ce să se teamă şi nu există nici un pericol de moarte. Foarte simplu, fructul pomului poate să-i facă dumnezei, pentru că vor cunoaşte binele şi răul. Ispita devine presantă şi atractivă. De altfel, *aspiraţia spre îndumnezeire este sădită în om*, lucru care este un dar de la Creator, şi tocmai acest dar a fost exploatat de

către ispititor. Astfel, *egalitatea cu Dumnezeu* devine foarte provocatoare în ochii Evei şi fructul interzis ia un veşmânt de o frumuseţe neobişnuită. Eva rupe fără ezitare fructul, mănâncă şi îi dă şi lui Adam. Ochii protopărinţilor se deschid, cu adevărat, spre alte orizonturi! Înţeleg că sunt fiinţe create, stricăcioase, muritoare şi uşor de cucerit. (Aşa cum am spus, după erminia teologică, gustarea fructului este însăşi gustarea sau experienţa naturii umane create nu numai în ceea ce priveşte posibilităţile ei creatoare, dar şi realitatea *goliciunii* şi a *morţii*, care o cuprinsese deja). Primejdiile care ameninţă existenţa omului se află la tot pasul într-un mediu cu adevărat neospitalier. Cu toate acestea, protopărinţii trebuie să-şi acopere *goliciunea*. Cos foi de smochin şi, făcându-şi acoperăminte provizorii, încearcă să-şi protejeze trupurile de stricăciune, moarte şi ruşine. *Omul care este nesigur şi înfricoşat se ruşinează.*

Aspiraţia spre îndumnezeire sau *egalitatea cu Dumnezeu*, *rezistenţa în faţa ispitei*, *căderea*, *neascultarea*, *mâncarea fructului oprit* sau *cunoaşterea faptului că sunt creaţi*, cu *consecinţele pozitive şi negative ce decurg din acesta*, *goliciunea*, *perspectiva morţii*, *alcătuiesc prima scenă a dramei căderii omului*. Acest eşec al protopărinţilor, adică acest dureros pas greşit, nu priveşte numai încălcarea unei legi, ci alegerea între viaţă şi moarte. Totuşi, chiar şi în starea dezastruoasă pe care o presupune această atitudine greşită, stăpân este tot Dumnezeu. Astfel acest rău, oricât de dureros ar fi, de la început pare a fi asimilat durerilor unei naşteri şi trimite la drumul istoric plin de *dureri şi de chinuri* dătătoare de speranţă. Prin urmare, ascunde în străfunduri lumina nădejdii.

2. Nihilismul şi înstrăinarea

Învăţătura şi vindecările minunate săvârşite de Hristos, potrivit mai ales evangheliştilor sinoptici, vestesc biruinţa finală asupra Satanei şi a lucrărilor lui corupătoare. O dată cu această

biruință începe progresiv dezlegarea dramei: creația și omul înaintează spre eliberarea mult dorită din legăturile stricăciunii și ale morții, care anulează în fiecare clipă sensul vieții. Astfel, la această eliberare, care este darul lui Hristos, participă și omul prin *pocăință* și *credință* față de dătătorul vieții. Așa cum, *prin ascultarea liberă*, omul s-a alăturat Satanei, tot așa, prin același fel de *ascultare*, se eliberează de acesta numai dacă se alătură lui Hristos și lucrării Lui. În cazul de față, învățătura patristică este foarte clară. Diavolul a făcut din om o victimă a sa, războindu-se cu *creația* și încercând să o anuleze, cu alte cuvinte să o conducă la *stricăciune*. Însă chiar dacă omul este victima diavolului, totuși, și el se complace, consimte cu atitudinea diavolească și se îndepărtează de la dătătorul de viață. În cele din urmă, chiar dacă Dumnezeu îngăduie aceste rele provocate de alegerea omului, nu permite ca ființele să sfârșească în dispariție și inexistență[65]. În orice situație Dumnezeu este „jucătorul" excepțional, cel care controlează desfășurarea lucrurilor!

Suntem datori să amintim continuu faptul că *neascultarea omului* față de porunca dumnezeiască și, în același timp, și față de prezența harului dumnezeiesc nu reprezintă numai încălcarea unei legi morale, ci este vorba de o alegere a unui mod de viață și a unui comportament care perverteşte însăşi natura

---

[65] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Către Talasie despre diferite nelămuriri*, PG 90, 644 B-C: „Căci așteptând diavolul să se facă natura omului părtașă la dispariția în neființă, s-a luptat să-l arate pe om călcător al poruncii dumnezeiești". *Mistagogia*, PG 91, 668 B: „Și erau în pericol să cadă din însăși existența lor în inexistență, despărțindu-se de Dumnezeu". *Capetele despre iubire*, PG 90, 1025 BC: „Și de aceea este și pururi va fi susținut de puterea care ține pe toate, chiar dacă are în fața lui neființa, așa cum s-a spus, ca una ce este adusă la existență din neființă și întru voința Lui stă și existența și inexistența". Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numele dumnezeiești*, PG 3, 897 B: „Nu lasă Dumnezeu făpturile să cadă în neființă". Sf. Atanasie cel Mare, *Împotriva Arienilor*, 1, 7, PG 26, 25 A: „Căci îndepărtându-se de la Cuvântul lui Dumnezeu cel ce este și creându-și lor înșiși pe cel ce nu este, către nimic au căzut".

umană. *Prin neascultare se produce alienarea naturii umane*[66]. Cu alte cuvinte, trebuie să percepem această problemă explicând-o printr-o *terminologie medicală*, şi nu *morală*. Păcatul strămoşesc este o încălcare a vieţii, o cădere, un eşec şi o pierdere a lui Dumnezeu. Pierderea lui Dumnezeu priveşte totuşi drumul către desăvârşire şi nu celelalte daruri ale prezenţei dumnezeieşti. *Una este pierderea raiului şi altceva pierderea lui Dumnezeu Însuşi.* Arhetipul mitic al căderii este prezent atât în descrierea biblică, cât şi în erminia patristică a păcatului strămoşesc. Într-o poezie demnă de admirat, Kavafis combină imaginea haldeică cu învăţătura creştină.

Oricât de înfricoşătoare ar fi stăpânirea diavolului[67] şi oricât de impunătoare ar fi *înstrăinarea* naturii umane şi oricât de cutremurătoare ar fi consecinţele bolii păcatului, mai există încă loc pentru libertate în om, pentru optimism, pentru perspectiva eshatologică a unei biruinţe sigure. Şi, negreşit, influenţa satanică şi lucrarea omului se întâlnesc aproape de pe poziţii egale. Astfel, Satana devine văzut sau chiar existent în chip real nu ca o persoană cu putere proprie, care poate conduce omul şi istoria, ci mai curând în relaţiile interumane şi în orice fel de manifestări sociale satanomorfe. Cu alte cuvinte, satane şi diavoli sunt de regulă oameni ca fiinţe satanomorfe. Acest lucru este condamnat într-un mod extrem de categoric în viaţa şi teologia Bisericii Ortodoxe.

Deci, de vreme ce se află în afara energiei îndumnezeitoare şi a slavei lui Dumnezeu, diavolii nu pot fi prezenţi pretutindeni, nici să creeze ceva *din nefiinţă*. Ispita afectează gândul bun, întunecă mintea omului şi creează fantasme ido-

---

[66] Sf. Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, 15, 35, PG 32, 128 C: „Iconomia lui Dumnezeu şi a Mântuitorului nostru pentru om este ridicarea acestuia din cădere şi readucerea lui la Dumnezeu (εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ) din înstrăinarea care s-a făcut din pricina neascultării.

[67] I Petru 5, 8: „Fiţi treji, privegheaţi. Potrivnicul vostru diavolul umblă ca un leu răcnind, căutând pe cine să înghită". Această linie este comună în toate cărţile Noului Testament şi în toate textele liturgice şi teologice ulterioare.

leşti. În biografia Sfântului Antonie cel Mare, Sfântul Atanasie cel Mare vorbeşte în multe locuri despre închipuirile imaginației celor ispitiți. Aceste închipuiri îi determină pe cei ispitiți să creadă că se luptă cu făpturi monstruoase. Este vorba de o *fiziologie* a rațiunii şi a minții şi totodată de o patologie. Descrierile sunt palpitante şi realiste. După douăzeci de ani de asceză şi lupte crâncene, spre deosebire de cei biruiți de ispite, Sfântul Antonie *este chivernisit de rațiune*. Adevăratul ascet – şi fiecare creştin în parte – nu se înspăimântă în fața închipuirilor idoleşti, a schimbărilor de chip şi a imitațiilor diavolilor, deoarece toate acestea sunt *nimicul* spre care doreşte diavolul să conducă creația. Cel care are însă puterea dumnezeiască alungă şi risipeşte aceste închipuiri satanice[68].

Prin urmare, chiar dacă sunt mulți cei *demonizați*, aceasta nu înseamnă că diavolii locuiesc înăuntrul lor, nici că diavolii îi poartă de colo-colo! Adevărul acesta este descris foarte convingător în capodopera lui Dostoievski *Demonii*. Verhoveski, Kirilov, Sigailov, Stavroghin şi alții sunt *demonizați* nu din cauză că locuiesc demonii înăuntrul lor, nici pentru gândurile lor, ci pentru faptele lor distrugătoare în detrimentul propriei lor existențe şi a semenilor lor. Dinamismul expresiv al povestirii convinge cititorul despre *demonismul* lui Stavroghin, chiar şi atunci când, fără nici un motiv, îl apucă de nas pe Gaganov şi îl trage sălbatic de colo-colo sau atunci când muşcă fără pricină urechea lui Ivan Osipovici! De altfel, cele patru romane celebre ale lui Dostoievski – *Crimă şi pedeapsă, Idiotul, Demonii*

---

[68] Sf. Atanasie cel Mare, *Viața şi petrecerea cuviosului nostru Părinte Antonie*, PG 26, 857 A: „Şi era locul drept plin de închipuirea leilor, urşilor, leoparzilor, taurilor şi şerpilor…". 860 A: „Şi iarăşi vrăjmaşul, văzând nevoința lui şi vrând să o împiedice, i-a pus pe cale o închipuire a unui disc mare de argint". 861 A: „Iarăşi venind pe cale, a văzut o închipuire a unui aur adevărat aruncat pe drum". Aici este vorba de ceva care trebuie neapărat consemnat. Pustnicul a văzut un aur adevărat. Acesta nu era totuşi o fantezie idolească a diavolului, ci aparținea unui iubitor de arginți. Nici chiar acest lucru nu l-a înfricoşat pe pustnic. Vezi 865-877 A: „Căci nouă credincioşilor nu trebuie să ne fie frică de fanteziile acestuia". Aceste descrieri sunt foarte interesante şi pot să ocupe un loc important în patologia modernă.

și Frații Karamazov – au o foarte mare importanță pentru studiul despre Satana și demonism. Este foarte greu să așezi acestea romane în ordinea importanței lor. Toate patru sunt la limita de sus. Cu toate acestea, personal, aș prefera romanul *Idiotul*. Este vorba aici de o *renunțare* totală față de orice tendință de dominare egoistă și de o căutare a *frumuseții*, singura în măsură să salveze lumea din stricăciunea puterilor satanice, adică din obișnuințele autodistrugătoare ale omului. *Cele trei lumini ale Dumnezeirii celei în Treime nu sunt altceva decât frumusețe nemăsurată.*

În acest roman deosebit, *Idiotul*, *renunțarea* la orice fel de egoism și suspinul pentru frumusețea izbăvitoare devin cauzele unei puternice nădejdi. Într-o discuție cu tovarășii săi, prințul Mîșkin, adică idiotul din roman, susține că în epocile mai vechi chiar și cei mai groaznici criminali aveau mustrări de conștiință și puteau să se pocăiască de crimele lor. În epoca noastră, spune el, conștiința a fost pervertită atât de profund de demonism, încât oamenii care păcătuiesc și săvârșesc crime nu mai simt nici măcar o urmă de mustrare a conștiinței. *Săvârșesc crima de dragul crimei*! În conexiune cu această afirmație se află și afirmația unui alt participant la discuție, Lebedev, care povestește o întâmplare înfricoșătoare și extrem de impresionantă din Evul Mediu apusean. În timpul unei foamete îndelungate, spune acesta, un om a mâncat șaizeci de călugări și șase copii! Și, deși fapta lui a reușit să treacă neobservată, într-un sfârșit mustrările de conștiință l-au determinat să se predea! Prin această caricatură, Dostoievski reușește pe de-o parte să întărească argumentul lui Mîșkin, iar pe de alta să arate că morala Evului Mediu era superioară față de cea a secolului al XIX–lea atât în Europa occidentală cât și în Rusia!

Acest paradox ascunde în sine mult adevăr. Istoria ne convinge până la un punct sau chiar mai mult decât atât că nihilismul conștiințelor, în paralel cu binele, are și el o dinamică continuă. Răul, care este numai pervertire a lucrurilor bune, se asprește în evoluția lui. Fără nici o urmă de mani-

heism, căci teologia ortodoxă este puternic antimaniheică, am putea spune că o astfel de părere nu ne face să predăm armele în fața demonilor. *Biruința binelui este întotdeauna pe cale și bate la ușă*. Înăsprirea răului este urmată pas cu pas de binele atotstăpânitor, chiar dacă nu face zgomot și nu impresionează. Ce s-ar putea spune astăzi despre faptul că milioane de oameni se nevoiesc sau sunt în sărăcie sau mor de foame, în timp ce o mică parte dintre oameni beneficiază de bunurile și confortul civilizației cu o risipă provocatoare?[69] Și toate acestea beneficiind de o programare tehnocrată ipocrită, asociată indispensabil cu înarmarea. Și multe altele s-ar putea spune pentru îndreptățirea Evului Mediu, cel puțin așa cum a vrut și Dostoievski. Totuși, trebuie să observăm că în ciuda tuturor nu ne părăsește nădejdea, putere invincibilă care ne duce în viitor.

De-o parte nihilismul satanic, iar de cealaltă parte tresărirea nădejdii puternice. Credinciosul știe foarte bine că nihilismul este un balon care odată se va sparge. Este într-adevăr nimic, în ciuda durerii înstrăinării pe care o produce. Chiar și Kafka, prin cunoscutele lui opere, în special prin *Procesul*, unde predomină lumea de coșmar a nihilismului și a impasului, lasă pe undeva loc unor raze de speranță. Începutul romanului însă este genial: „În mod sigur, cineva îl calomniase pe Josef K., deoarece fără să facă ceva rău, într-o dimineață l-au arestat". Este vorba de legăturile satanice ale nihilismului, în care suntem prinși de la naștere, fără să știm motivul. Într-un astfel de labirint kafkian de coșmar se află uneori acela care încontinuu întreabă cu agonie și vrea să audă vocea lui Dumnezeu.

Însă puterea satanică nu stăpânește niciodată în mod absolut. Nici un impas și nici o lume de coșmar nu închid ușa raiului, adică a unei noi lumi ce va să vină, a Împărăției dumnezeiești. Și aceasta pentru că diavolii au fost învinși. Întotdeauna au fost învinși înaintea lui Dumnezeu, numai că pentru înălțarea progresivă a creației este nevoie de acest parcurs.

---

[69] I Tim. 6, 8: „Având hrană și acoperământ, ne vom mulțumi cu acestea".

Făpturile împreună cu întreaga creație înaintează spre un scop final. Drumul este un urcuș anevoios. De aici și impasul și lumea de coșmar ale lui Kafka și cerința găsirii unei soluții la această dramă. De altfel, și experiența istorică comună ne spune că, în contextul răutății lucrurilor și a evenimentelor, inteligența omenească și în principal sensibilitatea se zbat permanent pentru orice ușurare. Până la decapitarea lui – la Paris, în 1836 –, un criminal înfiorător, P.F. Lacenaire, Îl căuta pe Dumnezeu, vrând să creadă în El, deoarece îi era rușine să fie numai materie. Am putea spune că Lacenaire și cei asemenea lui sunt criminali la care conștiința nu s-a pervertit în totalitate – ceea ce nu se întâmplă cu eroii demonizați ai lui Dostoievski. De altfel, capodoperele sale, la care ne-am referit mai sus, au fost scrise la sfârșitul secolului al XIX-lea.

***

Atât diavolii cât și oamenii rătăciți se află într-o lume ruptă în două: cea sensibilă și cea inteligibilă – cu alte cuvinte, în materie și spirit. Cele cerești și cele pământești sunt acum despărțite și se unesc foarte greu după întreruperea relației doxologice și iubitoare cu Dumnezeu. Această întrerupere înseamnă pentru om și întreruperea relației cu semenii lui, și invers. Unirea dintre cele cerești și cele pământești, dintre cele sensibile și cele inteligibile este dorită și realizată de rugăciunea *Tatăl nostru*: „Precum în cer, așa și pe pământ". Chiar dacă sunt ființe inteligibile, diavolii nu mențin relația armonică exprimată în unirea dintre cer și pământ, cele sensibile și cele inteligibile, relație pe care o au ceilalți îngeri. *Cerul a devenit un prieten îndepărtat și pământul rămâne singur*. Este vorba de o consecință a cunoașterii binelui și răului, adică a cunoașterii naturii noastre create. Acest lucru se vede clar în relatarea capitolului al treilea al *Facerii*. De vreme ce s-a întrerupt relația doxologică, prezența lui Dumnezeu devine frică și presiune. Protopărinții pierd calea către țelul final. Cu alte cuvinte, pă-

catul strămoşesc a provenit din alegerea între două căi: *calea prin slăvirea şi cunoaşterea nemijlocită a lui Dumnezeu* sau *calea prin cunoaşterea morţii şi a vieţii, cu alte cuvinte a realităţii create.* Protopărinţii au ales cea de-a doua cale. Fără întârziere şi ca o consecinţă imediată apare elementul primordial al oricărui eşec: *frica*. Astfel, în amurg, atunci când se lasă umbrele nopţii, protopărinţii aud paşii lui Dumnezeu. Înfricoşaţi şi ruşinaţi, ei se ascund. Însă Dumnezeu îl cheamă pe Adam. După zgomotul paşilor, în urechile lor răsună o voce. Adam se justifică, spunând că frica l-a obligat să se ascundă, deoarece este gol. Răspunsul lui Dumnezeu este cutremurător şi relevant. Îl întreabă, deci, dacă nu cumva a mâncat din fructul oprit. După această întrebare, protopărinţii, începând cu Adam, se apără încercând să transfere responsabilitatea pe seama altcuiva. Adam aruncă responsabilitatea greşelii asupra Evei, iar Eva acuză şarpele.

Consecinţele căderii sunt imediate. Protopărinţii pierd viaţa bunătăţilor viitoare pe care ar fi dobândit-o prin cunoaşterea nemijlocită a lui Dumnezeu, şi în felul acesta ies din rai. Dumnezeu transferă consecinţele noii vieţi în sarcina capacităţilor naturii create. Consecinţele căderii sunt considerate autopedepse. Bărbatul şi femeia se vor lupta din greu, într-un mediu înconjurător de acum neospitalier, ca să-şi susţină viaţa. Sudoare, efort, muncă obositoare, *dureri ca de naştere* şi *chinuri* şi, în sfârşit, întoarcerea în pământ. Omul pierde raiul.

Cu toate acestea, atunci când dramatismul povestirii atinge apogeul, apar micile licăriri de speranţă datorate promisiunii dumnezeieşti. Fireşte, omul este izgonit din rai, însă nu pare să piardă totul. Întâi de toate este pedepsit şarpele şi după aceea este anunţat războiul crunt dintre acesta şi urmaşii femeii. Aici descrierea arată clar că şarpele este un arhetip mitic şi că în spatele lui se află o putere contrară lui Dumnezeu, adică Satana. În cele din urmă, toate arată că omul va răsturna împărăţia şarpelui. În atmosfera celei mai dureroase faze ale dramei iese la suprafaţă un puternic şi mângâietor accent al

speranței, care vrea să spună că în cele din urmă biruitori vor fi urmașii femeii. (Tradiția bisericească, tâlcuind acest text în felul ei, îl numește *Protoevanghelie*, fără să ceară permisiunea veterotestamentiștilor moderni!) Pierzând raiul, omul păşeşte spre *nihilism* şi *înstrăinare*, dar nu pierde totul. Este vorba de un eşec tragic, care totuşi nu pare să fie definitiv.

Această descriere din capitolul al treilea al *Facerii* este cutremurătoare, simplă, vie şi revelatoare. După acest eşec, libertatea omului se luptă pentru validarea vieții, persoanei şi creativității. Nu se luptă numai pentru a reuşi opere mari şi creatoare, ci şi pentru a respinge puterile diavoleşti, adică puterile distrugătoare şi autodistrugătoare, care sunt simbolizate de arhetipul şarpelui. Astfel, în această descriere se revelează: 1) natura omului în limitele şi posibilitățile ei, 2) natura demonismului şi influența lui asupra omului, 3) libertatea şi promovarea persoanei umane, 4) felul şi rezultatele relației dintre Dumnezeu şi om. Toate acestea se raportează direct la starea de *nihilism* şi *înstrăinare*, o stare care caracterizează fiecare epocă a istoriei. Totuşi, evenimentele istorice au o dinamică ce face ca aceste manifestări nihiliste sau satanice să se înăspreasscă din când în când. Chiar dacă relaxarea este totdeauna un tovarăş indispensabil, înăsprirea manifestărilor satanice rămâne o realitate de necontestat. Însă, în mod paradoxal, cu cât se înăspreşte *taina fărădelegii*, cu atât renaşte mai impunătoare nădejdea. În acelaşi timp, omul frământat caută din ce în ce mai insistent modalități de a reacționa împotriva pericolelor care îl amenință. Astfel, de multe ori răul acesta accentuat, cu influențele pervertitoare ale *nimicului* şi cu continuele traume ale păcatului, devine mobilul unei treziri duhovniceşti. Poate nu este întâmplător faptul că păcatul strămoşesc şi creația merg împreună.

3. Omorârea lui Dumnezeu

Este cunoscută filozofia despre moartea lui Dumnezeu, promovată la început de Hegel şi Nietzsche şi care a împrumutat cu timpul diferite nuanţe cu conţinut moral şi metafizic. Mulţi susţin că această filozofie este o negaţie teoretică a unei concepţii greşite, antropomorfe şi scolastice despre Dumnezeu, dezvoltată în Apus, şi nimic mai mult. Totuşi, acest fenomen are rădăcini profunde[70]. În adâncurile civilizaţiei moderne s-a săvârşit *deicidul* (omorârea lui Dumnezeu), care înseamnă *comportament diabolic*, cu alte cuvinte atitudinea distrugătoare a omului faţă de semenul său, faţă de sine şi faţă de al doilea trup al său, care este mediul înconjurător. *Noi toţi, înrăiţi, putem deveni omorâtorii lui Dumnezeu*[71]. Trebuie să ştim, de asemenea, că *omorârea lui Dumnezeu* înseamnă în acelaşi timp şi *genocid* sau *fratricid*, dar şi invers: *fratricidul* înseamnă *deicid*. Din punct de vedere funcţional, relaţia este cu dublu sens, exact cum se întâmplă şi cu iubirea de Dumnezeu. Atunci când Îl iubeşti pe Dumnezeu, îl iubeşti şi pe fratele tău, şi atunci când îl iubeşti pe fratele tău Îl iubeşti şi pe Dumnezeu. Nici o concepţie nu

---

[70] Sf. Maxim Mărturisitorul vorbeşte, deja, despre *ucigaşii lui Dumnezeu*, vrând să ne spună că deicidul nu este o simplă exclusivitate catafatică, aşa încât să-L gândim pe Dumnezeu numai prin reprezentări create, ci o ataşare faţă de amăgirile idoleşti ale creaţiei. *Despre diferite nelămuriri (Ambigua)*, PG 91, 1129 C: „Şi către Cuvântul-Raţiunea însăşi să urcăm negrăit prin puterea Duhului de la literă şi de la cele văzute, şi să nu ni se întâmple să ascundem prin afirmare ceea ce se vede, pentru ca să nu devenim şi noi omorâtori ai Cuvântului, închinându-ne păgâneşte zidirii în locul Ziditorului şi crezând că nu este mai presus de cele văzute". N. Matsoukas, *Lumea, omul, comuniunea după Maxim Mărturisitorul*, Atena, 1980, p. 195.

[71] Numai prin prisma unui astfel de adevăr putem înţelege că exprimările dure ale textelor liturgice care se referă la evrei şi la Iuda îi privesc pe toţi oamenii, când aceştia participă la fapte satanice, cum ar fi *omorârea lui Dumnezeu* şi *trădarea*. Auzind cineva aceste expresii simte simpatie cu străpungerea inimii pentru evrei şi pentru Iuda, fără să se excludă pe sine. Altfel, se transformă într-un ipocrit trufaş. De aceea cred că aceste locuri trebuie să fie schimbate puţin.

poate anula această *reciprocitate funcțională*. În cazul de față, cuvântul Evangheliei este tăios și limpede[72].

De altfel, geniul lui Dostoievski a lăsat umanității romanul *Frații Karamazov*, care, după Evanghelii și textele patristice, a oferit lumii o analiză a *deicidului* de o originalitate intangibilă. Demonismul capătă o încărcătură extremă. Omorârea lui Dumnezeu nu o săvârșește unul singur, ci e o crimă colectivă! Fiecare acționează în felul lui, cu o individualitate organică față de rezultatul colectiv. Participă: Karamazov tatăl (imaginea tatălui sadic, pe care o închipuie și o atribuie lui Dumnezeu toți demonizații), fiii lui, Ivan și Mitea, vampira și exploziva Gruşenka, pe care o revendică Karamazov tatăl și fiul lui, Mitea, Smerdiakov, slujitorul epileptic, doamna Hohlakova (care nu îi împrumută lui Mitea trei mii de ruble) și însuși procurorul, (care îi influențează pe judecători și jurați în timp ce analizează logica satanică a crimei lui Smerdiakov, atribuind-o nevinovatului Mitea, așa cum a vrut și a plănuit adevăratul criminal al lui Karamazov tatăl. Este vorba de o interdependență înspăimântătoare a eroilor în pânza unui păianjen satanic.

Revoltatul prin excelență și omorâtorul lui Dumnezeu, Ivan Karamazov, își dezvoltă în fața lui Alioșa teoria despre moartea lui Dumnezeu. În cazul de față, deicidul nu este altceva decât atribuirea lui Dumnezeu Tatăl a unor însușiri ale naturii umane bolnave. Sadismul tatălui, adică un simptom înfricoșător al egocentrismului și dorinței de dominare a omului, este atribuit lui Dumnezeu. Pentru a fi convingător, Ivan Karamazov pomenește poemul lui Nekrasov despre căluțul sărman pe care stăpânul său beat îl biciuiește fără milă, până când se prăbușește sub povara grea, privindu-și stăpânul cu ochii înlăcrimați, dar plini de noblețe. Cu aceeași duritate sunt biciuiți copiii mici, băieți și fete, de către părinți lor. Aceste existențe

---

[72] I Ioan 4, 20: „Dacă cineva spune că iubește pe Dumnezeu și pe fratele său îl urăște, este mincinos. Căci cel ce nu iubește pe fratele său, pe care l-a văzut, cum poate iubi pe Dumnezeu, pe care nu L-a văzut?".

nevinovate suferă chinuri nesfârşite în faţa unui Dumnezeu Tatăl care tace. Ivan adaugă că el însuşi nu ar accepta sub nici un chip martiriul unei astfel de făpturi, chiar dacă acesta s-ar face pentru fericirea întregii umanităţi. Refuză creaţia dând înapoi biletul de intrare în ea care-i fusese oferit[73]. Această respingere înseamnă deicid, care foarte uşor şi în mod direct se transformă în patricid, adică în uciderea lui Karamazov tatăl. Ivan concepe ideea, Smerdiakov elaborează planul şi-l pune în aplicare, iar toţi ceilalţi, până la judecători, se amestecă în această aventură. O lume sufocantă şi de coşmar de tip kafkian, înaintea lui Kafka.

Despre copiii mici care sunt chinuiţi şi mor fără motiv vorbeşte şi Albert Camus în romanul său *Ciuma (La Peste)*. Discutând cu preotul Paneloux, doctorul Bernard Rieux respinge creaţia pentru acelaşi motiv care îl chinuie şi pe Ivan Karamazov (o dependenţă sau mai bine zis un plagiat scandalos al lui Dostoievski de către Camus): „Nu, tată, a zis. Eu am o altă părere despre iubire. Şi voi refuza până la moarte să iubesc această creaţie, unde sunt chinuiţi bestial copiii"[74]. Camus nu vrea să devină nici erou, nici sfânt, ci numai om! S-a spus deja că omenia înseamnă iubire către Dumnezeu şi invers - dacă cineva este într-adevăr om, caz în care dispare orice demonism.

Totuşi, este un lucru fundamental şi înţelept ca omul să recunoască problemele care se acumulează într-o creaţie suferindă. Fiecare Ivan Karamazov şi fiecare Camus trebuie să-şi dea seama că în faţa lor se desfăşoară o tragedie, indiferent dacă Îl acceptă sau nu pe Dumnezeu. Aşa cum am spus, pentru un om, moartea nu e numai un simplu sfârşit biologic, ci în

---

[73] Alioşa Karamazov, căutător fidel al lui Dumnezeu cel adevărat şi vindecător, are o părere prin care îl corectează pe fratele său. Toate chinurile şi durerile umanităţii nu se explică prin teodicee, ci prin *satanodicee* şi *antropodicee*. Pentru aceste dureri nu sunt oare responsabile făpturile libere, Lucifer şi omul? Ar putea deveni împreună-creatori fără libertate?

[74] A. Camus, *La Peste*, Paris, p. 238.

principal puterea care răneşte încontinuu viaţa, bucuria, iubirea, creativitatea şi orice sens. Pe de altă parte, viaţa, care este cea mai puternică şi permanentă putere, de vreme ce este lucrare dumnezeiască, luptă neîncetat împotriva morţii. În acest joc, Dumnezeu este garantul biruinţei, singura speranţă. Conform tradiţiei bisericeşti, Dumnezeu nu a creat moartea, căci aceasta ar însemna o negaţie a lui Dumnezeu, dătătorul de viaţă. Totuşi, în conformitate cu textele biblice şi cu tradiţia ulterioară, Dumnezeu este prezentat drept Cel care creează lumina şi întunericul, pacea şi conflictele, fericirea şi nefericirea, viaţa şi moartea. În acest fel este pusă în evidenţă la maximum stăpânirea lui Dumnezeu peste toate. El îngăduie să se întâmple răul, dar El Însuşi stăpâneşte răul, recuperând în chip mântuitor şi pedagogic pentru om lucrarea acestuia. Este stăpânul vieţii şi al morţii. Aceste expresii seamănă cu formula antimaniheică heraclitiană. Şi, deşi moartea este o descoperire – deci o autopedeapsă – diavolească, diavolul însuşi, dincolo de invidia lui pervertitoare, nici măcar peste descoperirea lui nu poate stăpâni[75].

O concepţie romantică mai nouă despre moarte a reprezentat o oază de mângâiere pentru omul ce luptă împotriva oricărei stricăciuni, a oricăror consecinţe ale deicidului. Moartea în sine, personalizată, protestează faţă de calomnia gravă făcută la adresa ei. Ea însăşi se proclamă ca dulce şi frumoasă. Aleg ca exemplu un cvartet al lui Schubert: „Curaj, nu sunt sălbatică; vei dormi dulce în mâinile mele"[76]. Această con-

[75] Is. 45, 7: „Eu sunt cel ce întocmesc lumina şi cel ce fac întunericul, cel ce fac pacea şi «creez» relele" (*κτίζων κακά*). Is. 9, 7: „Voi trimite către voi moartea". II Regi 24, 15: „Şi a dat Dumnezeu întru Israel moartea". Ps. 21, 6: „În ţărâna morţii m-ai pogorât". Înţelepciunea lui Solomon 1, 13: „Căci Dumnezeu nici nu a făcut, nici nu se bucură de pierderea celor vii". 2, 23-24: „Dumnezeu l-a făcut pe om spre nestricăciune şi după chipul veşniciei Sale l-a făcut pe acesta; însă din pizma diavolului a intrat moartea în lume".

[76] *Der Tod und das Madchen*: „Sei guten Must, ich bin nicht wild, sollst sanft in meinen Armen schlafen". Poeţi care s-au hrănit din tradiţia ortodoxă elină văd chipul întunecat al morţii: *Dulce e viaţa şi moartea neagră*, după Solomos, şi *Dulce e viaţa şi fără să i se cunoască tatăl e moartea*, după Elytis.

cepție poate fi un sprijin, care în drumul obositor al omului are partea sa pozitivă. Totuși, suntem datori să cunoaștem că deicidul, care ascute neîncetat și din ce în ce mai mult boldul morții, are rădăcini adânci. După iconografia ortodoxă, izbăvirea este și ea o biruință *satanocidă* sau o omorâre de balauri[77]. În fața omorâtorilor de Dumnezeu, de profeți, de creștini, se ridică omorâtorii de diavoli[78]. Trăirea unei astfel de biruințe, adică a omorârii satanei, dă naștere negreșit unor cugetări elevate, deoarece nu este numai o eliberare din lanțurile apăsătoare sau din legăturile grele, ci și o cale creatoare! În mod contrar, cei ce se alătură spiritului deicidului, al nihilismului și al inexistenței sfârșesc inevitabil în refugiul plăcerilor nespirituale și autodistrugătoare. Această situație este înfățișată, de exemplu, într-un vers al francezului Des Barreaux, ateu și hedonist din secolul al XVII-lea: „Și prin logica mea mă lupt să devin un animal primitiv"[79].

Logica autonomă sfârșește prin a fi rigidă, insensibilă și satanică, adică autodistrugătoare. Este vorba de o logică a *egalității cu Dumnezeu*, pe care o întrupează arhicunoscutul erou dostoievskian Kirilov, din romanul *Demonii*. Eroul nihilist se hotărăște să se sinucidă, pentru a demonstra că este singurul stăpân al întregului univers. Prin urmare, dacă nimeni nu-i îngrădește libertatea, atunci Dumnezeu nu există! Dorința egalității cu Dumnezeu, satisfăcută logic, duce la deicid. Verhoveski și Stavroghin (reprezentantul unei firme sociale pentru salvarea umanității[80]) plănuiesc uciderea lui Siatov, după ce mai întâi au reușit să-l convingă pe Kirilov ca, imediat după crimă,

---

[77] Vezi studiul excepțional a lui Toma Provatakis, *Diavolul în arta bizantină*, Tes., 1980.

[78] „Să fi fost, Dumnezeul meu, un bețiv care să salveze umanitatea, un bețiv în îmbătarea ta de sus prin care să înjunghii pe Haros (personificarea morții - n.tr.).

[79] Vezi în relatarea lui Pascal din *Cugetări*.

[80] De foarte multe ori Dostoievski pune în gura eroilor lui sintagma sa preferată: „Pe cât de mult iubesc umanitatea, pe atât de puțin mă interesează iubirea aproapelui meu".

să lase un bilet că el este cel care l-a omorât şi după aceea să se sinucidă! Astfel, crima s-a făcut cu acoperire, însă nihilismul s-a amplificat în mod sălbatic şi la maximum prin provocarea unui incendiu nemaivăzut. Un întreg cartier a fost înghiţit de flăcări, satisfăcând instinctele distrugătoare ale criminalilor şi incendiatorilor.

Acest foc al instinctelor distrugătoare înflăcărate nu este altceva decât iadul, departe de lumina dătătorului de viaţă Dumnezeu. Eroii întunecaţi sau demonizaţi ai lui Dostoievski, ca şi Iuda, distrug lumina, de aceea tradiţia iconografică îl pictează fără aureola luminoasă. Totuşi, aceşti demonizaţi, ca şi Iuda, sunt de compătimit, de vreme ce toţi cei care au gustat din experienţa creştină simt cu adevărat şi adânc tragedia omenirii căzute. De aici şi compătimirea pe care trebuie să o avem faţă de Iuda. Negreşit, demonizaţii din roman nu despart teoria de faptă. Aplică sau urmează consecvent logica satanică şi autonomizată. În paralel cu teoria lui Kirilov, se remarcă şi filozofia socială a lui Stavroghin: umanitatea nu se va salva dacă nu va fi guvernată de o zecime din oameni, cei inteligenţi. Restul de nouă zecimi, proştii, trebuie să muncească, să fie ascultători şi să nu gândească! Prostia este tot atât de folositoare pentru umanitate pe cât este şi deşteptăciunea[81]. În definitiv, cei care urmează logica satanică autonomizată spun multe lucruri ciudate şi în acelaşi timp pot aduce multe goluri atât în existenţa lor, cât şi în cea a semenilor lor. Este vorba de alimentarea deicidului.

---

[81] Cunoscutul sociolog Evanghelos Lemperis a publicat în *Revista Juriştilor Greci* (1941) un studiu foarte ştiinţific, dar în acelaşi timp zeflemitor, cu titlul: *Însemnătatea uriaşă a proştilor în viaţa modernă*. Totuşi, aici, termenul „proşti" nu are semnificaţia proştilor din sistemul lui Sigailov. Conform lui Lemperis, proşti sunt oamenii medii (mediocri) în orice ierarhie, unde supravieţuiesc şi din când în când se ridică sus, ca târâtori intrigatori, linguşitori şi supuşi, şi toate acestea cu o insistenţă imbatabilă.

***

În ochii primilor oameni creați și, prin extindere, ai tuturor urmașilor lor, tronul egalității cu Dumnezeu se vede foarte atrăgător. Această ispită, care încontinuu dă năvală și stăpânește sufletul omului, îl rătăcește pe un drum care nu duce nicăieri. *Răul poate să ducă în rătăcire pe om, însă niciodată nu se poate transforma într-un lucru concret*. Aceasta se întâmplă deoarece, întotdeauna și fără excepție, de vreme ce nu are ipostas propriu, este de fapt un lucru bun pervertit. Cu alte cuvinte, dorința de a fi ca Dumnezeu, egal cu Dumnezeu, de care se vorbește în capitolul al treilea din cartea Facerii, este pervertirea chemării legitime sau mai bine zis a chemării naturale a omului pentru creație, desăvârșire și nemurire. Pervertirea acestei chemări se transformă în dorință de egalitate cu Dumnezeu, cu toate consecințele tragice la adresa existenței omenești însăși, a comunității oamenilor în general și a mediului înconjurător.

Cu alte cuvinte, omul, datorită naturii sale create, nici nu este dumnezeu și nici nu poate deveni dumnezeu. Teologia îl numește „micul dumnezeu", ceea ce înseamnă că este chipul creatorului Dumnezeu și poate să semene cu Dumnezeu. Însă nu aceasta a urmărit omul prin revolta sa atunci când a vrut să cucerească un loc care nu i se potrivea deloc. Astfel, înlăuntrul lui s-au dezvoltat influențe puternice de luciferism, care au întrerupt comuniunea cu Dumnezeu, dătătorul de viață, însă nu definitiv, pentru că o astfel de rupere l-ar fi dus pe om la nimic sau la inexistență. Întreruperea comuniunii a afectat desăvârșirea și slăvirea lui într-o strălucire creatoare. Gustarea din pomul oprit, adică cunoașterea naturii create, cu toate consecințele pozitive și negative, îl conduce pe o cale dificilă. Printr-un limbaj filozofic și, de ce nu, și teologic, omul este aruncat într-o aventură tragică.

Legat de cele de mai sus, nu se justifică părerile naive și greșite despre păcatul strămoșesc pe care le impun unor

teologi rigizi aşa-numiţii învăţăcei creştini. Este des întâlnită concepţia că Dumnezeu a pedepsit într-un mod inuman şi bineînţeles neacceptat de dur omenirea, deoarece protopărinţii au mâncat mărul. (Mitologia referitoare la măr este foarte bună, însă mărul nu se află în descrierea Sfintei Scripturi. Doi sunt pomii încercării: 1 – cel al vieţii şi 2 – cel al cunoaşterii binelui şi răului, sau al morţii. Şi mitologia vorbeşte despre un pom al vieţii, care este măslinul, şi de un pom al morţii, care este smochinul. Cum a apărut mărul e o altă istorie). Mulţi sunt aceia care acceptă *ad litteram* această interpretare greşită despre mâncarea unui măr, în timp ce alţii, prin cercetare ştiinţifică, susţin că fructul oprit este relaţia erotică a protopărinţilor. Pe aceştia în mod vădit îi rătăceşte şarpele, care în cazul de faţă îşi face bine munca! Totuşi, conform erminiei teologice a acestei extraordinare descrieri mitice, moartea şi stricăciunea ulterioară, ca rezultat al neascultării, reprezintă o autopedeapsă, şi nu o pedeapsă. Este vorba de o transformare sau de o înstrăinare a naturii omeneşti. Omenirea se supune acestei stricăciuni sau deşertăciuni fără urmă de vină. De altfel, aşa cum am spus, este vorba despre o tragedie. Manualele scolastice de dogmatică, care vorbesc despre vina transmisibilă deodată cu stricăciunea, nu corespund tradiţiei teologice ortodoxe. Există numai moştenirea stricăciunii şi a morţii; cu alte cuvinte, acesta este drumul lumii create, pe care păşeşte cu toate consecinţele omenirea.

Astfel, prin consideraţia de mai sus, căderea omului are un caracter dramatic şi tragic. După eşecul primilor oameni creaţi, moartea este o traumă dureroasă care trebuie depăşită. Toţi oamenii moştenesc moartea, fără ca aceasta să însemne că sunt vinovaţi, ci, foarte simplu, că se găsesc pe calea unei drame. Sunt responsabili de faptele pe care le săvârşesc în mod liber şi pentru orice soluţie pe care o dau în înfruntarea acestui duşman înfricoşător care este moartea. Este foarte întâlnită părerea că omul, înainte de cădere, era diferit (mai mult cu înţelesul de inferior) de cel de după cădere, ca şi creştin chiar,

de vreme ce are harul dumnezeiesc. Negreşit, există diferenţe, deoarece este vorba de fazele unui mod dramatic al devenirii. Totuşi, trebuie evitate criteriile scolastice. Omul dinainte de cădere nu cunoştea moartea, dar aceasta exista ca o sămânţă înăuntrul nevinovăţiei lui şi al relativelor lui harisme. Dezvoltarea ulterioară i-a oferit experienţe amare, dar a început astfel calea dramatică a omenirii, prin foc şi lacrimi.

În cazul de faţă, se vede foarte clar rolul libertăţii, al acestui nucleu al existenţei omeneşti, care nu poate fi înţeleasă în afara cadrelor dramatice ale căii dinamice de la *după chipul* către *după asemănarea*. Această libertate este o stare explozivă în limitele existenţei omeneşti. Negreşit, direcţia mişcării libere este dreaptă, dar în acelaşi timp poate fi şi în urcuş, şi în coborâş. Prin această mişcare, omul merge spre o ţintă, spre o împlinire, ca o sămânţă care se luptă să iasă şi să devină copac. Plecând de la această consideraţie, care se sprijină pe un fundament biblic şi teologic stabil, se poate sesiza că învăţătura tradiţiei deidolatrizează realitatea universului. Pierzând paradisul, omul nu a pierdut în mod esenţial un bun care a fost odată, într-un anume timp. A pierdut bineînţeles anumite elemente primordiale şi de curăţie, însă în principal a eşuat să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu şi, prin urmare, a pierdut un bun viitor. Raiul, aşadar, nu se află înapoi şi în trecut; se găseşte întotdeauna în faţă şi în viitor – *precum în cer aşa şi pe pământ*.

Creaţia nu e ceva terminat, static şi împlinit. Este vorba de o realitate - precum lumea şi omul - care are o direcţie în sensul realizării dramatice a desăvârşirii şi a împlinirii. Rolul esenţial şi primordial îl joacă omul ca împreună-creator şi ca fiinţă care poate şi tinde să devină asemănătoare cu Dumnezeu. Dacă toate acestea le izolăm şi vrem să le valorificăm prin criterii individuale şi abstracte, atunci cu siguranţă nu vom putea să înţelegem ce spune Sfânta Scriptură despre Dumnezeu, despre lume şi despre om. De altfel, aşezarea corectă a datelor scripturistice ale Facerii în legătură cu erminia bisericească - o

erminie a vieții, a monumentelor literare şi ale civilizației - este înțeleasă excepțional şi este îndreptățită, câtă vreme ne întoarcem către cel mai mare şi mai dramatic eveniment al prezenței dumnezeieşti lângă om, adică arătarea netrupească şi trupească a lui Dumnezeu Cuvântul şi perspectiva eshatologică orientată întotdeauna către un viitor al progresului creator şi al desăvârşirii.

4. Defăimătorii şi lacomii

Câtă vreme natura omenească rămâne aceeaşi, *din pricina lăcomiei şi a iubirii de slavă*[82], aceleaşi păcate îi vor însoți pe oameni mereu. Acestea le spune celebrul istoric Tucidide, arătând că nu aşteaptă nici o schimbare. Dintr-un anumit punct de vedere, are dreptate. Desfăşurarea istorică ulterioară îl îndreptățeşte în totalitate. Nici nu consemnează vreo cădere din rai, nici nu vesteşte vreo speranță de revenire în acesta! Creştinismul, datele biblice şi teologice ne arată însă o altă imagine a istoriei. Pornesc de la revolta lui Lucifer şi a omului şi continuă să scrie istoria, care se justifică numai pe baza *satanodiceii* şi a *antropodiceii*. În creştinism nu există nici o *teodicee*, nici măcar în cartea lui Iov. Teodiceea, ca termen tehnic şi conținut al unei ideologii, a fost exprimată de o logică sistematică, autonomizată şi rigidă, cunoscută din filozofia lui Leibniz, în secolul al XVII-lea. Două secole mai târziu, Nietzsche a contestat vehement logica sistematică, caracterizând-o ca lipsă de corectitudine: „Nu am încredere în cei ce sistematizează, şi îi evit. Dorința de sistem înseamnă lipsa corectitudinii"[83].

Revolta oamenilor, care este în primul rând o revoltă împotriva propriei lor existențe, îi arată trufaşi şi lacomi. Foarte

---

[82] Tucidide 3, 82.
[83] F. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Bose – und andere Schriften*, Werke 3, Konemann, 1994, p. 287.

mulţi oameni – unii mai mult, alţii mai puţin –, ca şi cum s-ar fi întors din Liliput, ţara mitică a piticilor liliputani, îi văd pe semenii lor târându-se la picioarele lor, pentru că îşi văd sinele lor la mare înălţime. Trufia aceasta vădită este o traumă serioasă a naturii omeneşti, o revoltă împotriva persoanei omeneşti însăşi şi, în acelaşi timp, o atitudine luciferică faţă de legile creaţiei. Este o defăimare satanică, o pervertire a unei lucrări foarte bune a vieţii, adică a dorinţei de înălţare creatoare, care se denaturează şi devine trufaşă. Aşa cum am spus deja, toate lucrările sunt bune, dar se pot aliena, perverti. Astfel, am putea spune că lucrarea trufiei infestează viaţa omului şi lucrurile lumii. De aceea şi termenii „trup" (*σάρξ*) şi „lume" (*κόσμος*), care sunt bunuri supreme, exprimă în textele biblice, în general, tendinţe şi puteri distrugătoare, ca şi dorinţe dăunătoare[84]. Am impresia că în Epistola I a Sfântului Ioan această idee este formulată într-un mod clasic. Dorinţa trupului, dorinţa ochilor şi trufia vieţii sunt puteri lumeşti cu înţeles dăunător[85].

Prin urmare, trufia este o patimă denaturată a comuniunii existenţiale. Dorinţa bună *de a se face cineva tuturor toate*[86] se perverteşte şi se răstoarnă. Pentru cel trufaş, *toţi şi toate se fac pentru el*, ca să-l slujească. Nu există deci patimi pozitive şi patimi negative după deosebirea maniheică. Există numai pa-

---

[84] Aceeaşi semnificaţie o au aceşti termeni şi în textele liturgice, şi în operele teologice ale Părinţilor. Fără îndoială, nu lipsesc cei rătăciţi, care cred că termenul „trup" (carne - *σάρξ*), de exemplu, înseamnă în aceste texte dorinţele sexuale!

[85] I Ioan 2, 16: „Căci tot ceea ce este în lume, pofta trupului şi pofta ochilor şi trufia vieţii, nu sunt de la Tatăl, ci din lume sunt". Augustin se ocupă în amănunt cu acest text de mai sus, consfinţind următorii termeni: *libido sentiendi, libido sciendi, libido dominandi*, adică dorinţa simţurilor, dorinţa cunoaşterii şi dorinţa stăpânirii. Pentru explicarea termenilor biblici prin înţelesul de „păcat" vezi studiul excepţional al lui Ioannis Karavidopoulos, *Păcatul după Apostolul Pavel*, Tesalonic, 1968, unde tema centrală se încadrează perfect în viziunea cuprinzătoare a tradiţiei biblice şi a învăţăturii părinţilor Bisericii.

[86] I Cor. 9, 22: „Slab m-am făcut cu cei slabi, ca să-i câştig pe cei slabi. Tuturor m-am făcut toate, pentru ca în orice chip să-i mântuiesc pe unii".

timi bune, care însă se pot denatura şi răsturna. Aceasta este învățătura neschimbabilă în timp a Părinților despre fiziologia patimilor. Inexistența patimilor înseamnă *idiotenie*[87]. Această fiziologie a Părinților seamănă mult cu pozițiile oamenilor de știință moderni. Din fericire, geneticieni şi moralişti de astăzi îi condamnă vehement pe „vânătorii" de gene rele, care încearcă astfel să întemeieze prejudecățile rasiste[88]. Fără îndoială, aceşti vânători sunt blocați în logica satanică. Este impresionant faptul că teologia Părinților se mişcă într-o continuitate istorică ce vădeşte o extraordinară unitate cu realitatea biblică şi cea bisericească. Fideli trecutului îndepărtat, cu viziuni şi profeții, îi încadrează în aceeaşi înlănțuire indestructibilă şi în aceeaşi atmosferă pe sfinții de astăzi şi pe cei dintotdeauna ai Bisericii luptătoare a lui Hristos şi totodată ai celei biruitoare.

Prin prisma acestei teologii patristice, pedepsele sunt autopedepse, aşa cum am spus, de vreme ce nu sunt decât patimi pervertite. În imaginile biblice şi patristice, Dumnezeu este cel care pedepseşte, dar această idee provine din modul în care Îl vede pe Dumnezeu cel ce gândeşte cu logica satanică. Prin urmare, este prezentată corect o astfel de imagine despre Dumnezeu – uneori în cuvinte dure şi culori intense –, pentru că prin intermediul unei astfel de prezentări şi trăiri omul va ajunge la transfigurarea patimilor lui prin puterile care realizează desăvârşirea. De altfel, în textele Vechiului şi Noului Testament, Dumnezeu Însuşi trimite lucruri îngrozitoare, provoacă întunericul, cu alte cuvinte „creează" relele, deoarece

---

[87] Sf. Ioan Damaschin, *Dialectica*, PG 94, 645 A: „A nu te mişca şi a nu se ridica patimile este idiotenie. Deci desfrânare este lipsa înfrânării. Idiotenia este o exagerare a înfrânării. Exagerarea este contrară lipsei". Idiotenia, deci, nu este contrară înfrânării, ci lipsei în sine, cu alte cuvinte nu e nici înfrânare, nici desfrânare!

[88] Vezi poziția lui Grigorie de Nyssa, care este conformă cu cea a geneticienilor moderni. *La rugăciunea domnească*, PG 44, 1132 B: „Căci nu este omul duşman oamenilor, ci mişcarea rea a libertății s-a adunat cu tagma duşmanului, chiar dacă din fire este unită". Această învățătură a secolului IV este totalmente contrară celebrei expresii *homo homini lupus* (omul este lup față de om).

omul, prin voința sa, înclină balanța spre desăvârșire sau spre pervertire, însă niciodată nu este stăpân. Numai Dumnezeu stăpânește totul, prin harul Său. De aceea, așa cum am spus deja, Dumnezeu este stăpânul vieții și al morții. Totuși, El dă numai viață, nu și moarte sau foamete, potop sau orbire[89].

Dorința de stăpânire a trufașilor, adică a maniacilor după putere, creează lumi de coșmar, așa cum le descriu, de exemplu, F. Kafka, A. Huxley și G. Orwell. De multe ori politica puterii, oarbă și pătimașă, pentru multe și mărunte interese, ruinează totul în jur, așa cum giganții mitologiei sfărâmau munți peste munți. În zilele noastre, cu ajutorul tehnicii și organizării complexe a sistemelor de urmărire și de război, răul se petrece încontinuu și tot mai mult în chip nevăzut, ceea ce înseamnă că e mult mai satanic[90]. Cu cât răul devine mai nevăzut, cu atât el se amplifică sau, mai bine zis, devine din ce în ce mai satanic, până la maximum. Acest comportament defăimător și trufaș se întrepătrunde cu patima stăpânirii și a lăcomiei. Lăcomia, ca patimă distrugătoare, răstoarnă uneori

---

[89] Așa trebuie tâlcuită pericopa foarte importantă din Evanghelia după Ioan 12, 40-41: „El a orbit ochii lor și inima lor a împietrit-o, pentru ca ei cu ochii să nu vadă și cu inima să nu înțeleagă și ca nu cumva să se întoarcă și Eu să-i vindec. Pe acestea le-a zis Isaia când a văzut slava Lui și a vorbit despre El". Aici textul Evangheliei ne spune clar că Isaia a văzut slava lui Hristos, așadar a Fiului și Cuvântului neîntrupat. Evanghelistul explic ă astfel teofaniile Vechiului Testament, fără să ceară permisiunea bibliștilor, așa cum face în unele cazuri și Apostolul Pavel. Vezi II Cor. 10, 1-4 și 3, 9-10. Traducerea expresiei *ὅτι εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ* prin „pentru că a prevăzut slava Lui" este greșită nu numai teologic, ci și filologic, de vreme ce *ὁρῶ* în nici o situație nu înseamnă „a prevedea"! În mod vădit, această traducere provine din concepțiile ermineutice moraliste.

[90] Efes. 6, 12: „Căci lupta noastră nu este împotriva trupului (cărnii) și a sângelui, ci împotriva Începătoriilor, Domniilor, Stăpânitorilor acestui întuneric, împotriva duhurilor răutății care sunt în stihiile cerești". Talentatul regizor francez P. Breçon, în originalul său film *Au hasard Balthasar*, prezintă un măgar, cel mai inofensiv animal, care este chinuit îngrozitor de mai multe grupuri de oameni, de către maniaci ai puterii, de către căutători de interese, pentru că îl vindeau unul la altul. În final, în timp ce transporta produse clandestine, este împușcat și moare fără să se vaite în mijlocul oilor, în timp ce traficanții dispar! Orice analiză este de prisos, ba mai mult, ar distruge această minunată operă.

chiar şi cele mai înalte idei. Suntem în stare să depăşim presiunile, durerile şi suferinţele, însă ne lăsăm foarte uşor amăgiţi de ispite. De aceea, patima iubirii de putere este cea mai abisală şi mai tăioasă. Ea îi hrăneşte, sau mai bine zis îi îmbuibă pe trufaş şi pe lacom. Puterea sau setea de stăpânire oferă posibilitatea lejeră ca cineva să-şi stingă – sau să aibă senzaţia falsă că-şi stinge – setea de recunoaştere şi posesiune. Este vorba de „patima" *slujirii* care se perverteşte. Hristos Însuşi vorbeşte despre *stăpânire şi slujire*[91]. Eşti *slujitor (διακονος)* şi astfel îţi îmbogăţeşti existenţa şi totodată ai recunoştinţa şi dragostea semenilor tăi, chiar dacă recunoştinţa este mai grea decât iubirea! Negreşit, slujitorul, cel care în mod liber doreşte să slujească cuiva, renunţă la orice tendinţă de stăpânire, chiar şi când deţine puterea – aceasta din urmă se realizează numai printr-o minune!

Dar şi în legătură cu minunea trebuie amintit un lucru demn de remarcat: Hristos refuza să facă minuni ori de câte ori acestea I se cereau pentru a crede[92]. În acest caz, este cutremurător şi experimentat adevărul conform căruia *credinţa face minuni, în timp ce minunea nu poate să conducă la credinţă.* Este cu totul altceva faptul că minunea arată sau descoperă slava dumnezeiască. Trebuie să se accentueze cu tărie că minunea, care obligatoriu conduce sau pur şi simplu urmăreşte să conducă la credinţă, este o minune înrobitoare, stăpânitoare. În acest caz, cel ce face minunea caută să se impună prin putere. Într-un asemenea caz, este vorba mai curând de *voodoo* sau de *zombi*[93]. Şi, oricum, o astfel de minune favorizează pe mulţi dintre vindecători care folosesc o putere sau alta.

---

[91] Mat, 20, 25: „Ştiţi că ocârmuitorii neamurilor domnesc peste ele şi cei mari le stăpânesc. Nu aşa va fi între voi, ci cel care vrea să fie mai mare între voi să fie slujitorul vostru".

[92] Matei 13, 58 şi 27, 40-42: „Şi nu a făcut acolo multe minuni din pricina necredinţei lor" şi: „Dacă eşti Fiul lui Dumnezeu, coboară-te de pe cruce!".

[93] Este nevoie să subliniez că referirea la concepţiile de mai sus, absolut respectate ca idei şi ideologii, se face din motive ştiinţifice. Aceasta nu înseamnă în nici un caz apologetică sau rasism.

De altfel, într-o astfel de situație, ispitele din pustiu[94] ale Domnului răstoarnă orice teorie, învățătură sau ideologie despre minuni, din orice religie sau filozofie ar proveni acestea. Genialitatea lui Dostoievski ne-a lăsat o interpretare irepetabilă şi impresionantă a ispitelor în cauză prin mitul Marelui Inchizitor din *Frații Karamazov*. Ivan Karamazov, reprezentantul logicii satanice, îi descrie fratelui său, Alioşa, făptura angelică, un poem al lui revoltător. Acest poem fusese zămislit în mintea lui, dar, aşa cum a spus, nu l-a scris niciodată. Inchizitorul Sevillei din perioada secolului al XVI-lea Îl arestează pe Hristos, care coborâse iar pe pământ. L-a întemnițat şi I-a adresat un rechizitoriu foarte dur, deoarece a venit pe pământ fără să aibă putere. Nu a făcut pietrele pâini, aşa cum I-a cerut ispititorul (poate cineva să se gândească ce fel de putere au cei care țin pâinea poporului în mâinile lor), nu a sărit jos de pe aripa templului, nici nu S-a închinat Satanei, pentru a lua în schimb puterea întregului univers. Prin urmare, pământul nu are nevoie de El şi trebuie întemnițat. Lucrarea lui va fi preluată pentru a fi împlinită de puterea de orice fel – politică, morală, pedagogică ş.a. În fața acestor acuze, Hristos rămâne într-o tăcere deplină. O altă dimensiune a tainei libertății creatoare. Ivan Karamazov propune sistemul său: numai puterea poate să conducă corect turma de oameni! Genialitatea lui Dostoievski impresionează. Nu pune un teolog să vorbească despre libertate şi despre consecințele ei, ci un negativist al învățăturii creştine, care explică prin modul său propriu ispitele Domnului, aşa cum sunt prezentate în Evanghelia după Matei! Ivan consemnează nereuşita lui Hristos: lumea vrea 1) o minune care să demonstreze puterea, 2) secretul distrugerii şi 3) o putere care nu cedează la nimic. Un anticreştinism care defineşte clar care este creştinismul şi care este logica satanică. În orice caz, Hristos tace şi nu dialoghează cu logica satanică.

[94] Matei 4, 1-11.

Pe de altă parte, starețul Zosima, din același roman, îi poruncește lui Alioșa ca, după moartea sa, să lase mânăstirea și să meargă să slujească lumea. În ciuda tuturor ezitărilor și a mulțimii nesfârșite de greutăți care rezulta din aceasta, Alioșa face ascultare. Ascultarea este o faptă de libertate creatoare, deoarece este antidotul neascultării strămoșești. Așadar, ascultarea liberă și creatoare de după căderea protopărinților – suntem datori să alegem ascultarea – se luptă cu neascultarea trufașă și lacomă a protopărinților. Și neascultarea este rezultatul alegerii libere, dar al unei alegeri care a stricat natura omenească și a făcut-o trufașă și lacomă. În cazul de față, ascultarea lui Alioșa nu este numai o faptă liberă, ci și eroică. Alioșa a trecut printr-o grea încercare și datorită faptului că aștepta să se întâmple o minune care nu s-a întâmplat. După moartea starețului Zosima, toți cei din mânăstire așteptau ca moaștele ascetului să răspândească bună mireasmă. Totuși, în ciuda așteptării evlavioase, încă din primele momente după moarte, trupul mort a început să răspândească un miros greu și foarte neplăcut, fapt care i-a tulburat și scandalizat pe toți. Adversarul lui Zosima de la o altă mânăstire, bătrânul Terapon, a sărbătorit din pricina scandalului neașteptat. Totuși, în cele din urmă, Alioșa depășește încercarea, deoarece *ascultarea* nu trebuie sub nici un chip să se spijine pe o minune a puterii, ci din contră! De altfel, în romanul lui Dostoievski, bătrânul Terapon este o caricatură de ascet, care vede pe la uși, la geamuri și în colțuri diavoli cu cozi! Dostoievski nu ezită deloc să prezinte partea decăzută și demonică prezentă chiar și în mânăstiri. În romanul *Demonii* îl prezintă pe pustnicul Simeon Iakovlevici, care dă ordin să fie alungată cu lovituri de picior o femeie și, în loc să le spună cuvânt de învățătură, le dă tuturor zahăr mereu! Caricaturile sau mai bine zis falsificările ne conving că există minuni ale credinței și viață de sfințenie creatoare. Falsificare nu există fără raportare la un obiect autentic. Trufia este o reflectare a dorinței de comuniune existențială și

de recunoaştere, care se realizează însă totdeauna prin luptă şi asceză[95].

***

Pe arena istoriei, deci, se joacă o dramă. După *neascultarea* strămoşească, lupta şi asceza au devenit prietenii vieţii omeneşti. În descrierea Facerii – în care sunt concentrate multe izvoare şi tradiţii – nu este întâmplător faptul că istoria omenirii începe cu *fratricidul*. Păstorul Abel este atacat de agricultorul Cain şi se declanşează un sălbatic *fratricid*. În acelaşi moment începe şi aventură neîntreruptă a urmaşilor atacatorului. Istoria ei va purta stigmatul concurenţei violente. În locul lui Abel se naşte Set, care înmulţeşte neamul oamenilor credincioşi. Fie că e Adam, cu nouă sute treizeci de ani, fie Matusalem, cu nouă sute şaizeci şi nouă, fie alţi urmaşi longevivi, este vorba de o istorie confuză şi sângeroasă a multor generaţii. Prin conflicte şi fratricide – care în definitiv sunt deicide atunci când unul sau mai mulţi uită de Dumnezeul iubirii – se extinde stricăciunea omenirii, chiar dacă niciodată nu lipseşte elementul biruitor şi creator al realităţii bune. Totuşi, era de aşteptat o înfricoşătoare izbucnire a unei *autopedepsiri*, care nu e altceva decât potopul.

---

[95] PRIVEGHERE

„Foarte mare bun este privegherea celor ce de bună voie izgonesc pe vecinul morţii, somnul".
Nil Ascetul, PG 79, 96 C.

Rămân treji ochii
sfântului ascet;
el îmbrăţişează şi se bucură
de vederea strălucitoare a Dumnezeului lui.
Şi rămâne aşa nemişcat şi cuprins de linişte.

Ochii mei treji
Îmi aduc numai tulburări.
Şi plimbându-mă
din cameră în cameră
îmi ajunge numai tandrul tău chip cioplit.

Astfel, pe parcursul istoriei, sub însemnul fratricidului, se înmulțesc încontinuu fărădelegile. De aceea, după *fratricid*, cartea Facerii vorbește despre *potop*. Înainte de potop se intercalează însă mitul giganților. Fiii lui Dumnezeu („îngerii", după textul ebraic) se căsătoresc cu fiicele oamenilor și din aceste însoțiri se nasc giganții, bărbați vestiți în timpurile vechi. Acestor căsătorii însă nu sunt deloc plăcute lui Dumnezeu, care ia duhul Său de la urmași, deoarece *aceștia sunt numai trup*. Peripeția aceasta (Fac. 6, 1-4) a dat multe dureri de cap bibliștilor și mitologilor, care au propus mai multe soluții, una mai complicată decât cealaltă. Tradiția iudeo-creștină a văzut în această descriere greșeala urmașilor credincioși ai lui Set, care s-au amestecat cu neamul lui Cain. Deși o astfel de tâlcuire este criticabilă din punct de vedere științific, ea este totuși realistă. Personal, fără să pretind laurii unui exeget complex, sunt de părere că aici este vorba de o aducere aminte sau, mai simplu, de o a doua descriere a păcatului strămoșesc, numai că, în cazul de față, căderea este prezentată printr-un păcat ulterior protopărinților. Cu alte cuvinte, descrierii cu *arhetipul mitic al șarpelui* i se adaugă descrierea cu *arhetipul mitic* al pervertirii complete a neamului omenesc. De aici și consecința firească a potopului. Trebuie să fac o paranteză, spunând că acest mit al căderii poate avea un caracter transcendent, dar scriitorul sub nici un chip nu poate fi înțeles ca un *Platon în Israel*. Mitul are scopul de a arăta păcatele concrete pământești de după păcatul strămoșesc. Dumnezeu le ia duhul Lui *din cauză că aceștia au devenit numai trup (carne)*, adică pe deplin decăzuți moral!

Astfel devin oamenii fratricizi, trufași și lacomi. S-a spus deja că păcatul strămoșesc nu este o simplă *neascultare* – a fost odată... – pentru ca, după aceea, să vorbim numai de o moștenire statică a vinei și a morții. Este vorba de o amplificare dinamică și continuă a răului. De altfel, cu cât înaintează binele, viața, luptele și asceza, cu atât mai mult se amplifică răul, de vreme ce nu își are ipostasul propriu, ci fură ipostasul lucrurilor bune pe măsură ce acestea se *înstrăinează*. Mitul fiilor

UNIVERSITATEA "VALAHIA"
TÂRGOVIȘTE - ROMÂNIA
BIBLIOTECA TEOLOGIE
Nr. Inv. 8477

lui Dumnezeu (sau al îngerilor) care au devenit trupeşti înfăţişează într-un mod dramatic această inerţie coborâtoare de neoprit, aşa încât reacţia la aceasta este prezentă, într-un fel sau altul. Chiar şi pe ultima treaptă a trufiei şi a lăcomiei - poate că, în această situaţie, cu atât mai mult şi mai evident - reînvie speranţa şi căutarea unui biruitor al demonismului. Chiar şi din experienţa comună sau din logica comună, omul înţelege că pierderea raiului nu este definitivă şi caută, dincolo de posibilităţile lui, spre pronia dumnezeiască.

5. Robi ai Satanei (*σατανογνώμονες*)

Cuvântul Evangheliei este clar. Frica şi iubirea, având în vedere conţinutul vieţii, sunt noţiuni opuse[96], eventual contradictorii, conform logicii lui Aristotel – şi, în anumite situaţii limită, fără îndoială că sunt aşa. Pe cât se teme cineva, pe atât de puţin iubeşte, şi pe cât de mult iubeşte, pe atât de puţin se teme. Cu alte cuvinte, ca patimă pervertitoare a existenţei omeneşti, frica este opusul şi denaturarea relaţiei de iubire. Prin urmare, cel ce nu iubeşte nu-L cunoaşte pe Dumnezeu, deoarece a pervertit relaţia de iubire. Nu poate iubi nici pe semenul său, nici lucrurile creaţiei. Se închide în sine, în idolul egocentric, apărându-se şi atacând. Este vorba de frica robului[97]. În cazul de faţă, starea de rob nu provine din presiunea exterioară, ci din închiderea în idolul egocentric. O astfel de închidere înrobitoare este satanismul demonic. Se poate înţelege

---

[96] I Ioan 4, 8 şi 18: „Cel ce nu iubeşte nu cunoaşte pe Dumnezeu, căci Dumnezeu este iubire". „În iubire nu este frică, căci iubirea desăvârşită alungă frica, pentru că frica are pedeapsă, iar cel ce se teme nu s-a desăvârşit în iubire".

[97] În textele biblice, liturgice şi patristice, termenul *rob* exprimă *făptura* în relaţie cu Dumnezeu şi nu are semnificaţie negativă. Sf. Vasile cel Mare numeşte întreaga creaţie cu calificativul de *rob*. *Împotriva lui Eunomie*, 3, PG 29, 660 A. Vezi şi D. Lialiou, *Greek Philosophy and Christian Tradition in St. Gregory of Nazianzus*, Tesalonic, 1998, p. 139-161.

uşor că demonismul nu este nimic altceva decât o problemă de voinţă, o boală extrem de gravă a voinţei. Bolnavul nu vrea să aibă în faţa sa pe Dumnezeu şi pe aproapele său, ci în primul rând şi exclusiv pe sine. De aici inversarea şi denaturarea relaţiei de iubire şi, ulterior acesteia, permanentul război de apărare şi de atac.

Cel ce se teme aşteaptă neîncetat să fie pedepsit. De aceea, pentru cei ce se tem, Dumnezeu este cel ce pedepseşte. Din acest motiv, autorii cărţilor Sfintei Scripturi nu ar fi putut să nu-L prezinte astfel pe Dumnezeu. Aceasta se întâmplă deoarece iubirea lui Dumnezeu anulează şi distruge frica pedepsei, adică a iadului. În primul rând trebuie descrisă boala şi după aceea trebuie arătat vindecătorul iubirii. Mulţi afirmă că mare parte dintre oameni nu au deloc frică. Dacă într-adevăr sunt oameni fără frică, atunci înseamnă că aceştia au o voinţă sănătoasă, ceea ce înseamnă sănătate a întregii existenţe. În acest caz – chiar şi dacă nu conştientizează din punct de vedere formal – înseamnă că ei iubesc pe Dumnezeu şi pe aproapele lor. Totuşi, în acest punct se cere multă atenţie. Nu trebuie să ne înşele anumite comportamente ale unui om, fără o analiză şi o constatare empirică a tuturor manifestărilor lui. De multe ori, frica este ascunsă sau se transformă în duritate, sau se ascunde sub masca rigidă a indiferenţei, sau chiar se preschimbă în fapte eroice[98]. Chiar şi mulţi dintre adversarii Satanei şi ai *demonismului* acţionează având ca mobil frica ce caracterizează pe rob. Cel ce iubeşte nu se teme de Satana şi luptă împotriva lui numai cu faptele slujirii, ale jertfei şi ale iubirii depline. Înainte de a se reboteza şi a renaşte în apele cuvântului Evangheliei şi

[98] Şi în acest punct trebuie să lămuresc că în textele biblice, liturgice şi patristice există termenul *frică*, ce desemnează plecăciunea în faţa măreţiei lui Dumnezeu, respectul, ascultarea corectă, sau frica autentică, după Maxim Mărturisitorul, o frică ce ajută omul în primul stadiu să ajungă la prietenia cu Dumnezeu. Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Imnele iubirii dumnezeieşti*, SC 174, 17, 194-197: „Căci frică în iubire nu se află deloc, nici, iarăşi, fără frică iubirea nu rodeşte în suflet".

în iubirea puternică a Soniei, într-un delir pricinuit de febră, Raskolnikov, din romanul lui Dostoievski *Crimă şi pedeapsă*, a văzut o mulțime imensă de insecte mici – care erau totuşi un fel de ființe raționale sau spirite ciudate – care invadaseră Europa, făcându-i pe oameni incapabili să se înțeleagă între ei şi provocându-le o nebunie ucigătoare[99]. Este vorba de frica de rob a pedepsei şi a iadului. Dar Evanghelia şi iubirea Soniei alungă aceste ființe raționale distrugătoare şi îi deschid uşa mântuirii[100].

În acest punct, deoarece am amintit iarăşi de Dostoievski, consider potrivit să introduc o comparație între Apus şi Răsărit, însă numai din motive pur ştiințifice, ca să nu fiu numit antioccidental sau naționalist! Întrucât literatura, arta în general este o oglindă clară a fiecărei civilizații, unde pecetea modului de viață bisericesc este profundă – cel puțin până în anii din urmă -, îi aleg pentru această comparație pe Dostoievski din

---

[99] Doamne fereşte să fie o profeție a lui Dostoievski! Noi trebuie totuşi să le spunem acestor *ființe raționale* – care sunt bineînțeles bolile voinței – „Departe de noi, corbilor!" sau „Departe de noi blestemul!".

[100] Aici aş dori să citez o poezie a lui Kavafis, absolut cutremurătoare:

FRICA
Noaptea, Stăpâne Hristoase,
Păzeşte-mi mintea şi sufletul
Atunci când împrejurul meu încep să se plimbe
Ființe şi lucruri care nu au nume
şi ale căror picioare netrupeşti aleargă prin camera mea
şi se strâng de jur împrejurul patului meu pentru a mă vedea –
şi mă privesc ca şi când m-ar cunoaşte
şi râd zgomotos fără de glas pentru că mă înfricoşez.

Ştiu, da, aşteaptă,
Ca vremuri grele să vină
când poate aş fi târât împreună cu ele – în întuneric
amestecat cu ființele şi cu lucrurile acestea.
Şi vor cu sălbăticie ca timpul să vină din nou cel dinainte.
Dar nu va mai veni niciodată; deoarece eu sunt scăpat,
în numele lui Hristos botezat.

Răsărit, iar din Apus pe James Joyce şi Ingmar Bergman şi, pentru o referire secundară, pe J.P. Sartre.

În romanele lui Dostoievski la care m-am referit, iadul, demonismul şi lucrarea Satanei sunt o problemă de voinţă, de responsabilitate şi libertate. Nicăieri nu apare vreun teolog sau vreo teologie, care să vorbească despre pedepsele înfricoşătoare ale lui Dumnezeu, despre chinurile inimaginabile din focul iadului şi despre închisorile de groază şi veşnică întristare. Despre chinurile iadului vorbeşte numai Satana (de exemplu, să păşească cei condamnaţi pe drumuri în flăcări şapte milioane de kilometri), care s-a arătat lui Ivan Karamazov. Din contră, starețul Zosima arată că focul iadului nu e material, ci este ceva ca nişte remuşcări, iar Preasfânta Născătoare de Dumnezeu şi sfinţii se roagă chiar şi pentru sinucigaşi, ca să-i ierte Dumnezeu. O astfel de învăţătură cu multe alte imagini parabolice se regăseşte în multe locuri în teologia patristică.

La Dostoievski, aşadar, există o foarte clară *antropodicee*. Eroii respectivi sunt *demonizaţii* cu *ideile demonice* ale apostaţilor Europei, care distrug fiinţa socială a patriei ruse. Nu există nici o problemă în ceea ce priveşte defăimarea numelui şi a dreptăţii lui Dumnezeu, nici nu sunt enumerate pedepse dumnezeieşti, aici pe pământ sau după moarte.

De cealaltă parte, să-l luăm pe Joyce. În opera sa *A Portrait of the Artist as Young Man*[101], o autobiografie oarecum interesantă a scriitorului irlandez, nota predominantă este analiza amănunţită a învăţăturii religioase despre Satana şi viaţa din iad. Pastorul teolog vorbeşte ore nesfârşite despre ofensarea dreptăţii dumnezeieşti de către om şi despre înfricoşătoarele descrieri ale iadului, unde focul, diavolii, şerpii, închisorile

---

[101] *Portretul artistului*, Atena, 1990. Traducerea este bună, însă deoarece la noi, în ceea ce priveşte temele bisericeşti, fiecare gânditor poate să spună orice vrea fără ruşine – de pildă că în Scriptură scrie „crede şi nu cerceta"! -, la pagina 133 există o greşeală. Toma d'Aquino, cel ce este numit *doctor angelicus*, este redat ca marele medic al Bisericii şi al îngerilor! Firește, acest mare teolog scolastic nu a fost medic şi în nici un caz de îngeri, ci un înţelept învăţător al Bisericii (=*doctor angelicus*).

îmbâcsite şi strâmte, chinurile trupeşti şi spirituale prin foc material defilează împreună, ca nişte săgeți de foc, prin fața auditoriului. Este relatată mărturia unei sfinte care, văzând într-o zi un diavol, a simțit o astfel de frică, încât din momentul acela ar fi preferat ca toată viața să meargă pe un drum presărat cu cărbuni aprinşi decât să mai vadă acea ființă înfricoşătoare. Aceste lucruri le spune un teolog în învățătura lui religioasă, şi nu Satana, printr-un Ivan Karamazov! Şi, bineînțeles, face trimiteri la mari teologi scolastici, la Bonaventura, la Toma d'Aquino şi la alții. În această situație, problema centrală este ofensarea dreptății dumnezeieşti, pedepsele iadului şi domnia Satanei. Este marginalizată iubirea dumnezeiască şi filantropia, care dau omului ocazia de a se pocăi, pentru a nu se prinde iremediabil în pânza de păianjen a iadului şi a Satanei[102]. De altfel, în filmele lui Ingmar Bergman – ale căror sce-

[102] O astfel de învățătură s-a impus în Apus începând cu Augustin. Vezi *De civitate Dei*, PL 41, 700-712. În această lucrare, Augustin încearcă să demonstreze că focul iadului este un foc material interminabil, aducând exemple din realitatea fizică: microorganismele şi viermii care trăiesc la temperaturi înalte, vulcanii Siciliei, varul şi carnea de păun, despre care spune că a făcut o experiență luând o astfel de bucată de carne la fiecare dejun! Bineînțeles, şi în Biserica de Răsărit se întâlnesc descrieri înfricoşătoare despre Dumnezeu care pedepseşte – aşa cum găsim în Scriptură -, în principal în pictură, dar, dincolo de caracterul clar pedagogic, aceste descrieri se fac din două motive: 1) ca să se arate cum Îl vede omul înfricoşat şi nemântuit pe Dumnezeu şi 2) ca să fie explicate de o teologie sănătoasă. Conform acestei teologii, Satana este deja învins şi iadul este o stare ce ține de voință, un eşec al omului care nu iubeşte, lipsa comuniunii cu Dumnezeu şi cu semenii, *neîmpărtăşire*. Sfinții Macarie Egipteanul, Vasile cel Mare, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, Grigorie Palama şi alți părinți, prin imagini parabolice sau prin învățătura simplă, explică în modul de mai sus învățătura despre iad. Vezi Sf. Macarie Egipteanul, *Apoftegmele*, PG 34, 257 C-D - 260 A: „Şi nu este posibil să se vadă cineva față către față (în iad), căci fața fiecăruia este lipită de spatele celuilalt. Atunci când cineva se roagă pentru noi, poate fi văzută într-un fel fața celuilalt; aceasta este mângâierea (raiul)". Sf. Ioan Damaschin, *Împotriva Manicheilor*, PG 94, 1545 D – 1548 A: „Şi aceasta trebuie să ştim, că Dumnezeu nu pedepseşte la iad pe cineva în veacul ce va să vie, ci fiecare se face pe sine primitor sau neprimitor al împărtăşirii de Dumnezeu. Împărtăşirea de Dumnezeu este hrană, iar neîmpărtăşirea de Acesta este iadul". Textul lui Migne are, în loc de „neîmpărtăşire", „neținerea de minte a răului"! A fost totuşi corectat pe baza ediției critice a lui Kotter. Vezi şi PG 94,

narii sunt realizări literare de nivel înalt -, deşi apare şi reapare problema existenţei lui Dumnezeu, în esenţă în centru se află Satana şi moartea. Căutându-L pe Dumnezeu, sunt înşirate în principal scene cu chipuri satanice – aşa cum este păianjenul -, comportamente ale unor eroi măcinaţi de sentimente de vinovăţie şi de frică în faţa morţii. Este vorba, în esenţă, de căutarea Satanei, un Satana aşa cum îl ştia din predicile tatălui său, care era pastor, şi nu de căutarea lui Dumnezeu! Pentru aceste teme sunt reprezentative operele lui: *În oglindă şi ca prin ghicitură* (într-o nefericită traducere cinematografică, *Prin oglinda spartă*), *Cei ce se împărtăşesc*, *Tăcerea* şi *A şaptea pecete*. În aceasta din urmă apare depresiv umbra atotputernică a morţii, cu toate consecinţele ei distrugătoare. Toţi şi toate sunt înghiţite de ciuma şi dansul morţii. Parcă s-ar vedea o speranţă în tânăra pereche Yiof şi Mia, cu noul lor născut, care, proaspeţi, fără grijă şi nevătămaţi, se îndepărtează cu maşina lor imaginară, trăind obsesiv în imperiul propriilor vise. De data aceasta Yiof se lansează în viziuni asupra morţii! În afară de alte merite, Bergman se impune şi impresionează mult mai mult, deoarece operele lui sunt capodopere deosebite.

Totuşi, o astfel de producţie a secolului XX îşi are rădăcinile în trecutul îndepărtat. Am putea aminti *Divina Comedie* a lui Dante (1265-1321), unde, deşi scopul final este cerul luminos prin mijlocirea lui Beatrice, predomină descrierile înfricoşătoare ale *Iadului* şi *Purgatoriului*. Ceea ce are însemnătate

---

1573 C: „Deci păcătoşii, poftind păcatul şi neavând materia păcatului, ca de foc şi de vierme sunt mâncaţi şi chinuiţi, neavând nici o mângâiere. Ce altceva e iadul dacă nu lipsirea de lucrul pe care-l pofteşti?". Aici teologul exeget ne spune că focul şi viermii iadului sunt dorinţele neîmplinite, de vreme ce lipsesc obiectele poftei! Sf. Grigorie Palama spune că focul iadului este energia necreată a lui Dumnezeu. De altfel, Sf. Maxim ne arată că prietenii lui Dumnezeu Îl văd şi sunt cuceriţi de o *plăcere de neimaginat*, iar cei osândiţi la iad nu pot să-L vadă şi trăiesc într-o *durere de nespus*. Vezi *Capetele diferite teologice şi iconomice*, PG 90, 1312 C şi A. Kalomoiros, *Râul de foc*, Atena 1985, p. 37. Când îl citeşte cineva pe Macarie se întreabă ce lucru original a spus Sartre în lucrarea sa *Huis clos – Cu uşile închise* prin care a înnebunit Europa apuseană.

fundamentală este ideea - apărută la Augustin şi dezvoltată de teologia scolastică - conform căreia Satana este organul pedepsitor al dreptății jignite a lui Dumnezeu! În sfârşit, demn de menționat este şi romanul *Paradisul pierdut* al scriitorului John Milton. Creatorul acestei capodopere apusene era, pe de-o parte, adeptul arianismului, iar pe de altă parte, îmbrățişase concepțiile maniheiste. În viziunea lui, Dumnezeu, întunericul abisal şi haosul coexistă – aşa cum aproape că acceptă astăzi şi unii biblişti occidentali, tâlcuind primele versete ale Facerii! Satana ar fi existat înainte să Se nască Fiul lui Dumnezeu, cea de-a doua Persoană a Treimii. De aceea, Satana s-a arătat foarte nemulțumit şi s-a revoltat, părăsind locuința dumnezeiască. Se înțelege lesne că Milton lasă moştenire urmaşilor un dualism destul de obscur. Scriitori mai noi, precum A. Camus şi J.P. Sartre, se depărtează de atmosfera depresivă a satanismului[103], deoarece, deşi de o manieră nereuşită, imită şi copiază anumite pasaje din creațiile lui Dostoievski. Aici aş vrea să semnalez numai că în Răsărit şi în Grecia nu ne putem imagina apariția unor astfel de lucrări – dacă există unele imitații sau influențe, acestea constituie o altă temă. În acest spațiu şi pe terenul solid al culturii tradiției ortodoxe s-au născut marile creații ale lui Dostoievski, Kazantzakis şi ale altor atâția scriitori talentați. Această observație nu este în nici un fel o comparație tendențioasă a Apusului cu Răsăritul, ci o simplă descriere a stării de fapt. De altfel, este valabil şi aici principiul conform căruia cititorul este invitat să nu ia ceea ce nu-i place – „alegeți înainte de a lua".

În tradiția Bisericii Ortodoxe este cunoscută lupta împotriva a două puteri tiranice, care înjosesc mult existența omenească: cea a fricii de rob (simțirea oricărei pedepse sau a iadului) şi cea a interesului personal (egoismului). Astfel s-au format cele trei tipuri: al robilor, al lucrătorilor pentru răsplată şi al prietenilor lui Dumnezeu, sau al *fiilor liberi ai iubirii*. Sfântul Gri-

[103] Eventual Sartre, în opera lui de teatru *Diavolul şi Dumnezeu cel bun*, prezintă unele nuanțe de satanism.

gorie de Nyssa spune că vrea să fie prietenul lui Dumnezeu, fără să se teamă de iad, fără să nădăjduiască în răsplata raiului[104]. Având în vedere o astfel de tradiție, nu trebuie să ne surprindă textul de mai jos dintr-un roman grecesc din secolul XX: „Doamne, zise acum Franciskos, dacă Te iubesc pentru că trebuie să mă aşezi în rai, trimite îngerul Tău cu o sabie ca să-mi închidă uşa; dacă Te iubesc pentru că mă tem de iad, aruncă-mă în iad; dar dacă Te iubesc pentru Tine, numai pentru Tine, deschide-Ți brațele şi primeşte-mă"[105]. Aş vrea să întreb, pur şi simplu, dacă acest fragment nu este rezumat în inscripția de pe mormântul lui Kazantzakis: *nu sper nimic, nu mă tem de nimic, sunt liber*. Aici, cu adevărat, Satana este desființat şi devine abur!

Totuşi, această expresie nu trebuie să rămână doar o vorbă mare. Tradiția ortodoxă greacă cunoaşte bine şi trăieşte intens parcursul său istoric, care este unul ce trece prin foc şi lacrimi. Totdeauna însă a fost vie nădejdea într-un viitor cu orizonturi deschise (altceva este nădejdea interesului personal, a egoismului). Foarte simplu, Satana este înfrânt şi de aceea *este vindecabilă orice alienare de origine demonică*. Folosind logica satanică şi libera opțiune a autodistrugerii, oamenii continuă să urmărească violentarea creației. O astfel de violentare ar putea vedea cineva în *Guernica* lui Pablo Picasso, adică în măcelul oamenilor şi pustiirea Spaniei după războiul civil din 1936. Se pot sesiza uşor elementele demonice, haotice, dezagregate, ireconciliabile şi sarcastice, care privesc atât existența omenească, cât şi mediul înconjurător[106]. Ca o anecdotă, se spune că, la o

---

[104] Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre viața lui Moise*, PG 44, 429 C-D: „Căci aceasta este cu adevărat desăvârşirea, a nu te despărți de viața cea după răutate ca un rob de frica iadului, nici a face binele pentru nădejdea răsplății, ca într-o situație de negoț şi schimb, ca nişte negustori ai vieții virtuoase, ci, privind dincolo de toate, chiar şi de cele prin nădejde făgăduite, a se considera înfricoşătoare numai căderea din prietenia lui Dumnezeu".

[105] N. Kazantzakis, *Sărmanul lui Dumnezeu*, Atena, 1981, p. 126.

[106] LUME FRUMOASĂ

Lupii păstoresc oile
Imoralii păzesc morala

expoziție, un om l-a întrebat pe Picasso, arătând către *Guernica*: „Cine a făcut acest tablou?" Şi pictorul a răspuns: „În nici un caz eu!" În acest context, îşi au locul lor câteva cuvinte, extrem de emoționante, pe care le-a spus Picasso cu alt prilej: „Iisus va agoniza în grădina Ghetsimani până la sfârşitul lumii; în acest interval de timp nu trebuie să dormim"[107]. Cuvinte tăioase, chiar dacă nu există în ele legătura ortodoxă dintre agonie şi nădejdea învierii.

Putem identifica fără mare greutate o varietate de reacții în comportamentul celor care se mişcă după voia Satanei (înlănțuiți de Satana): de la banalitatea inofensivă a nefăptuirii, ipocrizia rafinată[108], invidia față de semeni[109], până la cea mai neauzită duritate şi violență împotriva întregii creații. Totuşi, în aceste manifestări nu subzistă nici un fel de dualism obscur[110], nici vreun diavol înfricoşător preaputernic şi de neînfrânt. Cu răbdare, fără zgomot, progresiv şi orientată permanent spre viitor, creația cea bună i se opune şi totodată iese biruitoare. În fața pornirii invidioase a trufaşilor şi a lacomilor, a celor ce se mişcă după voia Satanei (σατανογνωμόνων), se ridică şi *cel mai liber mod al plăcerii adevărate*, cu alte cuvinte împărtăşirea bucuriei comune a sufletelor, a plăcerii comune, în care caz, într-un

---

Dezbinătorii de neam vânează
criminalii de război
Propovăduitorii păcii
vând arme
Lume frumoasă, morală
Îngeresc zidită.

[107] *Pensées*, Ed. Brunschwig, Paris, 1904, 7, 553.

[108] ASEMĂNARE

Oamenii seamănă cu banii
Sunt adevărați şi falşi
Şi toți au două fețe

[109] Vezi celebra spusă a lui Hesiod, *Munci şi zile*, 26: „Săracul îl invidiază pe sărac şi cântărețul pe cântăreț".

[110] Chiar şi diavolii au posibilitatea participării la bine. Vezi Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numele dumnezeieşti*, PG 3, 725 B: „Şi nu sunt (diavolii) cu totul nepărtaşi de bine, întrucât şi sunt şi viețuiesc şi cugetă şi, peste tot, în ei este o mişcare a dorinței".

astfel de trup frățesc, neîncetat înfrumusețat, chiar și în mijlocul răutăților, fiecare membru se bucură la fel cu cel care câștigă cununa biruinței[111].

***

Lupta, agonia și biruința celor ce se luptă cu trufia și lăcomia oamenilor prinși în mrejele Satanei sunt tot atâtea reușite în atmosfera curentă a proniei dumnezeiești. *Peste cei răi și peste cei buni, peste cei drepți și peste cei nedrepți, soarele și ploaia* dumnezeiștii pronii fac să înainteze spre desăvârșire creația și istoria. Oricât de mult s-ar înrăi cei ce acționează după voia Satanei, Dumnezeu este jucătorul care domină evident jocul. Pronia dumnezeiască este o lucrare care privește întreaga creație. Conform teologiei patristice, dacă Dumnezeu Își ia înapoi suflarea cea dătătoare de viață, toate sfârșesc în nimic. Creația nu este suficientă sieși, de vreme ce nu are existență de sine. *Dumnezeu este cel care face să ființeze, face să vieze, face să raționeze și îndumnezeiește* ființele și lucrurile în funcție de receptivitatea lor, cea după fire sau cea după voință. Astfel, este legitimă, desigur, credința oricărui membru al comunității bisericești conform căreia Dumnezeu S-a îngrijit de el și chiar a făcut minuni în momente concrete ale vieții lui, dar acest fapt se încadrează în calea comună a creației și a istoriei. Cu alte cuvinte, orice intervenție a proniei dumnezeiești în mod concret asupra unui om nu are caracter individualist, ci se încadrează în planul comun al iconomiei dumnezeiești. Dacă cineva nu înțelege acest adevăr și cere, determinat de o orientare idolatră și egocentrică, acțiunea proniei dumnezeiești, aceasta reprezintă un eșec sau o traumă în viața omenească. Nimic din univers nu poate fi considerat izolat și rupt de realitatea universului unitar, in-

[111] Nicolae Cabasila, *Despre viața întru Hristos*, PG 150, 704 B-C: „Și acesta este cel mai liber mod de plăcere, atunci plăcerea sufletului devine comună, se împărtășește și nu se dorește numai pe sine sau pe cele ale lui ... ci se bucură de încununarea celorlalți care biruiesc".

dependent de fluctuația predominantă. În spațiul *ordinii* şi al *dezordinii* se revarsă energia dumnezeiască unificatoare, pentru ca aceasta să poată fi primită de oricine trăieşte în atmosfera prezentă a trupului bisericesc.

Faptul că nici o chemare şi nici o intervenție dumnezeiască a proniei nu are caracter individualist se vede din chemarea proorocilor şi sfinților. Chemarea sau intervenția nu este personală, ci în principal şi în primul rând colectivă sau, mai bine spus, comunitară, priveşte întregul trup, întreaga comunitate. De aceea, o astfel de chemare nu este nici un privilegiu, nici un favor, ci o responsabilitate şi o înaltă misiune. Astfel, şi în ceea ce priveşte comunitatea se petrece acelaşi lucru. Nu există *popor ales* cu înțelesul unui privilegiu sau, mai rău, cu înțelesul unui neam superior sau al unei rase deosebite! De altfel, *popor ales* şi *oameni aleşi* înseamnă alegerea în vederea unei lucrări comune a omenirii, în vederea unei înalte misiuni; de aceea şi în cazul de față predomină datoria şi responsabilitatea imensă. Pronia lui Dumnezeu, aşadar, este o prezență neîncetată a lui Dumnezeu în creație şi istorie, este creația continuă a lumii, calea fără sfârşit spre orizonturile viitoare ale perspectivei *precum în cer aşa şi pe pământ*. De altfel, pronia este legată de prezența dumnezeiască făcătoare de minuni. Pronia şi minunea sunt, din punct de vedere al conținutului vieții, înțelesuri identice!

6. Aneraştii (Neiubitorii)

Tradiția biblică şi cea teologică a Bisericii Îl numeşte pe Dumnezeu *iubire şi eros*. În acest punct, este nevoie de o lămurire esențială. Iubirea şi erosul – care în teologie sunt noțiuni identice – nu înseamnă pur şi simplu o atitudine sentimentală sau o relație de genul acesta. Chiar şi atunci când omul, creat *după chipul şi după asemănarea lui Dumnezeu*, iubeşte cu adevărat şi este îndrăgostit de Dumnezeu, nu se manifestă prin sen-

timentalism. Raportarea iubitoare a lui Dumnezeu către ființe și lucruri este o energie care dăruiește *existența, mișcarea și progresul*. Cu alte cuvinte, le constituie pe toate, ca o putere unificatoare. Aceeași energie este și cea a existenței omenești, dar este creată. Totuși, această energie a iubirii conferă unitate relațiilor și dă consistență oricărei comunicări, făcând posibilă constituirea oricărei comunități. Așa cum iubirea dumnezeiască este *ekstatică*, și cea omenească are aceeași însușire, ceea ce înseamnă că iubirea nu este pentru cel ce iubește, ci pentru cel ce este iubit. Adică nu este pentru cei ce sunt îndrăgostiți (ἐραστές), ci pentru cei de care sunt îndrăgostiți (ἐρωμένους). Aceasta înseamnă adevărata *stare de ekstaz* (ieșire din sine) și adevărata *comunicabilitate*[112]. Această teologie, exprimată într-un mod extrem de interesant, o găsim în principal la Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, Simeon Noul Teolog ș.a. Cel care iubește, așadar, nu trăiește pentru sinele său, ci pentru ceilalți și pentru *trupul comun*, nu numai al existențelor omenești, ci al întregii creații.

Tot astfel lucrarea diabolică sau satanică nu este un sentimentalism, ci o pervertire reală a *existenței* și a oricărei *comunicabilități*. Și aceasta se întâmplă deoarece, așa cum am spus deja, răul nu are entitate proprie, ci perverteşte orice realitate bună. De aceea, evanghelistul Ioan spune că „lumea întreagă este expusă puterii duhului celui rău"[113]. Dar ceea ce se naşte de la Dumnezeu nu poate avea nici o legătură cu Satana; numai în situația în care este afectat de puterea cea despărțitoare.

---

[112] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capetele teologice și iconomice*, PG 90, 1384 C-D: „Iubirea dumnezeiască este deci extatică, ea nu lasă pe cei ce iubesc să fie ai lor, ci ai celor pe care aceştia îi iubesc" PG 90, 1384 B-C: „Pe Dumnezeu teologii Îl numesc când *eros*, când *iubire*, când *iubitor*, când *îndrăgostit*. De aceea, fiind eros și iubire, Se mișcă, iar fiind iubitor și îndrăgostit, mișcă către Sine pe toții cei care sunt receptivi la iubire și eros". Dumnezeu, ca cel ce iubește (iubit), nu este nemișcat, ci Se mișcă.

[113] I Ioan 5, 18-19: „Știm că tot ce e născut din Dumnezeu nu păcătuiește; ci cel ce s-a născut din Dumnezeu se păzește pe sine și cel rău nu-l atinge. Știm că suntem din Dumnezeu și lumea întreagă stă în puterea celui rău".

Aşadar, prima influenţă satanică este izolarea, scindarea fiinţei, tulburarea oricărei relaţii de iubire. Acest lucru îl arată şi termenul biblic, şi ulterior teologic, de *lume*, în timp ce, negreşit, este valabil întotdeauna adevărul *Iubesc, deci exist*. Astfel, *iubirea* şi *erosul* sunt înţelese numai în spaţiul unei relaţii, în cadrul unei comunităţi, într-un corp comun. Din contră, ura, invidia şi tendinţa de distrugere înseamnă stricarea unei relaţii, desprinderea de trupul comun, de comunitate. Acest adevăr ni-l descriu Heraclit şi Platon de o manieră proprie, extrem de caracteristică[114]. *Individualizarea* (*ιδίωσις*, cuvânt folosit în opoziţie cu *κοινωνία* – n.tr.), adică valorizarea tuturor prin prisma interesului propriu, înseamnă egocentrism şi închistare satanică în limitele individuale. Această închistare nu este numai o anulare a oricărei relaţii concrete de iubire, dar şi o izolare, în sensul că individul se rupe de trupul comun, de comunitate, sau că relaţia lui este una de indiferenţă, fără vlagă, extrem de slăbită şi, în consecinţă, oricum duşmănoasă. De aceea, o astfel de atitudine egocentrică este uşor atrasă de idealuri abstracte, de vreme ce se pierde relaţia concretă de iubire.

Viaţa însăşi face foarte evident adevărul despre iubire, care este concretă şi luptătoare şi se desfăşoară în viaţa curentă a unui organism, a unei comunităţi. Am putea spune că lucrarea diavolească înseamnă *individualizare, viaţă lipsită de iubire, scindare, izolare* şi *lume* în sensul ioaneic. Aici voi invoca din nou geniul lui Dostoievski, care prin exemple de o inegalabilă frumuseţe şi prin argumente logice simple se referă la caracterul concret şi comunitar al iubirii. Prinţul Mîşkin (idiotul!), vorbind cu mult patos la o petrecere (la sfârşit, sparge cu mâna o vază preţioasă asupra căreia îi atrăsese la început atenţia iubita lui, Aglaia!), conchide cu următoarele cuvinte înţelepte: *Acela care nu are pământ sub picioarele lui nu-L are nici pe Dumnezeu, iar cel care îşi neagă patria Îl neagă şi pe Dumnezeu*. Aşadar, dacă

[114] H. Diels, A 16: „Dacă împărtăşim amintirea unui lucru, suntem în adevăr. Dacă îl individualizăm (egoist), suntem în minciună".

cineva nu-şi iubeşte patria, pământul patriei sale, civilizaţia ei, este ipocrit atunci când spune că iubeşte omenirea sau că este deschis lumii întregi; este vorba în cazul acesta, după toate probabilităţile, de o ideologie abstractă. Prin urmare, pentru ca să fie cineva luptător adevărat şi eficient, pentru ca lumea să se schimbe şi să predomine omenia, pacea şi prietenia, omul trebuie neapărat să arate un interes concret faţă de momentele grele din viaţa aproapelui său. Altfel, este mincinos şi ipocrit, complăcându-se în ideologii abstracte[115]. În opera lui Dostoievski *Idiotul*, într-un dialog extrem de relevant şi captivant, este mărturisit acest adevăr, aşa cum ni se înfăţişează clar în existenţa chinuită de patosul iubirii lui Rogojin. El o iubeşte disperat pe Nastasia Filipova, pe care o iubeşte şi Mîşkin, vrând să o salveze de la distrugere, să salveze fermecătoarea ei frumuseţe! Rogojin îi spune că îl urăşte când se află departe de el, dar îl iubeşte când este aproape de el, de aceea îl imploră să rămână pentru puţin lângă el! Prin inventivitatea lui extraordinară, Dostoievski se foloseşte totdeauna de contrarii pentru a dovedi adevărul, aşa cum se întâmplă şi atunci când pune pe ateul Ivan Karamazov, cel cu idei total anticreştine, ca să fundamenteze adevărul creştinismului!

Referitor la iubirea concretă, singura adevărată, este relevantă o povestire a lui Dinos Hristianopoulos despre Roza Eskenazi, celebra cântăreaţă a anilor '30, diva cântecului vechi popular. Cântăreaţă de succes, cu o familie fericită, iubitoare şi tandră şi beneficiind de toate bunătăţile, a ajuns în timpul războiului ca o epavă, pierzându-şi minţile, şi a fost aruncată într-o colibă la marginea Atenei. Un şofer de camion, fost poliţist de ţară (fie pentru că l-a ajutat odată, fie că era vorba de

---

[115] Vezi I Ioan 4, 20. Cutremurătoare sunt cuvintele Sf. Grigorie de Nyssa, *La Fericiri*, PG 44, 1252: „Până să vină la egalitate ceea ce e superior cu ceea ce e inferior şi să plinească ceea ce e cu lipsă cu ceea ce e din belşug, pune Dumnezeu lege între oameni mila faţă de cei mai mici". Nu vom aştepta, deci, ca oamenii să devină egali, nici nu ne vom lupta pentru aceasta înainte de a încerca cu orice jertfă să împlinim lipsurile concrete ale celor de lângă noi.

vreo idilă ascunsă), a descoperit-o şi a vrut să o ia cu el în Korinthia. Ea nu a vrut însă să se despartă de cotețul ei mizerabil. Atunci, şoferul a rămas lângă ea şi a îngrijit-o singur, a spălat-o, a pieptănat-o, o scotea la plimbare... şi aceasta timp de treizeci de ani. Atunci când Roza a murit, nebună şi dezechilibrată, a dus-o şi a îngropat-o în Korinthia. Şi conchide scriitorul: „Îți redobândeşti încrederea în oameni când auzi astfel de istorii"[116].

În evident contrast, patima erotică egocentrică, caracterizată ca diabolică, este descrisă de Tolstoi în nuvela *Diavolul*. Posesor al mai multor proprietăți, Evgheni Irtieniev, un bun familist, cu o soție frumoasă şi un copil înzestrat, bucurându-se de toate binecuvântările lui Dumnezeu, se întâlneşte pe neaşteptate cu o fostă iubită a lui, din vremea când era necăsătorit. Cât ai clipi, chipul ei îi înrobeşte nefericitului familist întreaga imaginație. Evgheni îşi iubeşte soția şi copilul şi în acelaşi timp se teme de pierderea bunei reputații pe care o are în micul sat unde îşi avea proprietățile. Zi şi noapte este ros de o puternică dorință de a o avea din nou pe țăranca respectivă, dar în acelaşi timp îl roade şi vina păcatului adulterului. Peste toate acestea, poțopul de insuportabile ispite provocate de întâlnirile întâmplătoare sau voite cu fosta iubită, rătăcirile disperate prin pădure şi pe potecile satului, criza familială groaznică, fantezia înflăcărată de imagini fermecătoare, care alungă orice gândire înțeleaptă. Încearcă să se roage, dar nu poate s-o facă. Atunci îşi spune: *Nu există nici un Dumnezeu; există Diavolul*. Aceasta ne aminteşte de tactica insistentă a lui Bergman, aceea de a aşeza în locul lui Dumnezeu reprezentări satanice. În cele din urmă, Evgheni se sinucide – sau, conform unei alte variante a nuvelei, nu se sinucide, ci îşi omoară fosta iubită. Doctorii concluzionează că a fost bolnav mintal, însă Tolstoi pare să nu accepte această părere.

---

[116] Dinos Hristianopoulos, *Călătoria de jos - Povestiri şi mici eposuri*, Tes., 1991, p. 127-128.

Deşi un temperament diferit de Dostoievski – a trăit şi în secolul XX, până în 1910 -, autorul romanului *Război şi pace* se întâlneşte în multe puncte cu acesta. Şi în nuvela lui Tolstoi elementul diabolic îl subjugă pe om, dar aceasta nu înseamnă pătrunderea personală a diavolului în om. Aşa cum se întâmplă la Dostoievski, adică în tradiția ortodoxă, posedarea satanică înseamnă influențarea minții şi a imaginației omului[117]. Totdeauna există o responsabilitate mai mare sau mai mică a omului. Chiar şi în ceea ce priveşte orice formă de posedare demonică în om nu trebuie să excludem în principiu şi până la un punct cel puțin depistarea pe cale medicală a vreunei boli psihice. Bineînțeles, romanul *Demonii* se termină cu sinuciderea lui Stavroghin. Medicii – spune scriitorul – nu au constatat nici o boală psihică. Oricum, şi aceasta se poate întâmpla. De altfel, ştiința (adevărată) nu afirmă niciodată că epuizează cunoaşterea realității.

W. Reich, reprezentant al psihologiei clinice, afirmă că diavolul şi imaginile satanice într-o imaginație excitată provin din denaturarea firii umane. Folosind modele freudiene, el insistă să susțină că această denaturare este o gravă blocare a funcției erotice. Viața precedă rațiunea şi orice formă de expresie – de aceea cuvintele *Ausdruck* şi *expression*, care indică mişcarea expresivă, înseamnă presiune şi impuls. Viața este o fle-

---

117 AMINTIREA IADULUI

„Deci păcătoşii, poftind păcatul şi neavând materia păcatului, sunt osândiți, fiind mistuiți ca de foc şi de vierme şi neavând nici o mângâiere. Ce altceva e iadul decât lipsirea de ceea ce poftesc?". Sf. Ioan Damaschin, *Dialog împotriva maniheilor*, PG 94, 1573 C.

M-ai cinstit cu băutura ta cea tare,
m-am obişnuit atât de mult cu ea
dar dintr-o dată nu mai mi-ai dat nici apă,
şi s-a aprins în mine o altă flacără!

Cer un pic de apă ca să beau,
Să sting acest iad,
Aştept zi şi noapte
Să te uit.

xibilitate a simțurilor, curgere a făpturii într-o relație minunată cu mișcarea universală. În această curgere și relație, orice blocare cauzată de reprimarea erotică sfârșește în alienarea naturii umane. Animalul uman, așa cum se spune, tânjește după simțirea deplină și realizarea emoțiilor bioerotice. Eșecul acestui demers sfârșește în patologic, prin reprezentări dumnezeiești și satanice în imaginația omului[118]. În această situație, și Reich Îl confundă pe Dumnezeu cu diavolul. Dincolo de corectitudinea acestor idei, din punctul nostru de vedere are importanță faptul că teoria aceasta descrie viață anerastă ca pe o închistare egocentrică, în urma pierderii relației cu binele comun al naturii.

Se poate sesiza ușor că Dostoievski ne oferă o imagine mult mai reușită și mai plastică despre Satana și realitatea demonismului, ca pervertire și izolare a relației iubitoare. Totdeauna, Satana vorbește el însuși despre sine – cu alte cuvinte, demonizatul îl vede și vorbește cu el, dar dialogul este, de fapt, monolog. Demonizatul vorbește cu închipuirile propriei imaginații, pe care „le produce" diavolul. În *Frații Karamazov* este foarte expresiv exemplu lui Ivan Karamazov, care, fiind singur în cămara lui, primește vizita Satanei! Înfățișarea acestuia nu este chiar așa de înfricoșătoare. Este prelucrată cu măiestrie de Dostoievski: are toate caracteristicile unui orășean occidental, însă cu complexe abisale de egocentrism. Este cam la patruzeci de ani, cu părul lung, închis și des, cu puține fire cărunte și cu o barbă mică. Poartă sacou maro, bine cusut; nu-i lipsește cravata. După înfățișare e vorba de un domn bine, de un civilizat, *comme il faut*. Ivan trăiește un coșmar intens. Deși îi spune vizitatorului neașteptat că nu-l consideră Satana, panicat la maximum, îl ia în serios și îi pune întrebări. Satana îl persiflează pe Ivan din cauza temerilor și a concepțiilor lui, spunându-i că își ia chip de om, rămânând satanic și ținând companie cu plăcere negustorilor și popilor. Cu un sadism de

[118] W. Reich, *Charakteranalyse*, Frankfurt, 1974.

nedescris, îl numeşte criminalul tatălui său, spunându-i că Mitea, fratele lui, se află pe nedrept în închisoare pentru acea crimă. O durere de nedescris şi o atmosferă sufocantă, un coşmar înfricoşător îl presează pe Ivan. Se sufocă, trăind un iad al izolării, în tovărăşia creaturilor închipuirii sale.

Satana lui Goethe, de exemplu, este o jucărie haioasă, un domn tot aşa bine, şi totuşi fără nici un complex interior. Am putea spune că este şi filantrop, deşi se arată a fi un negociator neîndurător. Nici măcar Satana din cartea lui Iov nu are caracteristicile înfricoşătoare ale lumii interioare satanice, caracteristici pe care le resimte cumplit de apăsător Ivan Karamazov. Trăieşte depresiv lumea izolării, cu alte cuvinte iadul însuşi[119].

Pe scena literaturii ruse, în secolul al XIX-lea un loc important îl ocupă şi Gogol. Am putea spune că acesta a pregătit explozia *demonilor*, a eroilor lui Dostoievski. În lucrarea sa *Inspectorul*, în persoana unui escroc, funcţionarul Klestakov, el

---

[119] IADUL

„Şi nu este posibil să se vadă cineva faţă către faţă (în iad), căci faţa fiecăruia este lipită de spatele celuilalt. Atunci când cineva se roagă pentru noi, poate fi văzută într-un fel faţa celuilalt; aceasta este mângâierea (raiul)" – Sf. Macarie Egipteanul, *Apoftegmele*, PG 34, 257 CD – 260 A.

Raiul l-am zidit împreună,
ne-am născut împreună de la început.
Mi-ai spus: vino să te botez
în colimvitra mea, acum
că îngerul Domnului tulbură apele.
Ţi-am dat fărădelegile mele – şi le-ai sfinţit,
faţa ta a strălucit ca lumina
făgăduind priviri veşnice
şi şoapte negrăite.
Sânii tăi s-au strâns ca să dăruiască viaţă,
pântecele tău s-a pregătit să fie leagăn cald.

Şi toate, fără a prevesti căderea
au început deodată să se piardă.
Atunci am zidit împreună iadul,
şi nu ne mai putem vedea bine
Unul celuilalt
faţa luminoasă de mai-nainte.

vizează demonismul birocrației țariste. Acesta primește sarcina de a cerceta anumite scandaluri, deși el este un escroc și nu reprezintă pe nimeni, decât sinele său fals (firește, astfel de scandaluri, cu cercetările respective, nu se întâmplă numai în romane și numai în Rusia țaristă!) În opera *Suflete moarte* a lui Gogol, satanismul devine și mai abisal și este însoțit de o lăcomie nestăpânită. Țițikov exploatează proprietăți ale statului, însușindu-și sume de bani cu care ar fi trebuit să fie plătiți lucrători care erau morți!

Literatura rusă a secolului al XIX-lea a localizat demonismul în sufletele oamenilor egocentrici și aneraști. Aceasta nu înseamnă sfârșitul Satanei, ci o explicație teologică corectă a demonismului. Aceleași tipuri în aceeași epocă se regăsesc la Balzac, Hugo, Byron, Vigny și la alții. Totuși uneori, așa cum se întâmplă în *Comedia umană* a lui Balzac, se vestește sfârșitul Satanei, fără să fi precedat vreo biruință împotriva lui. Se golește cerul și acest gol este iadul (*L'Enfer, c'est le ciel en creux*). Suflete pervertite și demonice există, dar se urmărește salvarea lor prin intermediul cunoașterii adevărate. Haros nu este înjunghiat[120], nici nu-l găsim pe Satana fără dinți în reprezentările artistice eshatologice ale lui Dostoievski. Poate în acea epocă în Apus se întâmpla ceea ce spune Baudelaire: *Cea mai inteligentă născocire a Diavolului este să ne convingă că nu există.*

***

Pentru teologia ortodoxă, care este o continuare organică a învățăturii biblice, este ilogic să se vorbească despre Satana fără să se relateze și nimicirea lui. Așa cum creația este o biruință împotriva nimicului, tot așa și vindecarea demonizaților este readucerea la viață și reintegrarea în trupul comun al creației prin restaurarea relației de iubire față de Creator, față

[120] Personificarea morții. Provine de la Haron, fiul lui Erebis și al Nopții, care îi ducea lui Hades umbrele morții.

de toate fiinţele şi de toate lucrurile creaţiei şi istoriei. *Viaţa anerastă, viaţa fără iubire este viaţă satanică.* Anerastul se distruge pe sine şi distruge şi creaţia, în timp ce acela care iubeşte învinge nihilismul, imobilitatea şi banalitatea fiecărei făpturi decăzute. Cu alte cuvinte, *istoria creaţiei şi a omului este o continuă facere de minuni.* Minunea se săvârşeşte în fiecare clipă, deoarece există relaţia creat-necreat. Ceea ce este creat primeşte necare este considerat o minune extraordinară, diferită de legea fizică, nu e deloc extraordinar sau întâmplător, ci se integrează în marşul taumaturgic al creaţiei. Conform concepţiei creştine, nu există minune izolată sau individuală. Este îndreptăţită dorinţa oricărui membru al comunităţii să ceară o minune – o vindecare a unei boli, de exemplu. Minunea care se face este însă integrată în calea comună a creaţiei şi istoriei, adică a dumnezeieştii iconomii. Altfel, minunea este individualistă şi idolatră. De aceea, conform premiselor teologice ale Bisericii Ortodoxe, minunea nu contrazice legile fizice. E vorba de o pătrundere a unei noi legi în cea existentă deja. Aceasta este explicaţia concretă a expresiei: „Unde vrea Dumnezeu se biruieşte rânduiala firii". Energia necreată nu poate fi contrară energiei create. Astfel trăieşte cineva minunea şi gustă roadele ei, participând conştient la atmosfera curentă a relaţiei energetice dintre lume şi Dumnezeu, prin arătarea lui Dumnezeu în creaţie şi în istorie şi, într-un mod mai simplu şi concret, în viaţa trupului bisericesc. Această participare, adică comuniune, este puterea credinţei. O astfel de credinţă conduce atât la minune, cât şi la gustarea roadelor minunii.

În acord cu cele de mai sus – adică în acord cu următoarele: 1) minunea se integrează în calea comună a creaţiei, determinată de iconomia dumnezeiască; 2) în cadrul relaţiei creat-necreat, lucrarea taumaturgică necreată nu contravine celei create; 3) percepţia vieţii trupului comun ca credinţă – se sfinţeşte şi voinţa omului. Totuşi, colaborarea din partea omului, opţiunea pentru şi dezvoltarea relaţiei de iubire faţă de

Dumnezeu şi de semenii lui şi totodată faţă de toată creaţia sunt premise indispensabile. Astfel, sfinţirea aceasta îl înzestrează pe om cu un dinamism creator.

În acest joc al libertăţii şi al opţiunii un rol important îl are, aşa cum am spus deja, relaţia doxologică sau liturgică (de închinare) a omului cu Dumnezeu. Şi aceasta înseamnă că omul păstrează clar *pomenirea-amintirea lui Dumnezeu* (μνήμη Θεοῦ). Această pomenire nu este ceva abstract, ci o relaţie prin energii. De aceea, uitarea lui Dumnezeu sau neascultarea sau închistarea egocentrică distruge această relaţie iubitoare dintre Dumnezeu şi om, relaţia care îl ajută în progresul său creator, în menţinerea lui în atmosfera comunitară curentă, unde creşte continuu iubirea şi erosul faţă de Dumnezeu, faţă de toate fiinţele şi toate lucrurile creaţiei.

CAPITOLUL III

SLAVA CARE ÎMPĂRĂȚEȘTE

1. Vindecarea

Nu este absolut necesar să citească cineva despre evenimentele mari şi minunate consemnate în Sfânta Scriptură pentru a constata că, de la naşterea sa, istoria omenirii – care, în comparație cu miliardele de ani ai universului, pare să fie un nou născut de câteva mii de ani - este o istorie a concurenței, scăldată în sânge şi totodată creatoare. În definitiv, orice explicație ar da istoricii, moraliştii, psihologii şi sociologii, natura umană este considerată bolnavă. Să ne amintim aici celebra frază a lui Tucidide: *Din pricina lăcomiei şi a iubirii de slavă, întotdeauna se vor face aceleaşi greşeli şi fărădelegi.* Însă toți specialiştii şi cunoscătorii despre care am vorbit mai sus, ca şi Tucidide, par să nu admită că este vorba de o boală serioasă. Avem impresia întemeiată că, după părerea lor, întreaga problemă ar consta în schimbarea unui comportament sau a altuia prin educație sau

prin presiune concurențială, ori prin lupte, mai ales prin luptele popoarelor pentru pace, omenie şi dreptate. Au existat de altfel, cum bine se ştie, revoluții şi mişcări politice cu astfel de lozinci referitoare la *egalitate, fraternitate şi libertate.*

Astfel, în epoca noastră nu puțini sunt teologii, predicatorii şi oamenii de ştiință, împreună cu alți „salvatori" (teoretici) ai umanității, care, protestând şi moralizând necontenit, insistă să îndrepte lumea fără să vorbească despre *pocăință şi vindecare*, despre Satana şi mai ales despre *lucrarea exclusiv vindecătoare a lui Dumnezeu*. Uneori, prin cunoscuta mânie teologică (*odium theologicum*), ei se luptă neobosit pentru curățirea de rele a lumii! Astăzi trăim schimbarea mâniei teologice în mânie politică (*odium politicum*). Aceasta este mult mai puternică, pentru că a devenit o modă. Într-un fel sau altul, toți „curații" şi propovăduitorii purității reclamă cu orice preț o curăție morală desăvârşită de la toți oamenii, pentru ca aceştia să fie aleşi şi să beneficieze nu numai de bunurile acestei vieți, dar şi de cele de după moarte. În primii ani ai creştinismului existau ritualuri păgâne, inspirate mai ales de ideile neoplatonice, care cereau de la adepți o curăție morală severă. De exemplu, Celsus, făcând o comparație între ceremoniile creştine şi ritualurile păgâne, le plânge de milă creştinilor, pentru faptul că primesc în rândurile lor păcătoşi, proşti, prunci şi oameni stăpâniți de duhuri rele, în timp ce adepții ritualurilor mistice trebuiau să fie oameni puri, care scăpaseră de răutăți[121]. Istoricul bisericesc Sozomen povesteşte o întâmplare care priveşte hotărârea lui Constantin cel Mare de a susține creştinismul. Chinuit de remuşcarea uciderii fiului său Crispus, Constantin a vrut să se

[121] Origen, *Împotriva lui Celsus*, 3, 59 PG 11, 997 C: „Căci cei ce sunt chemați la celelalte ceremonii (la cele păgâne) predică despre cel cu mâinile curate şi cu vorba înțeleaptă şi altul, iarăşi, despre cel curat de orice ură şi al cărui suflet nu cunoaşte răul, şi care trăieşte bine şi drept. Iar cei ce făgăduiesc curățirea păcatelor predică acestea: ei nu țin seamă niciodată, ci spun că, dimpotrivă, cel ce este păcătos, cel ce este neînțelept, cel ce nu e capabil a vorbi şi, mai simplu a zice, cel ce are duh rău, acela este primit în împărăția lui Dumnezeu".

purifice prin ritualurile mistice păgâne. Dar neoplatonicul Sopatru i-a spus că o astfel de monstruoasă fărădelege nu poate fi spălată cu nimic. În această împrejurare, împăratul Constantin a auzit de învățătura Bisericii, care dă întâietate și accentuează în mod deosebit *pocăința* și *vindecarea* prin sfintele taine. Astfel s-a întărit în hotărârea de a susține creștinismul[122]. Categoric, nu e neapărat nevoie ca această povestire să fie adevărată! Ea arată clar relația dintre *curații* nemiloși ai tuturor epocilor și aceia care întâmpină cu multă iubire pe semenul lor, cerând de la acesta numai hotărârea sau dorința de a se vindeca. În această vindecare se manifestă totodată *ascultarea, trezvia și spiritul de jertfă*. Sfintele Evanghelii ne spun clar că nu suntem mântuiți pentru *suficiența* noastră (adică pentru că am fi ajuns la măsura deplinătății – n.tr.), ci pentru *insuficiența* noastră (tocmai pentru că nu am ajuns la această măsură – n.tr.). Înaintarea dramatică a creației și a istoriei înseamnă o neîncetată *creație*, înseamnă *pătimire* și *slavă*, totdeauna în perspectiva unor noi și deschise orizonturi! În acest mers înainte, în acest marș istoric al creației se înscrie și destinul Satanei! Trebuie să avem mereu în minte atitudinea antimaniheică a învățăturii biblice și a teologiei ulterioare a Părinților Bisericii. *Nu există nici o lume absolut coruptă, dar nici una ideală*. Într-o astfel de concepție și într-un astfel de mod de viață nu putem afla nici cea mai firavă urmă de dualism. De aceea Satana, cu lucrările lui, nu este localizat sau plasat într-o perspectivă dualistă. De altfel, acesta este motivul pentru care Ortodoxia a dat o mare însemnătate folosirii imaginii în lucrarea sa didactică, după cum a apreciat totdeauna cum se cuvine însemnătatea lucrurilor și a respectat în general materia. De aici și lupta împotriva iconomahilor maniheiști[123].

Mântuirea este exclusiv lucrarea lui Dumnezeu și primirea acestei lucrări aparține omului. Dar această primire nu este o problemă neînsemnată. Este vorba de *împreună-creație, siner-*

---

[122] Sozomen, *Istoria bisericească*, 1, 5, PG 67, 869 AB.
[123] G. Bazin, *Formes demoniaques*, în volumul *Satan, Etudes Carmelitaines*, Brouwer, 1948, pag. 459-488.

gie (conlucrare) şi *ascultare de bună voie*. Astfel avem *dezlegarea blestemului şi a lucrărilor diavolului, îndreptarea naturii umane, desfiinţarea morţii şi vindecarea*[124]. Chiar şi canoanele sunt instituite în Biserica Ortodoxă *spre vindecarea sufletelor şi tămăduirea patimilor* – aşa cum se spune în canonul II de la Sinodul Quinisext. Astfel, prezenţa *trupească* a Cuvântului, ca Hristos, în aceeaşi *continuitate* istorică şi cale dramatică a prezenţei *netrupeşti* a Lui,[125] a realizat unirea *ipostatică* a firii dumnezeieşti şi omeneşti, aşa încât să gustăm prin cuvânt, prin vedere şi prin lucrările Bisericii, în mod extrem de real, slava Împărăţiei lui Dumnezeu, o dată cu *desfiinţarea puterilor diavoleşti*[126].

---

[124] Vezi referitor la aceasta: Evrei 2, 14-15: „Aşadar, de vreme ce pruncii s-au făcut părtaşi sângelui şi trupului, şi El li S-a făcut părtaş, pentru ca prin moarte să-l surpe pe cel ce avea stăpânirea morţii, adică pe diavolul, şi să-i elibereze pe cei ce de frica morţii erau ţinuţi în robie toată viaţa". I Ioan 3, 8: „Cel ce face păcatul este de la diavolul, pentru diavolul de la început păcătuieşte. Pentru aceasta S-a arătat Fiul lui Dumnezeu, ca să dezlege lucrările diavolului". Sf. Maxim Mărturisitorul, *Către Talasie despre diferite nelămuriri*, PG 90, 405 C-D: „Două păcate s-au săvârşit întru protopărinţii noştri prin încălcarea poruncii dumnezeieşti: unul *vrednic de osândă* şi unul care *nu poate fi osândit* (condamnat), al doilea având drept cauză pe cel vrednic de osândă. Cel dintâi este rezultatul hotărârii libere care a lepădat binele, iar cel de-al doilea al firii care a lepădat fără să vrea, din pricina hotărârii libere, nemurirea. Această stricăciune absurdă şi schimbare a firii Domnul şi Dumnezeul nostru îndreptând-o şi luând întreaga fire, a avut şi El, în firea luată, trăsătura pătimitoare..." PG 90, 536 A: „Căci unirea din Dumnezeu Cuvântul toată firea a ridicat prin dezlegarea blestemului".

[125] Această interpretare îşi are punctul de plecare la Apostolul Pavel şi la Evanghelistul Ioan şi este acceptată de întreaga tradiţie patristică! Este trist faptul că teologi ortodocşi de la noi sunt deranjaţi de această interpretare din pricina ignoranţei – alta este problema că Şcolile ortodoxe trebuie să „vindece" obiectul de studiu al tradiţiei ortodoxe şi că pentru mulţi caracterul confesional nu spune nimic. Însă cei care cunosc bine această erminie pot foarte frumos să o respingă pe baza ideilor moderne! Totdeauna e valabil principiul *Alegeţi şi apoi luaţi*. E de ajuns să ştim ce spunem!

[126] Vezi Pr. Ioannis Romanidis, *Păcatul strămoşesc*, Atena, 1957, pag. 81. Totuşi, la această pagină există o răstălmăcire în ceea ce priveşte nestricăciunea firii omeneşti a lui Hristos, bineînţeles, pe baza dogmei de la Calcedon. Scrie autorul acestui studiu: „Precum în situaţia protopărinţilor, tot aşa şi firea omenească a lui Hristos dinainte de înviere nu era nici nestricăcioasă, nici sub puterea morţii". Fără îndoială, această idee că înainte de înviere firea omenească era stricăcioasă neagă unirea ipostatică a celor două firi conform

Întruparea lui Hristos, dincolo de distrugerea Satanei, arată totodată şi unitatea omului ca persoană, lucru ce înseamnă că *masculinul* şi *femininul* sunt de acum convenţionale. Întruparea a anulat *diferenţa* stabilită în mod satanic între bărbat şi femeie. După Sfântul Maxim Mărturisitorul cel puţin, cei care, chiar şi astăzi, de regulă teologi, vorbesc despre *diferenţa* substanţială dintre bărbat şi femeie gândesc mai curând satanic. Şi cei care Îl numesc pe Hristos bărbat, în opoziţie faţă de femeie – chipul lui Hristos este teandric, de aceea se numeşte şi Dumnezeu şi om –, săvârşesc cea mai gravă încălcare a dogmei Calcedonului. Şi aceasta se întâmplă deoarece unirea ipostatică a celor două firi *anulează diferenţa după gen* (masculin şi feminin) şi în loc de bărbaţi şi femei arată întâi de toate oameni, la propriu şi cu adevărat[127].

De altfel, sunt vindecaţi oamenii şi creaţia în întregul ei. Chiar şi pentru diavoli e valabilă această vindecare, deoarece *cred şi se cutremură*[128]. Astfel, în cele din urmă, teologia ajunge la înţelegerea corectă a lucrărilor (energiilor) dumnezeieşti, care sunt întotdeauna făcătoare de viaţă şi niciodată distrugă-

---

dogmei de la Calcedon. Chiar şi înainte de înviere, Hristos nu este supus afectelor fireşti pozitive din necesitate sau fără voie. Conform dogmei de la Calcedon, firea omenească a lui Hristos este totdeauna nestricăcioasă. După Sf. Ioan Damaschin, aceste afecte necondamnabile (foame, sete, frică, moarte) erau *după fire* şi *mai presus de fire*, deoarece se manifestau firesc numai prin îngăduinţa şi totdeauna cu voia Lui. Vezi Sf. Ioan Damaschin *Expunere precisă a credinţei ortodoxe*, 3, 20, PG 94, 1084 A: „Deci vrând i-a fost foame, vrând i-a fost sete, vrând i-a fost frică, vrând a murit". Nici unui om având fire stricăcioasă nu îi e foame deoarece vrea! După teologia patristică, *acest pogorământ* se face deoarece întruparea este reală, şi nu închipuită.

[127] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, PG 91, 1039 A: „În primul rând ne-a unit pe noi înşine în El prin ridicarea diferenţei dintre bărbat şi femeie şi în loc de bărbaţi şi femei, în care se vede modul despărţirii, ne-a arătat cu adevărat şi la propriu oameni; şi schimbându-ne la chip după El şi dându-ne chipul Lui însănătoşit şi întru totul nealterat".

[128] Iacob 2, 19. Sf. Ioan Damaschin, *Împotriva maniheilor*, PG 94, 1569 B: „Dumnezeu şi diavolului îi oferă pururi cele bune, dar acela nu vrea să primească". În extraordinarul sinaxar al lui D. Solomos, *Femeia lui Zakinthos, duşmanul de moarte al neamului, femeia aceea cu chip de diavol, şi ea îşi primeşte vindecarea.*

toare şi tiranice. Apostaţii se autopedepsesc şi astfel mânia lui Dumnezeu - omul înfricoşat crede că Dumnezeu Se mânie şi pedepseşte - nu este nimic altceva decât *întreruperea oferirii darurilor dumnezeieşti*[129]. Modul de viaţă bazat pe conţinutul trupului bisericesc, tradiţia biblică şi cea teologică ulterioară şi în general mediul prezenţei dumnezeieşti în lume exclud orice concepţie despre un Dumnezeu pedepsitor, tiran, acuzator şi jandarm. Această concepţie izvorăşte numai din omul rătăcit, din tendinţele lui egocentrice şi din dorinţa lui neostoită de recunoaştere şi putere – cu alte cuvinte, din logica satanică. Aceeaşi logică impune nu numai ideea unui Dumnezeu pedepsitor, dar şi convingerea că păcatele omeneşti aduc ofensă dreptăţii dumnezeieşti într-atât, încât să se caute un mod de satisfacere a ei. Prin influenţa unor astfel de concepţii, în special în spaţiul scolasticismului apusean, au apărut teorii ciudate. Este cunoscută teoria despre satisfacerea dreptăţii dumnezeieşti prin jertfa pe cruce a lui Hristos. Această teorie a devenit dogmă prin lucrarea lui Anselm de Canterbury *Cur Deus homo (De ce s-a făcut Dumnezeu om)*. Cu alte cuvinte, tragedia omenirii s-a transformat în tulburarea ordinii dumnezeieşti! Însă tradiţia biblică şi tradiţia teologică ulterioară nu oferă nici un fel de suport pentru astfel de teorii despre Satana ca organ de pedeapsă al lui Dumnezeu pentru ofensa adusă dreptăţii dumnezeieşti, a cărei satisfacere, conform acestei teorii, este indispensabilă. Totuşi, scenariul dramei este altul. Omul se încurcă într-o aventură tragică şi dureroasă. Se aliază cu Satana, deşi e victima lui. Devine captivul stricăciunii şi al morţii, de aceea este indispensabilă eliberarea şi vindecarea lui. Totuşi, parcursul dramatic este continuu şi războiul împotriva stricăciunii şi a oricărui fel de distrugere este de neoprit. În cazul de faţă, garantul incontestabil este Dumnezeu. După Sfântul Maxim Mărturisitorul, Dumnezeu, fiind înţelept, gă-

[129] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capetele teologice şi iconomice*, PG 90, 1264 A: „Mânia lui Dumnezeu este încetarea oferirii darurilor dumnezeieşti".

seşte modul de *vindecare*; fiind drept, rânduieşte *mântuirea* netiranică; fiind atotputernic, realizează *împlinirea vindecării*[130]. Nu există o cale mai sigură, în care, totodată, să nu afli nici urmă de oprimare tiranică sau frică, de pedeapsă şi de ameninţare a iadului. Chiar şi lupta foarte necesară împotriva stricăciunii, dincolo de preţul dureros pe care-l presupune, ascunde în adâncurile ei puteri creatoare[131].

Orice am face şi oricum am evalua lucrurile, ajungem la o deosebire de bază între Apus şi Răsărit în ceea ce priveşte, pe de-o parte, concepţiile despre Satana, iar pe de altă parte tra-

---

130 Vezi şi Sf. Chiril al Alexandriei, *Comentariu la Epistola către Romani*, PG 74, 789 A-B: „S-a îmbolnăvit deci firea cu păcatul prin neascultarea unuia ... aşadar s-a îmbolnăvit firea omului în Adam prin neascultare ... Aşa a fost schimbată iar în Hristos". Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, PG 45, 48 A-B: „Avea nevoie firea noastră cea care bolea de Cel care s-o vindece ... Prizonierul căuta eliberatorul". Sf. Maxim Mărturisitorul, *Către Talasie*, PG 90, 629 C: „Căci trebuia cu adevărat ca Domnul nostru fiind după fire înţelept şi drept şi puternic, ca înţelept, să cunoască (*μὴ ἀγνοῆσαι*) modul de vindecare; ca drept, să nu realizeze în mod tiranic mântuirea omului celui ce e stăpânit cu voia sa de păcat; iar ca atotputernic, să fie puternic pentru împlinirea vindecării". Vezi şi D. Tseleggidis, *Satisfacerea dreptăţi dumnezeieşti după Anselm de Canterbury*, Tesalonic, 1995.

131 STRICĂCIUNE

Femeia pe care am zărit-o ieri seară
era ca o păpuşă de ceară ascunsă în semiîntuneric;
Îmbrăcată elegant, fardată cu grijă,
Împrăştiind un parfum uşor îmbătător.
Nu putea să ascundă înaintarea evidentă a stricăciunii,
Dar ruinele corpului ei stăteau încă în picioare

Iubesc aceste ruine care se luptă cu înverşunare;
simt că devin una cu ele;
iubesc această luptă împotriva stricăciunii;
seamănă cu credinţa mea ruinată şi ea,
care vede veşnicia printre ruine.

Iubesc feţele îmbătrânite ale femeilor,
care se luptă să-şi păstreze tinereţea;
îmi iubesc credinţa mea
care încă mai încearcă să se întărească.
Iubesc ruinele trupului;
Iubesc ruinele credinţei mele.

diția culturală corespunzătoare care a născut şi trăit aceste concepții. Cu toate acestea, vreau să consemnez faptul că această observație se face din motive pur explicative şi ştiințifice, şi nimic mai mult sau mai puțin. Deja am consemnat diferențele fundamentale în capitolele precedente.

În epoca Evului Mediu şi chiar şi în cea a Renaşterii, în cadrul Bisericii Catolice, vânătoarea de vrăjitoare a fost o luptă continuă. Era, de fapt, o luptă împotriva Satanei. În rândul maselor populare şi mai puțin în manifestările oficiale exista concepția conform căreia cauza epidemiilor înfricoşătoare era Satana, care semăna o frică paralizantă, determinându-i pe cei înfricoşați să apeleze la exorcisme tipizate sau improvizate – reprezentații dragi în creațiile lui Camus şi Bergman. Cu aceste manifestări trebuie să aibă legătură şi grupul eretic al autoflagelaților. De altfel, în aceste cazuri Satana era instrumentul pedepsitor al lui Dumnezeu pentru păcatele omeneşti[132]. Această dominație satanică a condus la apariția cultului Satanei şi la preocuparea permanentă şi obsesivă cu influențele satanice asupra oamenilor şi animalelor, chiar şi asupra lucrurilor neînsuflețite. Ludovic al XIV–lea al Franței (1638-1715), regele-soare al veacului de aur, autorul celebrului principiu: *Statul sunt eu*, a interzis prin decretul din 1682 vânătoarea vrăjitoarelor în Franța. De altfel, în ceea ce priveşte satanofobia, satanolatria şi exorcismele, există o mulțime de enciclice papale şi hotărâri sinodale care rânduiesc, în funcție de situație, aceste probleme[133]. În paralel, există o grijă deosebită, exprimată în hotărâri şi elaborări teologice, pentru tehnica exorcisme-

[132] Mişcare eretică (*flagellum* = flagelare) care a apărut inițial în secolul XI, fiind oficializată în secolul XIII în Europa apuseană. Membrii de gen masculin ai ereziei se autoflagelau în public, iar cei de gen feminin în biserici, cu uşile închise. Această torturare avea ca scop curățirea păcatelor. În special în timpul epidemiilor, aceştia mergeau în locurile afectate şi se torturau după un ritual prestabilit. Această ceremonie dura treizeci şi trei de zile şi jumătate şi simboliza vârsta lui Hristos. Biserica apuseană a reacționat împotriva manifestărilor extreme.

[133] Emile Brouette, *La civilization chrétienne du XVIe siècle devant le problème satanique*, în volumul colectiv Satan, p. 295-330.

lor, pentru săvârşirea lor cu o cât mai mare eficienţă. Pentru început se impunea un diagnostic al posesiei demonice, al caracteristicilor demonizatului şi, dacă era cazul, se hotăra colaborarea exorcistului cu medici sau psihologi. Oricum, principiul fundamental era stabilirea cu mare atenţie a diagnosticului pentru a se vedea dacă era vorba doar de o boală sau de o posesie demonică. Exorcistul trebuie să fie suspicios în faţa fiecărui caz: *In primis ne facile credat aliquem a daemonis obsessum esse*[134]. La urma urmei, mulţi teologi nu exclud posibilitatea ca o boală să coexiste cu o posesie demonică. Alţii, chiar şi astăzi, acceptă ideea că Hitler a fost demonizat[135]. Cu alte cuvinte, în spaţiul apusean, *frica specifică celui captiv, satanolatria, exorcismele şi sentimentele de vinovăţie*, în acord cu concepţii şi principii teologice, au creat o atmosferă propice care a colorat puternic şi caracteristic nu numai toate formele de artă, ci şi modul de viaţă a numeroase grupări eretice şi secte.

Având în vedere cele de mai sus, oricât de paradoxal ar părea unora, în Răsărit au predominat alte principii teologice despre Satana, alte concepţii populare şi altă tradiţie culturală. Totuşi, nu trebuie exclus faptul că, pe lângă acestea şi în special datorită influenţelor apusene, putem găsi cu multă uşurinţă puncte comune între Apus şi Răsărit. Şi, bineînţeles, nu mă refer la descrierile parabolice şi mitice ale textelor biblice şi patristice, nici la reprezentaţiile cu adevărat îngrozitoare despre Satana, diavoli, şerpi, locuri de chinuri şi alte închipuiri ale fanteziei care se găsesc în spaţiul Răsăritului. Aici aflăm cea mai mare diferenţă între Apus şi Răsărit. Deşi mitul şi imaginea exprimă de la sine lumea sufletului înfricoşat de pedepsele iadului, erminia teologică ortodoxă lămureşte atât caracterul

---

[134] În primul rând nu trebuie să credem cu uşurinţă pe cineva care spune că este posedat de diavoli.

[135] În înţelesul eroilor demonizaţi din romanele lui Dostoievski, negreşit au existat demonizaţi! Vezi F.X. Mauquart, *L'exorciste devant les manifestations diaboliques*, în volumul colectiv *Satan*, p. 274-294. Jean Vinchon, *Les aspects du diable à travers les divers états de possession*, în volumul colectiv *Satan*, p. 416-423.

acestei frici specifice omului lipsit de libertate, cât şi învăţătura corectă despre Satana şi imaginea lui. Din contră, în Apus există un acord între povestiri, imagine şi interpretarea teologică.

În spaţiul răsăritean, în special în tradiţia populară, Satana este ridiculizat şi satirizat. Capacitatea aceasta de a ridiculiza pe diavol este considerată o superioritate logică. În această atmosferă, ar fi fost de neconceput ca un poet aparţinând tradiţiei culturale a Ortodoxiei să fi scris *Divina Comedie*, după modelul lui Dante, sau *Paradisul pierdut*, după cel al lui Milton. Sau un regizor să fi creat o operă cinematografică ca *Exorcistul*, care şi-a lăsat adânc amprenta în evoluţia artei apusene. De altfel, în Biserica Ortodoxă nu există o teologie despre exorcisme, nici nu s-au scris manuale practice pentru tehnica exorcismului şi nu există nici hotărâri sinodale. Exorcismele din cadrul cultului – *mă lepăd de Satana*, de exemplu, şi altele – sunt legate de rugăciunile Bisericii şi de mărturisirea de credinţă în Biruitorul morţii, al stricăciunii şi al Satanei. Aşa cum am spus deja de multe ori, întrucât era nevoie să fie accentuat, Satana nu este instrumentul pedepsitor al lui Dumnezeu şi iadul nu e o pedeapsă, ci o problemă de voinţă[136].

Conform principiilor teologice, se poate înţelege uşor şi din ce motiv Părinţii teologi nu au avut nevoie de nici o *demitizare* ca să tâlcuiască *tipurile*, *imaginile* şi *simbolurile*. Tot aşa se poate înţelege motivul pentru care teologii scolastici ai secolului al XIV–lea îl persiflau pe Grigorie Palama când le spunea

---

136 CUVÂNT NEOBIŞNUIT

a. Dacă Dumnezeu ar fi pus
în rai pe cei sorţiţi iadului
- fără ca aceştia să vrea –
ar pieri!

b. Nu se poate
Dumnezeu este un jucător neîntrecut
şi nu este de conceput că poate pierde.
Nu a făcut lumea
pentru a aşeza pe oameni în iad
îi va face să câştige raiul

că *focul de afară* al iadului este necreat - ce altceva ar putea fi, după textele biblice şi patristice -, şi aceasta deoarece urmau în mod vădit *Summa* lui Toma d'Aquino, unde – în capitolele 70 şi 92 – scriitorul spune clar că focul iadului este creat şi drepţii vor vedea în rai fiinţa dumnezeiască[137]. Deosebiri de erminie, ar spune cineva, şi personal nu sunt împotrivă să funcţioneze principiul *Alegeţi şi apoi luaţi*[138].

2. Toate s-au umplut de lumină

Este foarte impresionant faptul că, deşi se face des referire la Satana atât în Noul Testament cât şi în textele teologice ulterioare, în cult şi în artă, acesta nu domină, nici nu exercită vreo influenţă determinantă asupra modului de viaţă al trupului bisericesc şi, prin extindere, asupra întregii culturi a tradiţiei ortodoxe. Acest paradox poate fi explicat uşor întru totul, de vreme ce, în mod esenţial, referirea la Satana se face pe măsură ce se accentuează slava lui Dumnezeu, lumea cea nouă şi bucuria învierii. În mod automat, Satana este marginalizat şi bineînţeles rănit de moarte, sau mai bine zis învins. În consecinţă, acelaşi lucru se întâmplă şi cu *moartea*, cu *iadul* şi cu *stricăciunea*. De altfel, acestea sunt lucrările Satanei sau însuşi

---

[137] Întrucât unii intelectuali de la noi, mai noi sau mai vechi - dintre cei mai vechi nu puţini erau foarte antioccidentali, dar acum s-au schimbat (pe baza unor judecăţi pe care le ştie Dumnezeu, şi ceva ştim şi noi) -, simpatizează mult scolasticismul apusean, crezând că ortodocşii nu înţeleg marea valoare a acestuia, care reprezintă un fapt; aş recomanda *Elogiul nebuniei* a lui Erasmus (1469-1536), adică *Stultitiae Laus*, unde acest umanist îi critică dur pe scolastici. El scrie: „...atunci când (scolasticii) întâlnesc astfel de stângăcii la Hrisostom, la Vasile sau Ieronim, teologii noştri se pronunţă scriind pe margine: de acceptat. Întrucât părinţii Bisericii au răsturnat ideile filozofilor păgâni şi ale iudeilor, oameni din fire cu capul sec, au făcut-o mai mult prin viaţa şi prin minunile lor decât prin silogisme, deoarece nici unul dintre ei nu ar fi capabil să înţeleagă nici cea mai mică problemă dintre cele pe care le ridică Duns Scott". Vezi trad. gr., Atena, 1970, pag. 114.

[138] Nikos Matsoukas, *Teologia Dogmatică şi Simbolică*, III, Tesalonic, 1997.

Satana. Şi numai dacă cineva ar fi atent la troparele învierii celor opt glasuri – care se cântă, aşa cum se ştie, în toate duminicile de peste an, într-o anumită ordine – ar înțelege stăpânirea unică a luminii Învierii în teologie, în cult şi în artă. Cu alte cuvinte, în nici unul dintre aceste domenii nu reiese doar faptul că Satana, *stăpânul acestei lumii, este aruncat afară*[139], ci mai ales şi cu deosebire că *toate s-au umplut de lumină, cerul şi pământul şi cele de dedesubt*[140]. Cum ar fi putut un regizor grec, de exemplu, să creeze, precum Bergman, ceva asemănător cu *Trilogia tăcerii* sau cu *A şaptea pecete?* Şi chiar dacă ar crea ceva asemănător, punctul de plecare al creației lui s-ar afla în altă parte. Moartea, iadul, Satana sunt în centrul culturii occidentale, în timp ce lumina şi licăririle de nădejde stau la margine! De aici şi condamnarea distrugătoare a acestui mod de viață de către raționalism şi spiritul iluminist. (Intelectualii noştri – nu poeții noştri -, atunci când resping această mentalitate, o atribuie ortodoxiei – după ei – obscure!). Pe de altă parte, lumina, raiul, frumusețea Învierii, frumusețea cea dintâi, nădejdea se află în centrul tradiției culturale ortodoxe, în timp ce Satana, slăbit de putere, şi stricăciunea se află la margine!

Într-una dintre cutremurătoarele lui poezii, intitulată *Agrafon*, Anghelos Sikelianos a întruchipat acest adevăr. În această poezie, Hristos merge cu ucenici Săi în afara zidurilor Ierusalimului. Până să apună soarele, s-au apropiat pe neaşteptate de locul unde se strângea gunoiul. Deasupra grămezii rău mirositoare era aruncat trupul unui câine, aflat în putrefacție. Corbii croncăneau în jurul lui. Hristos S-a apropiat imediat de acel loc, în vreme ce ucenicii, deranjații de mirosul urât, s-au îndepărtat. Nemişcat, Hristos privea fix la trupul putrezit. Neînțelegând ce se întâmplă, ucenicii nu au mai avut răbdare şi,

---

[139] Ioan 12, 31: „Acum este judecata acestei lumi, acum stăpânul acestei lumi va fi aruncat afară".

[140] Cântarea a treia de la Canonul Paştelui, care îndeamnă întreaga creație la sărbătoare: „Deci să prăznuiască toate făptura Învierea lui Hristos, întru care s-a întărit".

apropiindu-se, L-au întrebat cum poate să suporte acest miros îngrozitor. Şi Hristos a răspuns: „*Cel ce are respiraţie curată inspiră acest miros îngrozitor în fiecare zi, înăuntrul oraşului.* Totuşi, uitaţi-vă aici la putreziciune, cum lucesc dinţii câinelui în razele strălucitoare ale soarelui; precum grindina, precum crinul! Aceasta este *marea făgăduinţă* şi lumina Celui veşnic". Cu alte cuvinte, Hristos vorbeşte în aceea clipă despre lumina frumuseţii vindecătoare, care va birui putreziciunea. Şi Sikelianos Îl roagă pe Domnul ca, în mijlocul ruinelor vieţii, să-i dăruiască această lumină izbăvitoare. Acelaşi poet se simte fermecat de conţinutul adânc al Sfintei Liturghii, de vreme ce în aceasta se săvârşeşte în chip real, prin intermediul vederii luminii celei slăvite şi adevărate, mântuirea a toată lumea din stricăciune şi prăbuşire. Liturghia Bisericii Ortodoxe este împlinirea şi depăşirea tragediei antice. Mântuirea prin slava dumnezeiască transformă *stricăciunea, hula şi moartea* în frumuseţea dumnezeiască a unei creaţii fără sfârşit, *precum în cer şi pe pământ*. În tragedia antică, în final, în urma unei huliri (hybris), porţile lumii dumnezeieşti rămân închise, pe când în liturghia ortodoxă - a se lua notă de faptul că nu sunt excluse nici liturghiile Bisericilor din Apus -, într-o dimensiune a orizonturilor deschise, pătrunde *lumina cea adevărată*. În această dimensiune cineva poate să simtă că raiul nu e un loc de răsplată şi de bună-petrecere, ci viaţă dumnezeiască a frumuseţii creatoare. Acest lucru este exprimat într-un vers plin de conţinut, de cincisprezece silabe, al lui D. Solomos, din poezia *Către o monahie*, unde citim: *De la tronul Celui nefăcut îngerii au coborât/şi au cântat cuvinte calde şi pline da dragoste*[141].

Frumuseţile raiului pot fi cercetate numai cu *iubirea extatică*, care este numită de Ioan Scărarul *nebună*. Această iubire nu este numai apanajul celor ce trăiesc în viaţa monahală.

---

[141] Dulce este ale Raiului
frumuseţi să cercetezi.

În trupul bisericesc există o *varietate de daruri*. Orice poziție ar avea cineva și orice rol ar îndeplini, nimic nu realizează, nu are nici o reușită, dacă nu există iubire și pasiune. De aceea, pe bună dreptate, o mare parte a teologiei patristice se îndeletnicește cu determinarea și analiza *iubirii*. Acest termen tehnic, *eros*, a ajuns, în cele din urmă, să aibă același sens cu *agape*, dar s-a accentuat mult faptul că erosul este încărcat cu o putere explozivă[142]. Astfel, lumina cea adevărată și slăvită a Împărăției lui Dumnezeu devine bogăție a elanului iubitor, a acestei stări de extaz a iubirii. În mod vădit, accentuarea cu insistență a acestei stări de iubire se face în totală opoziție cu puterile satanice, cu alte cuvinte cu viața anerastă a oamenilor satanomorfi și egocentrici. Astfel, nu trebuie să ne surprindă deloc faptul că, la Dionisie Areopagitul sau la Maxim Mărturisitorul, de exemplu, nu predomină niciodată demonologia. Se vorbește însă mult și cu tărie despre depășirea stricăciunii și despre îndreptarea firii omenești pervertite. Totuși, această accentuare a elanului iubitor extatic nu înseamnă deloc o evadare din trupul concret bisericesc. Nu există nici o metafizică abstractă. Pentru observatorul atent, este foarte clară *mișcarea perpetuă* a acestui trup în dimensiuni fizice și metafizice. *Toată făptura și omul în întregimea lui se află în această mișcare*. Chiar și în acea epocă existau unii care se temeau de filozofie și de numele erosului. De aceea, Sfântul Dionisie Areopagitul, de exemplu,

---

142 IUBIREA NEBUNĂ

„Fericit este cel care o asemenea iubire (eros) a dobândit pentru Dumnezeu, asemenea unui îndrăgostit nebun pentru iubita sa". Sf. Ioan Scărarul, *Scara*, PG 88, 1156 C.

Sunt invidios pe asceți,
Cu iubirea lor nebună
aduc pe Dumnezeu lângă ei
și se bucură fără încetare

Iubirea mea nebună
Nu te poate aduce lângă mine;
Numai idolul Tău
Rătăcește prin visele mele.

accentuează *mântuirea deplină* şi îi linişteşte pe cei îngrijoraţi de folosirea terminologiei erotice[143].

Această stare de extaz erotic este puternic asociată elementului estetic. Măiestria estetică şi patosul nu lipsesc nici chiar în reprezentaţiile Satanei şi în scenele satanice! Aşadar, acest element al frumuseţii se leagă în mod esenţial de adevăr şi de bunătate. Nestricăciunea, mişcarea progresivă şi desăvârşirea nu este posibil sau logic să aibă legătură cu urâtul, stricăciunea şi moartea. Lumina de aur a artei bizantine, strălucirile, energiile necreate dătătoare de lumină, schimbarea la faţă de pe Tabor, vederea luminii dumnezeieşti de către proorocі, apostoli şi sfinţi determină fără oprire recrearea întregii creaţii şi bineînţeles şi a istoriei. Mântuirea ca fapt nu poate, deci, să se despartă de devenirea care înfrumuseţează şi luminează toate, le înnoieşte şi le aşază într-un parcurs cu o mişcare neîncetată, de o frumuseţe fără sfârşit şi cu o cunoaştere fără uitare. *Obişnuinţa teoretică* şi *obişnuinţa practică* se manifestă în aceeaşi mişcare – care, în final, prin ritmul progresiv al devenirii, cizelează şi înfrumuseţează lucrarea creaţiei. Şi toate acestea se realizează în comuniunea concretă a cuvântului, a tainelor şi a faptelor de zi cu zi ale celor iniţiaţi în această lucrare a mântuirii care văd *lumina cea adevărată*.

Aşadar, sfinţenia înseamnă teorie şi făptuire în sens concret, în care caz adevărul şi bunătatea nu se exprimă simplu, prin forme de inteligenţă, ci prin comunitatea istorică de viaţă. Sfinţenie, cultură, cuvânt, faptă se împletesc cu frumuseţea şi lumina într-un trup viu, în forme tangibile şi concrete, care reprezintă viaţa Bisericii însăşi. Pe scurt, întrucât toate acestea sunt lucruri concrete şi vii, ele sunt legate organic de lumină şi frumuseţe. *Astfel este alungat Satana ca o umbră, la margine.*

---

[143] Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, PG 3, 565 B-C: „Şi simbolurile preasfinte ale împărtăşirii de dumnezeire sfinţind întreg omul şi dându-i prin această lucrare sfântă întreaga mântuire". *Despre numirile dumnezeieşti*, PG 3, 709 B: „Deci să nu ne temem de numele erosului, nici să ne tulbure pe noi vreun cuvânt îndoielnic despre el".

După forma cunoscută, cele trei lumini sunt Dumnezeu cel în Treime, iar făpturile care se împărtăşesc de El devin fiinţe fotomorfe (cu forme de lumină). De aceea restaurarea omului după păcatul strămoşesc şi după păcatele ulterioare este redobândirea chipului *frumuseţii originare*. Şi să nu uităm că această frumuseţe se restaurează prin slava şi lumina învierii, *prin harul Duhului cel în chipul limbilor de foc*, după cântarea a V-a a canonului Cincizecimii. De exemplu, cel care priveşte *Coborârea lui Hristos la iad* de la Mânăstirea Chora, o icoană murală, poate una dintre cele mai frumoase ale artei bizantine, spontan îşi spune cu bucurie: *Cu adevărat toate s-au umplut de lumină*[144].

În opoziţie cu interpretarea morală sau moralizatoare a textelor biblice şi a celor patristice ulterioare, cei ce acceptă *relaţia directă prin energii* dintre Dumnezeu şi lume observă că există o unitate organică a spaţiului fizic şi metafizic, a naturalului şi supranaturalului, a cerului şi pământului, în care caz există şi o continuitate organică între evenimentele istorice ale Vechiului şi Noului Testament. Aşadar, tainele Bisericii - care, negreşit, nu pot fi limitate la cunoscutul număr de şapte -, ca ceremonii şi acte, se manifestă în aceste două unităţi, adică: 1) unitatea dintre natural şi supranatural şi 2) unitatea parcursului istoric. În cazul de faţă, Sfântul Maxim Mărturisitorul se pronunţă limpede că *puterea tainelor* nu poate fi şi vie şi prezentă, fără *contemplaţia naturală (φυσικὴ θεωρία)*, cu alte cuvinte, fără relaţia dintre creaţie şi raţiunile din făpturi ale voinţei dumnezeieşti. De altfel, în *Dialogul dintre Saracin şi Creştin*, Sfântul Ioan Damaschin susţine că faptele tainice subzistă şi în evenimentele Vechiului Testament, aşa cum, după Sfântul Grigorie Palama, însăşi taina crucii, *deşi nefăcută încă, se lucra în protopărinţi*[145]. Şi trebuie accentuat din nou că într-un astfel de

---

[144] Nikos Matsoukas, *Istoria filozofiei bizantine*, Tesalonic, 1998.

[145] Sf. Maxim Mărturisitorul, *Către Talasie*, PG 90, 744 B: „Căci puterea tainelor în nici un chip şi în nimeni şi deloc nu a fost făcută să se poată menţine fără contemplaţia naturală". Sf. Ioan Damaschinul, *Dialogul dintre Saracin şi Creştin*, Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* IV, Berlin, 1981, p.

mediu, oricât de înfricoşător ar acționa temporar oamenii satanomorfi, Satana nu rămâne pe un loc dominant, în afară de cazul când cineva îl poartă înăuntrul lui. Atunci îl vede şi în afară, în dimensiuni deschise, şi este tiranizat groaznic sau îl respinge eroic, identificându-l cu Dumnezeu cel negat! Dimpotrivă, cel eliberat vede numai umbra satanică, şi aceea marginalizată, chiar şi atunci când simte durerea pricinuită de acțiunile ființelor satanomorfe. Şi aceasta deoarece simte că Dumnezeu a răsturnat planurile satanice – cu alte cuvinte, *Întinderi nemărginite a cucerit Cuvântul*, după cântarea a III-a de la canonul Bobotezii.

Astfel, viața omenească se desfăşoară strâns legat de prezența dumnezeiască. Pentru a fi în limitele progresului său creator, omul Îl *vede* şi *aude* pe Dumnezeu prin lucrările tainelor, în care, pornind de la o relație prin energii între Dumnezeu şi lume şi, într-o continuitate indestructibilă, de la experiența proorocilor, apostolilor şi sfinților – care semnalează locul acestei prezențe dumnezeieşti –, ajung la tainele Bisericii. Să nu uităm imaginea extrem de impunătoare a luptei lui Iacov cu Dumnezeu, în urma căreia Iacov a fost numit Israil, adică puternic[146]. *Greutățile de la Dumnezeu înlesnesc mântuirea.*

430-431: „Iar potrivnicul lui întreabă: «Era botez înainte de Hristos?» Căci Ieremia ne naşte înainte de Hristos. Creştinul: «Exista, aşa cum ne spune mărturia Sfântului Apostol care zice că *unii s-au botezat prin nor, alții prin mare*. Şi Domnul în Evanghelii spune: *Dacă nu se va naşte cineva din apă şi din duh, nu va intra în Împărăția cerurilor*. Deci Avraam şi Isaac şi Iacov şi ceilalți sfinți de dinainte de Hristos, pentru că au intrat în Împărăția lui Dumnezeu, au fost mai înainte botezați, căci după mărturia lui Hristos, dacă nu s-ar fi botezat, nu s-ar fi mântuit»". Sf. Grigorie Palama, *Omilie la cinstita şi de viață făcătoarea Cruce*, PG 151, 12A-D: „Pentru mulți prieteni ai lui Dumnezeu de dinainte şi de după lege, nearătându-se încă Crucea, Dumnezeu Însuşi a dat mărturie despre ei ... Tot aşa şi Crucea lui Hristos, deşi nu se făcuse încă, era în protopărinți; căci taina ei se lucra în aceştia". Vezi şi I Cor. 10, 1-4, Ioan 3, 5; Ps. 57, 4. Din aceste texte caracteristice se vede că erminia Părinților se sprijinea totdeauna pe datele biblice.

[146] Fac. 32, 29-32: „Şi a numit Iacov locul acela cu numele Peniel - Fața lui Dumnezeu, căci L-am văzut pe Dumnezeu față către față şi s-a mântuit sufletul meu!".

***

Viața Bisericii are în centru Sfânta Liturghie şi Sfintele Taine. În această viață se află, prin excelență şi dinamic, ca un nucleu al creației şi al istoriei, adică al întregii creații, adevărul şi bunătatea. Aici se pune în lucrare vederea şi cuvântul, mijloacele unice ale mântuirii – *ex visu* şi *ex auditu*. Se poate înțelege lesne că lucrările tainelor sunt însăşi viața întregii lumi. Aşadar, pentru început, definiția scolastică susține în mod corect că tainele se numesc slujbe ale Bisericii instituite de Dumnezeu, prin care se administrează harul dumnezeiesc nevăzut. Totuşi, trebuie observat încă de la început că această definiție este îngustă, limitând viața sacramentală în aceste slujbe instituite divin – şapte la număr! – şi creând impresia că ele doar coexistă în întregul trup al Bisericii şi al lumii întregi. Totuşi, împărtăşirea prin taine cu energiile Sfântului Duh, totdeauna în cadrele triadocentrismului, înseamnă că aceste slujbe, în faza istorică concretă a Bisericii Mângâietorului, reprezintă o parte organică a trupului bisericesc întru Hristos şi, prin extindere, a întregii realități create. De altfel, aşa cum am spus, în istoria teofaniilor Vechiului Testament, Cuvântul cel neîntrupat alcătuieşte corpul poporului prin lucrările sacramentale. Prin urmare, descoperirea lui Dumnezeu în lume este o *îmbogățire* continuă a creației, pe de-o parte, şi *participarea* neîncetată a făpturilor la structura energetică a adevărului şi a bunătății, pe de altă parte. *Îmbogățirea* şi *participarea* nu au în primul rând conținut moral, ci reprezintă însăşi puterile şi posibilitățile vieții şi ale morții. Relațiile morale şi toate celelalte decurg din înaintarea însăşi şi din dezvoltarea lumii şi a vieții. *Necreatul* dăruieşte şi *creatul* se împărtăşeşte din adevărul şi din bunătatea dumnezeiescă. Satana şi diavolii eşuează exact în privința acestei împărtăşiri, eşecul fiind exclusiv la nivelul voinței.

Tainele Bisericii – negreşit mai multe de şapte - dăruiesc prin vedere şi cuvânt cunoaşterea lui Dumnezeu şi mântuirea.

Ele se înscriu în acelaşi parcurs istoric unitar al dumnezeieştii iconomii, adică al creației, al teofaniilor Cuvântului neîntrupat, al Întrupării, al morții pe Cruce, al Învierii şi al Judecății viitoare, care va fi biruința finală asupra demonismului şi vindecarea desăvârşită a făpturii suferinde. Numai privite din această perspectivă Sfintele Taine nu pot fi înțelese nici ca nişte slujbe izolate, nici ca lucrări magice. Şi aceasta, deoarece se împlinesc următoarele premise: 1) sunt lucrate în relația dintre natural şi supranatural, dintre creat şi necreat. Această relație este în primul rând punctul de plecare pentru împărtăşirea de energiile dumnezeieşti; 2) sunt neapărat legate de toate lucrurile naturale şi istorice. De exemplu, Botezul, prin care cel inițiat se leapădă de Satana şi intră şi devine membru al trupului Bisericii, nu ar putea să aibă substanță şi valabilitate dacă nu ar fi precedat, după teofaniile Vechiului Testament, întruparea, moartea pe cruce şi învierea lui Hristos. De altfel, nunta ca taină nu ar fi putut exista dacă nu ar fi precedat prin creație taina unirii fireşti dintre bărbat şi femeie, conform Evangheliei după Marcu 10, 6: „De la începutul creației bărbat şi femeie i-a făcut Dumnezeu pe ei…"; 3) tainele se săvârşesc în trupul unitar al comunității; 4) este necesară consfințirea liberă şi sinergică a fiecărui membru al trupului.

Aşadar, pe aceste premise se bazează caracterul întru totul antimagic al tainelor. În sfârşit, este de la sine vădit caracterul eshatologic al tainelor. Aceasta înseamnă că toate tainele dăruiesc viață, înlăturând toate puterile demonice şi toate lucrările făcătoare de stricăciune ale ființelor satanomorfe într-o cale totdeauna grea, dar cu perspectiva unor orizonturi deschise. Astfel, eshatologia înseamnă mobilizare la luptă şi o biruință continuă, dar fără zgomot, a trupului bisericesc, luptă, asceză şi *aşteptare*. Eshatologia nu înseamnă o simplă aşteptare şi o simplă „plimbare". Aşa cum excepțional descrie Sfântul Ignatie al Antiohiei viața trupului bisericesc, încă din primii ani ai comunității creştine, Euharistia nimiceşte permanent puterile diavoleşti şi formează unitatea membrilor, realizând

însăşi lucrarea lui Hristos prin vestirea morţii Lui şi a Parusiei Lui viitoare. Liturghiile care s-au alcătuit până în secolul al IV-lea subliniază aceeaşi dimensiune sacramentală. Prin urmare, aici nu e vorba doar de o simplă slujbă-ceremonie – lucru care e valabil pentru toate tainele -, ci de înviorarea şi actualizarea unei lucrări plenare, creatoare şi înnoitoare.

3. Restaurarea şi instaurarea binelui (ἀγαθοτοπία)

Dumnezeu, dătătorul vieţii întregii creaţii, desfiinţează orice utopie. Este Dumnezeul lui Da şi al fiecărei realităţi în parte. *Negarea, uitarea şi nimicul nu încap în Acesta*. Fiind treimic, este *neîncetată viaţă, mişcare, comuniune* şi *iubire* sau *stare de iubire extatică*, fără fisuri de uitare şi necontinuitate. Făpturile există prin împărtăşirea de energiile dumnezeieşti şi îndeosebi făpturile raţionale pot avea încontinuu toate caracteristicile de mai sus ale vieţii, mişcării, comuniunii şi iubirii numai prin pomenirea dătătorului de viaţă Dumnezeu. Aşadar, *pomenirea veşnică* este ţesutul vital pentru toate lucrurile şi îndeosebi pentru făpturile raţionale. De altfel, ce ar fi persoana şi viaţa personală a fiecărei existenţe fără ţesutul continuu al memoriei? Se înţelege că nu ar fi existat persoana, nici viaţa personală şi nici curgerea timpului. (Astăzi, când astrofizica merge în urmă cu miliarde de ani, căutând vârsta universului, atingem la nivelul cel mai de jos amprentele unei *continuităţi* şi recompunem ţesutul vital al *memoriei universale*. Astfel putem înţelege superficialitatea şi absurditatea multora care, pentru un prezent mai bun şi un viitor necunoscut, încearcă să distrugă ţesutul memoriei istorice a câtorva milenii, şi nu a miliardelor de ani!) În cazul de faţă, logica satanică este închiderea egocentrică a existenţei şi, în consecinţă, o fisură şi o discontinuitate în memoria care leagă pe Dumnezeu şi făpturile. Pervertirea acestui ţesut vital al memoriei înseamnă cădere, uitarea lui Dumnezeu, egocentrism, nihilism, moarte, iad. *Astfel, pomeni-*

rea lui Dumnezeu s-a transformat în pomenirea Satanei. Mântuirea omului prin lucrarea vindecătoare şi îndreptătoare a lui Dumnezeu nu este nimic altceva decât revenirea la *pomenirea lui Dumnezeu,* iar suferința iadului, a celui pământesc şi a celui de după moarte, este continua amintire a răului, a vieții satanice. Dacă ar vrea cineva să adreseze un cuvânt potrivit pentru îndreptare fără să facă o predică, ar spune în mare următoarele: *Caută cu insistență pomenirea lui Dumnezeu şi nu uitarea Lui, deoarece uitarea lui Dumnezeu înseamnă pomenirea Satanei, în timp ce pomenirea lui Dumnezeu înseamnă uitarea Satanei.*

Totuşi, acest îndemn nu se poate împlini fără lucrarea lui Dumnezeu, care este o *a doua creație* după *creația* inițială. Întrucât – aşa cum s-a spus în toate paginile acestei cărți - Dumnezeu este creator, vindecătorul oricărei căderi, iubire extatică şi singurul nemuritor, cu o *memorie veşnică (necreată),* El este şi recapitularea (*ἀνακεφαλαίωσις*) tuturor, restaurarea (*ἀποκατάστασις*), instaurarea binelui (*ἀγαθοτοπία*). Aceste premise teologice curajoase au condus la teologumena *restaurării tuturor* (ἀποκατάστασις τῶν πάντων), în timp ce spiritul juridic nemilos care constituie epicentrul teologiei apusene a produs *predestinația. Restaurarea tuturor – apocatastaza – nu contrazice în nici un chip învățătura despre iadul veşnic.* Ceva este veşnicia lui Dumnezeu şi altceva este veşnicia făpturilor. Făpturile au un început al facerii şi pot fi fără sfârşit deoarece vrea Dumnezeu, şi nu dintr-o necesitate creată. Teologul modern trebuie să înțeleagă bine deosebirea pe care teologia patristică o face între creat şi necreat, iar dacă nu o acceptă, să o spună. Însă nu e posibil şi nici de înțeles să atribuim făpturilor însuşirile lui Dumnezeu, Celui ce *prin fire* este fără început şi fără sfârşit. Aşadar, conform teologumenei restaurării universale (apocatastazei), de exemplu, Dumnezeu va desființa pomenirea-amintirea răului la terminarea veacurilor (τῇ παρατάσει τῶν αἰώνων). Maxim Mărturisitorul clarifică această învățătură spunând că *restaurarea ordinii inițiale* se va face prin cunoştință (τῇ ἐπιγνώσει), şi nu prin *îm-*

părtăşire-participare (*τῇ μεθέξει*)[147]. Rămâne de cercetat ce este această *cunoştinţă*. Este sigur că cei pedepsiţi la chinurile iadului împreună cu Satana pierd amintirea răului, deci şi durerea, *dar nu se îndumnezeiesc*! Şi când spun *sigur*, mă gândesc la învăţătura Sfântului Maxim Mărturisitorul, totdeauna însă prin premisele sănătoase ale teologiei ortodoxe, care în acest mod conferă cu adevărat teologiei caracterul *antimaniheic* şi *antidualist*. E vorba de o teologie biblică limpede. Astfel, numai Dumnezeu cel Treimic este unicul *topos* al binelui. De aici îndepărtarea *utopiei*, al cărei loc îl ia *agathotopia*, locul binelui prin excelenţă. Şi numai în această dimensiune putem să spu-

---

[147] Origen, *Împotriva lui Celsus*, 5, 15, PG 11, 1204 A: „Căci nu spunem că Dumnezeu face acest foc ca un bucătar, ci ca un binefăcător al celor ce li se cuvine durerea şi focul, aşa cum mărturiseşte şi proorocul Isaia când scrie către poporul păcătoşilor că are cărbuni de foc care stau peste el. Aceştia vor fi ţie ajutor". „Focul curăţitor se aduce lumii şi fiecărui din cei ce se roagă, ca o judecată prin foc, deci ca o vindecare". *Despre principii*, 2, 10, 8, *Die griechischen christichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, vol. V, Leipzig, 1913, pag. 182-183: „Se face învierea morţilor şi se face şi iadul, dar nu nemărginit. Aflându-se trupul în iad, sufletul este pedepsit puţin şi astfel este restaurat în starea originară... Iadul tuturor oamenilor necredincioşi şi al demonilor are sfârşit. Şi vor fi restauraţi toţi, necredincioşi şi diavolii, în starea originară". Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 100 A: „Căci trebuie negreşit odată şi peste tot să se scoată răul din fiinţă şi ceea ce nu e cu adevărat să nu mai fie deloc". 104 A-C: „Cel ce a făcut toate se face întru toate. Întru aceasta mi se pare dogmatizarea dispariţiei totale a răutăţii. Căci, dacă Dumnezeu va fi întru toate fiinţele, răutatea nu este întru fiinţe". Sf. Maxim Mărturisitorul, *Întrebări şi răspunsuri*, PG 90, 796 C: „Trei restaurări (apocatastaze) cunoaşte Biserica. Prima este cea după cuvântul virtuţii. În aceasta se restaurează cel ce împlineşte în el cuvântul virtuţii. Cea de-a doua este cea a întregii firii întru Înviere. Este restabilirea în nestricăciune şi nemurire. Cea de-a treia, despre care vorbeşte mult în cuvintele sale Grigorie de Nyssa, este aceea a puterilor sufleteşti căzute în păcat, care au fost create iarăşi către restaurare (*αποκατάστασιν*). Căci trebuie, aşa cum va primi întreaga fire, la învierea trupului, la timpul nădăjduit, nestricăciunea, tot aşa şi puterile sufleteşti căzute, la dăinuirea veacurilor, să scoată afară amintirile răutăţii care sunt în suflet (*τῇ παραταύσει τῶν αἰώνων ἀποβαλεῖν τὰς ἐντεθείσας αὐτῇ τῆς κακίας μνήμας*). Şi trecând toate veacurile şi negăsind stabilitate, să vină în Dumnezeu cel nemărginit. Şi aceste puteri *vor primi în cunoştinţă şi nu în împărtăşire-participare de bunuri* (*τῇ ἐπιγνώσει οὐ τῇ μεθέξει τῶν ἀγαθῶν ἀποβαλεῖν*) şi vor fi restaurate la cele vechi şi arătate creatorului, care nu este cauzatorul păcatului". Vezi şi N. Matsoukas, *Problema răului*, Tesalonic, 1986.

nem la propriu că Dumnezeu este iubire şi negreşit mai uşor biruim egocentrismul, înţelegând mai bine expresia lui Elytis: *Să înflorească iubirea noastră.*

În unicul *topos* al binelui, care este Dumnezeu, prezent în întreaga Sa creaţie - *chipul* lui Dumnezeu sau *Peniel*, cum l-a numit Iacov atunci când s-a luptat şi a văzut pe Dumnezeu *faţă către faţă*! – se află şi *Biserica Sfintelor Taine*, după expresia lui Cabasila[148]. *Toposul binelui recapitulează* toate în trupul lui Hristos şi astfel Biserica devine ceva mare, sau mai bine spus se extinde la limitele creaţiei, de vreme ce se împărtăşeşte de slava Împărăţiei lui Dumnezeu. Şi iarăşi trebuie să subliniem că pentru Satana şi diavoli la sfârşit nu rămâne loc. Este sigură dispariţia lor în dimensiunea eshatologică a viitorului. Şi bineînţeles în fiecare clipă, în fiecare zi, *cel împlinit prin sfinţenie*[149] vede într-adevăr această dispariţie eshatologică a Satanei, care, de altfel, în ochii sfântului, în tot parcursul istoric pare să-şi piardă puterile, chiar dacă oamenii satanomorfi devin din ce în ce mai îndrăzneţi. De altfel, iubirea şi faţă de făpturile demonizate este întreagă, de vreme ce predomină *să înflorească în noi iubirea.* O astfel de iubire nădăjduieşte statornic să stingă amintirea răului.

---

[148] *Explicaţia dumnezeieştii Liturghii*, PG 150, 452 C-D: „Se însemnează Biserica întru taine, nu ca în nişte simboluri, ci precum sunt mădularele în inimă şi precum sunt ramurile în rădăcină şi precum a zis Domnul, precum sunt mlădiţele în viţă. Căci Împărtăşania nu este o asemănare sau o analogie numai de nume, ci de identitate a lucrului. Căci şi Trupul şi Sângele lui Hristos sunt tainele, iar Bisericii lui Hristos acestea îi sunt mâncare şi băutură".

[149] IMAGINAŢIE SFÂNTĂ

„Cel ce iubeşte cu adevărat pururi îşi închipuie faţa celui iubit şi pe aceasta înăuntrul lui o îmbrăţişează cu plăcere".
Sf. Ioan Scărarul, PG 88, 1156 C.

Sfântul, ziua şi noaptea,
Îşi imaginează cu bucurie pe Dumnezeul lui
şi eu, inundat de iubirea
pentru tine, mă plec aşteptând
venirea ta;
zi şi noapte mă împresoară faţa ta.

În acest punct este puternică ispita să redau un text impresionant dintr-un adevărat Sinaxar al lui Kazantzakis: *Ascultați, frații mei! În acest ceas, păcătuit-am, Doamne! Îmi pare rău și de Satana! Nu există făptură mai nefericită decât aceasta, deoarece a fost odată cu Dumnezeu și acum s-a despărțit, L-a negat și umblă prin văzduh nemângâiat, deoarece Dumnezeu nu i-a luat memoria. Își aduce aminte de dulceața raiului, și cum să mai fie mângâiat? Și pentru Satana trebuie să ne rugăm, surorile mele, să dea harul lui Dumnezeu să-i pară rău și să-l ierte, ca să se întoarcă iar și să stea cu îngerii. Iubirea, iubirea aceasta este, să fie binecuvântată! Destinul femeii. O fiară urâtă, doritoare de sânge este Satana, dar dacă îl săruți pe gură, redevine arhanghel. Aceasta ar fi iubirea desăvârșită, surorile mele. Cum îi sărutăm pe leproși? Asemănătoare e iubirea desăvârșită dacă îl sărută pe Satana, ca să-și regăsească fața lui luminoasă! Iubire!... Iubire!...Suspinele înecau vocea lui Francisc; și-a ascuns fața în palme și a început să plângă*[150].

Această povestire fermecătoare nu are de ce să invidieze înaltele texte ascetice cu conținut popular sau cu o teologie adâncă. Sărutul pe gură amintește de multe texte cu conținut bisericesc și, bineînțeles, de Dostoievski, ai cărui eroi izbăviți sărută cu lacrimi pământul, gura și picioarele persoanelor iubite și ale sfinților.

Nu era posibil și logic ca iconografia ortodoxă să fie mai săracă în acest caz. Celebra icoană *Deisis*[151] – o expresie de puternică iubire și o reprezentare pătrunsă de teologia autentică ortodoxă – analizează la maximum momentul înfricoșător al Parusiei, adică al judecății viitoare. Hristos stă pe tron, ținând Evanghelia și binecuvântând ca Atotțiitor. De-a dreapta[152] Sa,

---

[150] Nikos Kazantzakis, *Sărmanul lui Dumnezeu*, Atena, 1981, pag. 243.

[151] Această reprezentare iconografică despre care vorbesc Ioan Damaschin și Teodor Studitul se găsea, probabil, încă din secolul al VI-lea pe catapeteasma Sfintei Sofia din Constantinopol. Din secolul VIII–lea este dusă în Italia, influențând puternic picturile în frescă și mozaic. Vezi Konstantinos D. Kalokyris, *Studii de arheologie și artă creștină ortodoxă*, Tesalonic, 1980, p. 379-380.

[152] Ps. 44, 10: „Stătut-a Împărăteasa de-a dreapta Ta în haină aurită și preaînfrumusețată".

Maica lui, Născătoarea de Dumnezeu, are mâinile încrucişate deasupra pieptului şi se roagă Fiului ei, reprezentând Biserica şi rugându-se în numele credincioşilor Noului Testament. În stânga, Sfântul Ioan Botezătorul se roagă şi acesta în numele credincioşilor Vechiului Testament. Amândoi se roagă pentru omenire, pentru ca Hristos să-Şi arate la judecată mila cea nemărginită a iubirii lui. Această *Deisis*, care în esență se referă la Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, a fost extrem de iubită şi prezentă în iconostasele bizantine şi postbizantine ale bisericilor. Se poate înțelege din ce motiv Kazantzakis spune că iubirea este în principal o însuşire feminină. Negreşit, se referă la persoana Maicii Domnului.

Aici consider potrivit să citez o poezie fermecătoare despre Preasfânta Născătoare de Dumnezeu din tragedia *Hristos* a lui Nikos Kazantzakis – cel mai bun text pe care l-am citit de la un scriitor modern -, un fragment care vorbeşte şi despre Satana.

Maică Fecioară, sămânța s-a prins ca un duh
în trupul tău nesărutat şi Cuvântul S-a întrupat
rodind copil în pântecele tău neprihănit!
O, Stăpâna mea, Supusă, durerea primeşte-o
şi tu, ca pe o cruce, şi ridică capul
cu răbdare, zâmbind către pământ –
să nu se înece, Doamnă, în lacrimile tale lumea!
Tu eşti chivotul care ca o lumină în abis
străluceşti, şi întunericul dinspre Dumnezeu îl risipeşti
adânc înăuntrul tău toate semințele păzindu-le.
peste secera verde a lunii calci,
şi toate speranțele noastre în mâinile tale purtând,
în sălbaticul cer urci încărcată;
şi zâmbind cu curăție stai de-a dreapta Fiului tău.
Tu eşti ramura înflorită în abis
a puterii Lui; tu eşti cugetarea cea blândă
înăuntrul cuptorului de foc al mâniei Lui.
Între pomul vieții şi cel al cunoaşterii,

în grădina lui Dumnezeu, tu ai sădit, Doamna mea,
pomul imaculat şi tandru al Bunătăţii;
şi, udându-l cu plânsul tău, a prins rădăcină
ridică ramuri, acoperă ceilalţi copaci, înfloreşte,
dă rod, ca măslinul cel bun, şi străluceşte
Şi Atotputernicul la umbra lui Se odihneşte.
Când va veni înfricoşătoare a Doua Parusie
şi arhanghelii fără milă vor despărţi caprele
de miei, te vei apleca, atunci, tu, la Fiul tău,
cu rugăminţi să mijloceşti, Milostivo!
Atunci, de-odată, o să s-oprească răul;
împărţirile în două se vor strica, şi drepţii
se vor îmbrăţişa cu păcătoşii, iar fecioarele curate
cu femeile care au iubit mult pe pământ.
Vei învinge Dreptatea, Tu, cu iubirea;
şi toţi împreună vom întinde hora, şi vei fi
în fruntea horei, Doamnă, şi vei dănţui
în soarele neapus al lui Dumnezeu, veselă
şi smerită mult, ca inima omului!
- Şi inima lui (a Satanei) este ca a unui copil, care acum
s-a botezat, şi nu-şi aduce aminte vechea lui
răzvrătire, deoarece Cel preaîndurat, Dumnezeu, l-a atins
dureros şi i-a luat aducerea aminte.

Acest fragment poetic aminteşte de Maxim Mărturisitorul.

În *Fraţii Karamazov*, un birjar îi povesteşte lui Mitea Karamazov, care era puternic tulburat după uciderea tatălui său, o anecdotă despre iad. După ce i-a eliberat de acolo pe toţi prin coborârea Sa la iad, Hristos l-a văzut izolat într-un colţ pe Satana, care plângea şi suferea. Satana i-a spus că iarăşi o să umple împărăţia sa cu conducători, oamenii bogaţi, judecători şi alţii! Dar Hristos Însuşi iarăşi îi va vizita şi îi va elibera pe toţi! De altfel, Ivan Karamazov, în acelaşi roman, dezvoltându-şi cu patos poemul *Marele Inchizitor*, se referă la o vizită a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu în iad. Văzând chinurile

înfricoşătoare ale celor de acolo, Îl roagă pe Fiul ei să Se milostivească de cei păcătoşi. Şi rugăciunea are rezultat: chinurile vor fi întrerupte din Vinerea Mare până la Cincizecime[153].

Eventual, ar putea spune cineva că aici e vorba de nişte povestiri ieftine! Totuşi, importanța lor este extrem de mare. În primul rând, faptul că sunt încadrate în artă şi întrupează o tradiție culturală şi, ceea ce e mai important, această tradiție se formează pe baza unor erminii teologice profunde, lucru pe care nu-l întâlnim în tradiția culturală a Apusului. Poate de aceea, în spațiul tradiției răsăritene, poporul îl satirizează şi-l ridiculizează pe Satana şi lucrările lui!

Chiar şi sărutul pe gură, o temă dragă lui Kazantzakis, este o *faptă simbolică* întrupată în tradiția ortodoxă. Este vorba de o faptă de viață şi de un simbol profund. Şi iarăşi mă voi referi la Dostoievski, de data aceasta la *Idiotul*. Prințul Mîşkin este internat într-o clinică psihiatrică dintr-un frumos sat elvețian. Acolo rătăcea o tânără femeie, tuberculoasă, îmbrăcată în zdrențe, desculță, care era persecutată de mama ei deoarece un trecător francez, după ce a necinstit-o, a părăsit-o şi a fugit. Cei patruzeci de copii ai şcolii o batjocoreau, alergau după ea şi o băteau cu pietre cu o plăcere ciudată. Învățătorul Tibeau nu iubea copiii şi nici nu îi sfătuia. Era de acord cu pastorul din sat şi cu mama ei că era vinovată! Mîşkin s-a apropiat de Marie cu bunătate, aşa cum s-a apropiat de toți copiii. I-a îmbrățişat pe toți cu iubire. Şi într-o zi a sărutat-o pe gură pe Marie în fața tuturor copiilor. Cu timpul, toți copiii au început s-o iubească şi, deşi părinții îi certau, ca şi învățătorul şi pastorul, aceştia o vedeau pe ascuns şi îi aduceau ciocolată şi mâncare. Nu s-a putut vindeca, însă a murit fericită. Mai târziu, în Petersburg, povestind fermecător întâmplarea, a reuşit să-i emoționeze pe ascultătorii săi.

Aici este nevoie de multă atenție. Nu ar fi deloc înțelept să subestimăm aceste povestiri parabolice. De altfel, rădăcina lor

---

[153] Ceva asemănător găsim la Prudențiu, *Carmina*, PL 59, 827-828 A.

se găseşte în adâncul teologiei. Iubirea vindecă creaţia şi omenitatea suferindă, însă iubirea nu ca un sentimentalism, ci ca putere creatoare.

***

Lumea este creată din iubire şi Biserica, ce se întinde în limitele făpturii copleşite de lumina împărăţiei lui Dumnezeu – *precum în cer aşa şi pe pământ* –, trăieşte şi se mişcă din iubire, iar tainele Bisericii, precum cămările inimii, precum ramurile copacului şi mlădiţele viţei, întruchipează însuşi trupul lui Hristos din iubire. Cu alte cuvinte, iubirea devine ţesutul unificator al oricărei relaţii sociale sau interpersonale a membrilor trupului comunitar – şi, în cele din urmă, îmbogăţeşte teologia harismatică însăşi. Sfintele Tainele îi hrănesc pe membrii Bisericii, dăruiesc iertarea păcatelor –precum minunile lui Hristos, care sunt între altele şi acte sacramentale - şi dau viaţă celor ce se împărtăşesc din acest ţesut unificator al iubirii. Astfel, membrii, sfinţiţi prin Sfintele Taine, Îi oferă Mântuitorului Hristos această bogăţie a iubirii, adică *bogăţia teologiei ortodoxe dincolo de darea de bani*, aşa cum se spune într-o idiomelă a sărbătorii Naşterii Domnului care vorbeşte despre recensământul lui Cezar.

Primul membru al trupului bisericesc care oferă această bogăţie a iubirii către Mântuitorul Hristos este *Fecioara fără de bărbat, adică Născătoarea de Dumnezeu – bucuria înţelegerii mântuitoare*, după un tropar cunoscut. Astfel se explică şi marea îndrăzneală a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu în faţa Fiului ei, la care se roagă să Se milostivească de întreaga omenire. Nici chiar osânda Satanei, nici osândirile oamenilor satanomorfi nu pot avea putere mai mare decât iubirea Născătoarei de Dumnezeu. Acestea sunt premisele curajoase ale teologiei ortodoxe. Greşeala tragică pe care o fac destui creştini sau cei care vor, conştient sau inconştient, să-şi proclame convingerile ateiste – respectăm întru totul orice poziţie liberă a lor – este faptul că acordă atenţie numai povestirilor despre Satana, des-

pre pedepse şi alte lucruri groaznice, pe care le găsesc în texte biblice, teologice şi în monumentele cultului şi artei. Ceea ce e mai tragic este totuşi că trec cu vederea bogăția harismatică a vieții bisericeşti şi importanța deosebită pe care o dau monumentele de mai sus învățăturii despre iubire şi biruința împotriva răului, chiar dacă mai acționează încă relațiile satanomorfe ale lumii acesteia. Cu alte cuvinte, ei înşişi cad în capcana logicii satanice a autoapărării, a închiderii în egoism şi a izolării. De aceea, cei ce cad singuri în capcana acestor limitări înguste explică *ad litteram* descrierile parabolice şi reprezentațiile despre Satana, în timp ce, pe de altă parte, cei care cred că s-au izbăvit de frica robului şi de egoism, de la *monstruozitatea* interpretării *ad litteram* - sau cea a principiului *Sola Scriptura* în mediul ştiințific – ajung la *monstruozitatea* demitizării. Aşadar, miturile şi legendele nu sunt deloc de vină, de vreme ce spun numai adevărul!

Prin urmare, cei ce cad în propria lor capcană, deşi se află în spațiul ortodox, de multe ori nu ştiu exact ce resping. De altfel, şi multor teologi le sunt total sau aproape necunoscute învățătura despre restaurare şi recapitulare şi, mai ales, premisele teologice ale restaurării şi ale recapitulării. Aşa cum am spus deja, în limitele libertății noastre – pe care nici Dumnezeu nu o poate anula, după spusele Sfântului Grigorie de Nyssa – este valabil întotdeauna principiul *Alegeți şi apoi luați*. Totuşi, este indispensabilă cunoştința faptelor noastre. Şi să nu uităm niciodată că posesia satanică nu este numai intrarea unui diavol în om, ci în primul rând stăpânirea acestuia de către o logică satanică, adică ruperea oricărei unități şi a oricărei relații de iubire, cu consecința decăderii în egocentrism. Fireşte, este înțeleaptă zicala că *adevărul şi uleiul întotdeauna ies la suprafață* – în afară de faptul când eşti cu adevărat posedat; atunci numeşti uleiul *uleiaş* şi adevărul *întuneric*.

Învățătura Evangheliei este o ieşire din impas şi o biruință împotriva oricărei *posedări*. În primul rând ne este de folos să înțelegem că lucrarea biruinței aparține exclusiv Dumnezeului

iubirii. Ne este de folos, deci, să acceptăm cu orice preț acest lucru. Acceptarea este a noastră. Nici o suficiență de sine nu ne salvează. De altfel, mântuirea nu este nimic altceva decât o înălțare creatoare a existenței noastre, a persoanei noastre. Cu alte cuvinte, devenim împreună-creatori. Fiind împreună-creatori, biruim ușor ispita *logicii satanice*, iar neutralizând puterea *posedării satanice* ne eliberăm de frica de rob și egocentrism.

EPILOG

Satana ca existență şi activitatea oamenilor satanomorfi - în principal a acelora care, având puterea, creează ca o pânză de păianjen organizații internaționale înfrumusețate ideologic -, au fost subiectul lucrării noastre. Cititorul iubit şi cunoscător care a citit cartea aceasta a constatat cu uşurință că nu m-am preocupat nici de teorii abstracte (personale), nici de probleme inventate. Atât cât este posibil, am explicat cu argumente învățătura creştină concretă pentru noi toți, aşa cum aceasta este formulată în Sfânta Scriptură, în textele teologice ulterioare ale Părinților Bisericii, în textele liturgice, în artă, în monumentele culturii mai largi şi, se înțelege, în mediul vieții bisericeşti. Este demn de consemnat faptul că am tratat această temă având ca punct de plecare teologia ortodoxă.

Cât priveşte unitatea izvoarelor, pe care le-am folosit cu multă atenție şi circumspecție, cu considerație ştiințifică şi oarecare patos, vor exista probabil anumite dezacorduri sau critici clare, tăcute sau exprimate. În cazul de față, voi încerca să localizez proveniența acestor critici – care, schematic, sunt

trei la număr – nu pentru a preîntâmpina ceva, ci pentru că şi mie personal mi-au provocat multe problematizări.

Primele două surse le localizez în rândul susținătorilor exclusivității pe care ar avea-o, după ei, Sfânta Scriptură. Aici, bineînțeles, nu e cazul să mă ocup de nenumăratele probleme pe care le ridică, unele peste altele, cunoscutul principiu *Sola Scriptura!* De altfel, la câteva dintre acestea m-am referit pe parcursul cărții de față. O primă categorie a susținătorilor exclusivității Sfintei Scripturi sunt aşa-numiții pietişti sau puritani – denumirea nu este a mea şi amintirea lor aici nu este deloc disprețuitoare. Pentru început, este posibil ca unii dintre aceştia să adune texte scripturistice, ca să combată erminiile patristice pe care le-am citat în carte despre iad, restaurare, rolul Satanei ş.a. Mă tem că, adunând texte peste texte, vor cugeta că Părinții fie n-au citit Sfânta Scriptură, fie au răstălmăcit-o! De altfel, le este foarte dragă vânătoarea de eretici! Alții, iarăşi, pot afirma că reprezintă un mare păcat trimiterile la anumite poezii sau fragmente literare. Acest lucru îi deranjează şi pe unii oameni de ştiință! De altfel, acestei categorii îi aparțin şi cei care vor să îndrepte lumea prin diferite lozinci, luate din pericopele scripturistice, fără să se gândească că poate este nevoie să se vorbească şi despre vindecarea unor situații. (În cazul de față se înțelege că nu mă refer sub nici o formă la tinerii ce au luptat până la jertfă ca să apere principiile dreptății). O parte deosebită din *corectomanii* de mai sus, ca să îmi amintesc de o expresie a lui Papadiamantis, se preocupă de curățirea şi purificarea lucrurilor şi oamenilor bisericeşti! Dincolo de puținii adepți ai acestui grup, este trist că mulți dintre creştinii înțelepți se smintesc, de regulă, atunci când se confruntă diverşi ierarhi pentru diferite probleme bisericeşti. Această smintire provine dintr-o influență defavorabilă a unui creştinism dulceag, care de multe ori reprezintă partea principală a educației religioase. Mulți sunt aceia care spun că este nepotrivit să se certe preoții. Eu spun că nu există o manifestare mai sănătoasă decât aceea a confruntărilor dintre cle-

rici, adică atunci când se ceartă preoții – presupunând desigur că nu există la mijloc nici urmă de interes egoist. Istoria ar fi rămas în loc fără existența *provocărilor* şi a *răspunsurilor* (*challenge* şi *response*, după A. Toynbee!). De exemplu, din punct de vedere istoric, nu pot să ştiu care ar fi fost forma şi răspândirea creştinismului, dacă Apostolul Pavel nu se confrunta cu Apostolul Petru („Dar când a venit Petru în Antiohia, eu pe față i-am stat împotrivă, căci vrednic era de înfruntare" - Gal. 2, 11). Se înțelege că toate acestea au o strânsă legătură cu conținutul tratatului de față despre Satana.

O a doua categorie de susținători ai exclusivității scripturistice provine din mediul ştiințific şi academic, în principal din mediul cercetătorilor străini şi într-o oarecare măsură şi al specialiştilor de la noi. Ar putea, deci, în conformitate cu legea deformării profesionale, să susțină că unitatea izvoarelor într-o continuitate indestructibilă, aşa cum o susțin, nu poate fi demonstrată, deoarece lucrările acestea în sine şi între ele prezintă diferențe serioase şi inegalități în ceea ce priveşte proveniența lor filologică, istorică şi cronologică. Se cere, aşadar, o cercetare exhaustivă a fiecărui domeniu în parte de către oamenii de ştiință specializați. Cei care promovează astfel de argumente trec cu vederea faptul că istoria, ca şi întreaga realitate fizică, sunt în întregime unitare şi vii. Însuşirile lor proprii sunt puține şi de mică importanță în comparație cu cele comune şi cu axa comună a creației şi istoriei, cu mult mai mult într-o comunitate istorică concretă, aşa cum este viața trupului bisericesc. Argumentele în cauză micşorează valoarea – oricum prea mare - şi utilitatea cercetărilor filologice şi istorice separate. Totuşi, din fericire, de cele mai multe ori, istoria nu este de acord cu istoricii. Invocând în sprijinul ideilor mele un cercetător înzestrat, pe Manolis Andronikos, citez ultimele cuvinte dintr-o lucrare a lui extrem de importantă: „Dincolo de orice amănunte ştiințifice ale înțelepților există, cred, înfruntarea în esență a istoriei şi nu este uşor să fie închistată nici în pronun-

ția unei litere, nici în scolasticismul gramaticienilor (Vezi *Vergina. Mormintele regale și alte antichități*, Atena, 1984, p. 235).

În fine, aici aș vrea să fac o paranteză spunând că în fiecare perioadă și în orice colț al pământului nenumărați pietiști, puritani, moraliști, panicarzi, harismatici, obsedați, gânditori, chiar și universitari, în total probabil de ordinul milioanelor, ținând Biblia în mână, spun și scriu incoerențe peste incoerențe, trecând cu vederea istoria vie, dramatică și continuă a trupului bisericesc cu tradiția ei teologică și cu o cultură imensă. *Nici o carte din lume nu a circulat, nu a fost citită, nu a fost tradusă și nu a fost denaturată atât de mult ca Sfânta Scriptură!*

O a treia categorie, destui la număr, provin din mediul științelor pozitive sau foarte probabil sunt intelectuali care au o anumită legătură sau cred că au vreo legătură cu științele pozitive. (Personal, cred că în zilele noastre pot să filozofeze cu reușite și cu seriozitate și oamenii științelor pozitive - mă refer la cei înzestrați, desigur). Intelectualii în cauză, deci, bazându-se pe spiritul pozitiv și pe logică, susțin că izvoarele istorice despre Satana au un interes redus și că acceptă numai acele lucruri pe care putem să le demonstrăm logic și științific. Această critică, provenită probabil de la oamenii de știință mediocri, poate să convingă puțini oameni, chiar și dintre cei care o susțin. E de ajuns cuiva să țină seama de faptul că, cercetând viața lui personală, vede cât de mic sau neînsemnat este rolul logicii și al științei. Prieteniile, iubirile, patimile, reușitele, nereușitele, biruințele, tragediile, toate acestea nu pot fi analizate și valorificate ca mărimi măsurabile. Dincolo de acestea, punctul de vedere stabil al epistemologiei este că fiecare lucru demonstrat ca existent și cunoscut nu poate să epuizeze niciodată toată realitatea. Și nimeni nu poate să spună că în paralel nimic altceva nu subzistă. De altfel, această „baricadare" în certitudini și în cadre neclintite închistează îngrozitor însăși viața și istoria. Deși știm destule despre nemărginirea universului, cine poate, impulsionat de aceste cunoștințe, să afirme că nu există și alte nenumărate și nemărginite realități cos-

mice? Dacă ar fi fost valabilă o anume certitudine ca poziție imuabilă, imaginea de astăzi a universului ar fi fost necunoscută şi ar fi predominat vechea idee despre un univers pe trei niveluri şi despre un pământ nemişcat! Toate acestea nu le-am spus, bineînțeles, din motive apologetice – departe de noi această prostie! – ci numai din motive ştiințifice, epistemologice şi ermineutice.

Ştiința însăşi nu impune niciodată o certitudine neclintită în problemele cosmologice şi antropologice. O astfel de certitudine sau o astfel de lege neînduplecată, fără mit, legende şi minuni închide în mod sigur orizonturile vieții şi ale istoriei în general. (De altfel, conform unor specialişti, este vorba de o disfuncționalitate între emisfera dreaptă şi cea stângă ale creierului!). În mod paradoxal, mulți intelectuali, profesori, ziarişti de la noi, numiți în sens bun sau rău progresişti, încearcă că să-i convingă pe tineri să nu accepte miturile sau legendele, cum ar fi Moş Crăciun, şcoala ascunsă (în timpul stăpânirii turceşti, neputând organiza totdeauna învățământul în limba maternă, grecii organizau şcoli în ascuns, de obicei în mânăstirii, prin pivnițe etc.) şi altele. Negreşit, înăuntrul lor „s-a ofilit" mitul şi de aceea încearcă să-i elibereze şi pe tineri! Probabil le scapă caracteristicile de bază ale tradiției culturale ale vechiului elenism, ale unui mod de viață atât de înalt, aşa cum sunt Homer, tragedia antică, mitul platonic ş.a. În orice caz, nu numai că nu câştigăm nimic prin distrugerea limbajului mitic, dar şi sărăcim la maximum. Astfel înțelegem din ce motiv şi discursul mitic despre Satana nu este înțeles în cadrul vieții şi al comportamentului. Fără îndoială, numai certitudinea suplă, mitul, legenda, minunea deschid întotdeauna orizonturi nemărginite pentru ceva nou. Iar cei ce se tem că toate acestea devin uşor victime ale exploatării trebuie să lovească tocmai această exploatare, şi nu limbajul mitic. Nici un lucru bun nu a rămas neexploatat – aşa cum se vede, de altfel, în mitul despre Satana. Nikos Kazantzakis a prevăzut încă de acum 70 de ani (şi nu în 1989, aşa cum s-a întâmplat cu

autointitulații profeți din spațiul politicii şi al inteligheńției) căderea regimului comunist şi totala lui neputință de a crea o civilizație nouă, deoarece îi lipsea veşmântul mitului şi al imaginației (*Călătorind - Rusia*, Atena, 1964, p. 225-226).

Întrebarea care stă pe buzele tuturor este: ce ne oferă, totuşi, mitul şi imaginația? Foarte simplu: ne salvăm din strânsoarea sufocantă a *individualismului*. Şi aşa cum s-a arătat în tratatul de față, *logica satanică*, rigidă, impersonală şi înrobitoare dă naştere *individualismului* şi îl cultivă. *Individualismul* sau *egoismul* înseamnă ruperea de *trupul* comun al universului creat şi al istoriei. Într-o astfel de asfixiantă închidere în sine, individul pierde însăşi seva particularității sale, pe măsura gradului lui de izolare. Această situație este în mod concret *posedarea satanică*, fără să fie neapărat nevoie să intre diavolul în om. Astfel, *posedarea satanică* şi *logica satanică* se află la acelaşi nivel. Individul îşi închipuie nu numai că este centrul universului, ci mai ales că toți cei din jurul lui complotează împotriva acestui centru ca şi cum ar fi duşmanii lui din naştere! Aşadar, chiar dacă nu se pierde definitiv, se slăbeşte extrem de mult orice vitalitate a unor relații interpersonale. Astfel se naşte logica negației, a distrugerii şi a autodistrugerii. Este vorba de viața anerastă a existenței satanice. Se deduce uşor de aici că mitul despre Satana ne face să simțim nu numai care este *logica satanică*, dar şi spre ce orizonturi de izbăvire trebuie să ne orientăm. Oricât de paradoxal ar părea, cei care se găsesc la nivelul posedării şi al logicii satanice, ei înşişi nu pot să simtă adâncimea mitului despre Satana şi distrug ca nişte maniaci acest mit! Fără îndoială, mitul despre Satana nu are nevoie de *demitizare*, ci numai de *deidolatrizare*! Logica satanică în sine nu este numai agresivă, dar şi puternică! Starea aceasta jalnică de boală constă în neputința ei de a se mişca macroscopic, interpersonal, motivat de iubire în cadrul trupului comun. De aceea, pierde structura vitală a limbajului mitic.

Prin urmare, limbajul mitic *reuneşte* într-o viziune unitară *părţile componente* şi *mădularele* întregului trup al creaţiei. Vindecă răspândirea minţii şi rătăcirile ei. Logica fragmentează totul pentru a cerceta. Această funcţie firească a existenţei devine distrugătoare dacă se izolează, dacă se rupe de orice relaţie şi rămâne în limitele strâmte ale egocentrismului. Visul lui Raskolnikov din *Crimă şi pedeapsă* a lui Dostoievski este ca un coşmar, şi vai de Europa dacă este adevărată previziunea. Vai şi de trei ori vai! Conform visului, nenumărate insecte microscopice, dar totuşi fiinţe inteligente – venind din Asia – invadează Europa şi pătrund în oameni. Viaţa ajunge din ce în ce mai insuportabilă, până la nebunie. În timp ce fiecare se gândeşte cu inteligenţă şi propune reforme elaborate cu multă logică, se instalează între ei haosul şi o totală neînţelegere. Părăsesc profesiunile comune, renunţă la agricultură şi fiecare crede că are absolută dreptate. Scrâşnetele prăbuşirii sunt înfioratoare. În cele din urmă, totul se preface în ruine. Acest mit dostoievskian l-am relatat în particular în alt loc al acestui studiu, semnalând consecinţele posedării şi logicii satanice. Aici doresc să amintesc din nou vindecarea stării de boală. Limbajul şi logica mitică, cu un conţinut de viaţă echivalent, alcătuiesc unitatea existenţială, care se încadrează firesc în trupul comun, şi altfel *trăieşte adevărul*, conform lui Heraclit, Platon, Apostolului Pavel şi Părinţilor Bisericii. Într-o astfel de atmosferă teodiceea nu are absolut nici un sens. Demolatorii vieţii personale şi ai istoriei sunt abordaţi din perspectiva *satanodiceii* sau, în cele din urmă, prin aceea a *antropodiceii*.

Totuşi, problema *vindecării* lucrurilor şi a oamenilor rămâne mereu actuală. În ceea ce priveşte Biserica, propunerea ei este simplă şi cunoscută: participarea la viaţa trupului bisericesc, împărtăşirea de învăţătura ei şi de Sfintele Taine. Pentru o reuşită concretă a omului, rămâne întrebarea: cum devine realizabilă această împărtăşire? În cazul de faţă, enumerarea regulilor sau a anumitor strategii are o mică importanţă. Înflorirea modului de viaţă a trupului bisericesc arată automat par-

cursul unei căi eshatologice şi al creării unei civilizaţii. Nu sunt puţini cei care, mai ales în Apus, sunt preocupaţi să răspundă dintr-o perspectivă academică la întrebarea: care este relaţia dintre Biserică şi civilizaţie sau, îndeosebi, relaţia dintre monahism şi cultură, semnalând critic opoziţia Bisericii ortodoxe şi a monahismului faţă de cultură. Am impresia că toţi aceştia par a discuta dacă scordoleaua* are usturoi sau nu! Cu alte cuvinte, prin definiţie Biserica şi monahismul sunt opuse culturii sau, într-o situaţie mai moderată, o pun sub semnul îndoielii. În mod sigur, o Biserică care este totdeauna în acord cu cultura s-a înstrăinat negreşit de scopul ei. De altfel, dovada Bisericii adevărate este faptul că ea însăşi este persecutată, *în principal de către putere*, sau în general este contestată de aceasta. Totuşi, Biserica (accentuez cu tărie că prin Biserică înţeleg trupul bisericesc) tolerează cultura şi, ceea ce e mai important, *produce o cultură*, prin intermediul căreia vindecă cultura acestei lumii. Şi atenţie! Nu subzistă nici un dualism, nici deosebire între sacru şi profan (*historia sacra* şi *historia profana*), ci *vindecarea* civilizaţiei căderii şi a morţii. De exemplu, câţiva cercetători apuseni adună argumente peste argumente ca să ne convingă că monahismul ortodox a condamnat cultura, că s-a izolat chiar şi de aşa-zisa Biserică din lume şi că monahii nu citeau nici Scriptura(!). Aceştia nu deschid ochii puţin ca să admire o cultură monumentală exprimată în literatură, în pictură, în muzică, în arhitectură, în asceză şi, în sfârşit, în însuşi modul de viaţă. Toate acestea nu reprezintă civilizaţie? Aceştia nu au vizitat probabil nici o mânăstire, ca să vadă că toate evenimentele mântuitoare din istoria Vechiului şi Noului Testament sunt pictate cu multă măiestrie, cu patos şi într-o atmosferă de sfinţenie. Vor cumva să spună că trebuia ca monahii să instituie cicluri de studiu al Scripturii? De ce nu fac o comparaţie între arhitectura unei clădiri din Apus, înfio-

*Scordoleaua este o pastă făcută din cartof şi usturoi. Numele vine de la cuvântul *σκόρδο*, care înseamnă usturoi – n.tr.

rătoare ca volum şi impunere, şi eleganța şi stilul unei construcții bizantine? Toate acestea nu înseamnă civilizație? Mă tem că cel ce nu poate să simtă cele de mai sus este eventual amenințat de *posedarea* şi *logica satanică*.

De altfel, mulți cer sau discută despre adaptarea şi modernizarea Bisericii, în conformitate cu schimbările impetuoase ale lucrurilor şi ale evenimentelor istorice. Nu ştiu în ce măsură astfel de discuții se află în atmosfera proprie a trupului bisericesc. Mă tem că în spatele acestor încercări *se află logica satanică*! Numai prin producerea unei culturi care să poată vindeca civilizația acestei lumi se săvârşeşte automat şi modernizarea şi adaptarea. Cu alte cuvinte: *Biserica nu se modernizează, ci modernizează lumea, producând civilizație*. În acest sens, istoria (bisericească) este deosebit de relevantă. Prima predică în granițele Palestinei – altfel spus, cuvântul evanghelic revoluționar – avea să atragă după sine şi să supună unor nenumărate adaptări istoria însăşi. Biserica, totuşi, trecând prin *dureri ca cele ale naşterii* şi prin nesfârşite *suferințe*, prin *biruințe* şi prin *vitregii* de tot felul, prin *urcuşuri* şi *coborâşuri*, promovează cu o limpezime de cristal *filozofia antimaniheică*. Biruința împotriva *logicii satanice* înseamnă *eliberare de frica specifică robului şi de egoism*, două extrem de satanice şi umilitoare puteri. În felul acesta, va înflori *iubirea* şi viața plină de iubire va zămisli şi va naşte elanul creator.

CUPRINS

PROLOG 11

CAPITOLUL I
LUMEA CREATĂ
1. Universul dinamic şi evolutiv 27
2. Caracterul creat, schimbător şi relativ al creaturilor 48
3. Libertatea 58

CAPITOLUL II
CREAȚIA SUFERINDĂ
1. Începutul durerilor naşterii (*αρχή ωδίνων*) 70
2. Nihilismul şi înstrăinarea 83
3. Omorârea lui Dumnezeu 92
4. Defăimătorii şi lacomii 101
5. Robi ai Satanei (*σατανογνώμονες*) 110
6. Aneraştii - Neiubitorii 120

CAPITOLUL III
SLAVA CARE ÎMPĂRĂȚEŞTE
1. Vindecarea 131
2. Toate s-au umplut de lumină 141
3. Restaurarea şi instaurarea binelui (*αγαθοτοπία*) 150

EPILOG 161

Din ultimele apariții la Editura Bizantină

Georgios Mantzaridis,
Globalizare şi universalitate

*

Ion Vlăducă
Mic dicționar de apologetică ortodoxă

*

Monah Teoclit Dionisiatul,
Maica Domnului în teologia şi imnografia Sfinților Părinți

*

Arhim. Sofian Boghiu,
Chipul Mântuitorului în iconografiee

*

Duhovnici români contemporani:
Părintele Voicescu, un duhovnic al cetății

*

Ieromonah Petroniu Tănase,
Icoane smerite din Sfânta Ortodoxie românească

*

Arhim. Paulin Lecca,
Adevăr şi pace – tratat teologic

*

Garoafa Coman,
Mâncăruri şi dulciuri de post

În curând la
Editura Bizantină

Nikolaos Matsoukas,
Istoria Filosofiei Bizantine

*

Anastasios Yanoulatos,
Ortodoxia şi problemele lumii contemporane

*

Stylianos Papadopoulos,
Viaţa Sfântului Vasile cel Mare

Rugăciunea scurtă de mai jos
este un dar prețios
de la Dumnezeu pentru oameni

Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu,
miluieşte-mă pe mine, păcătosul!

Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu,
miluieşte-ne pe noi!

Spune, iubite cititorule,
cu buzele şi cu inima ta, tot timpul,
aceste cuvinte mântuitoare,
deoarece ele luminează mintea,
liniştesc inima,
ard păcatul,
biciuiesc şi alungă pe diavoli.

S-145

Imprimat la S.C. Gutenberg SA
Tel.: 021-345.09.26

Este cu neputinţă să vorbească cineva corect din punct de vedere teologic despre Satana şi despre diavoli ignorând învăţătura dogmatică a Bisericii. Cu alte cuvinte, nu poate exista o demonologie independentă. Cine este Satana cu legiunea lui de diavoli, care este proveniența lui, care este rolul lui şi care este direcţia spre care se îndreaptă sunt întrebări arzătoare cu răspunsuri empirice, imprimate în întreaga dramă a creaţiei şi mântuirii lumii. Nu sunt puţini aceia care cred că Satana, un parazit corupător care vine dintr-o lume necunoscută şi întunecată, pătrunde samavolnic în lumea noastră. Nu există, însă, o altă lume, necunoscută şi întunecată. Satana este una dintre făpturile îndurerate ale creaţiei. De aceea, dogmatica, una dintre materiile teologice de vârf, are primul cuvânt în ceea ce priveşte pe Satana şi pe diavoli.

Nikolaos Matsoukas s-a născut în anul 1934. A făcut studii de teologie biblică, sistematică şi de filozofie la Universitatea din Heidelberg. Din 1960 şi până astăzi slujeşte catedra de teologie dogmatică a Facultăţii de teologie a Universităţii din Tesalonic. Este autorul unui număr impresionant de lucrări, dintre care amintim: *Geneza şi conţinutul dogmei ortodoxe; Problema răului; Raţiune şi mit în filozofia greacă antică; Protestantismul; Lumea, omul şi comunitatea după Maxim Mărturisitorul; Ortodoxie şi erezie după istoricii bisericeşti din secolele IV, V, şi VI d.Hr.; Istoria filozofiei; Istoria Filozofiei Bizantine* (în curs de apariţie la Editura Bizantină); *Teologia Dogmatică şi Simbolică, în 4 volume; Mişcarea ecumenică, istorie şi teologie; Ştiinţă, filozofie şi teologie în Hexaimeronul Sfântului Vasile cel Mare.*

BIBLIOTECA TEOLOGICĂ UNIVERSITARĂ